

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Onur SARPDAĞ

2000 SONRASI TÜRKİYE’DE UYGULANAN KALKINMA PLANLARI
KAPSAMINDA BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Onur SARPDAĞ

2000 SONRASI TÜRKİYE’DE UYGULANAN KALKINMA PLANLARI
KAPSAMINDA BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Danışman

Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Onur SARPDAĞ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şerife DURMAZ (İmza)

Tez Başlığı: 2000 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planları Kapsamında Beşeri Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi
--

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26/06/2024

Mezuniyet Tarihi : 18/07/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “2000 sonrası Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planları Kapsamında Beşeri Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Onur SARPDAĞ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

26 / 06 / 2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Onur SARPDAG
Öğrenci Numarası	202152058013
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	2000 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planları Kapsamında Beşeri Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2395205210
Rapor Tarihi	27/06/2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %10 Alıntılar dahil: %13
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
GRAFİKLER LİSTESİ	v
TABLolar LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZ	viii
ABSTRACT	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYE

1.1. Beşeri Sermaye Tanımı	4
1.2. Beşeri Sermayenin Özellikleri	5
1.3. Beşeri Sermayenin Etkinliği	7
1.4. Beşeri, Fiziki ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması	8
1.5. Beşeri Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İle İlişkisi	11
1.5.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye	13
1.5.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye	16
1.5.3. Göç (İşgücü Transferi) ve Beşeri Sermaye	19
1.6. Beşeri Sermayeye Yönelik Teorik Yaklaşımlar ve Modeller	20
1.6.1. Mincer Modeli	20
1.6.2. Becker Modeli	22
1.6.3. Psacharopoulos Modeli	23
1.6.4. Chiswick Modeli	24
1.6.5. Schultz Modeli	25
1.6.6. Denison Modeli	27
1.6.7. Aukrust Modeli	28
1.6.8. Harbison-Myers Modeli	29
1.6.9. Birleşmiş Milletler Modeli	29
1.7. Beşeri Sermaye ve İktisadi Gelişme İlişkisi	30
1.7.1. Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi	30

1.7.2. Beşeri Sermaye ve Büyüme İlişkisi.....	31
1.7.3. Beşeri Sermaye ve Verimlilik İlişkisi	32
1.7.3. Beşeri Sermaye ve Gelir Dağılımı İlişkisi.....	33
1.7.4. Beşeri Sermaye ve Teknoloji İlişkisi	34
1.7.5. Beşeri Sermaye ve Rekabet İlişkisi	35
1.7.6. Beşeri Sermaye ve Sosyal-Kültürel Gelişme İlişkisi	35

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ GELİŞMEDE BEŞERİ SERMAYENİN ETKİSİ

2.1. Gelir Düzeyinde Artış Sağlamaya Etkisi	37
2.2. Gelirin Adil Paylaşımını Sağlamaya Etkisi.....	39
2.3. Emegın Verimliliğini Artırmaya Etkisi	40
2.4. Teknoloji Yaratma ve Yeni Teknoloji Kullanımını Kolaylaştırmaya Etkisi.....	42
2.5. Düşük Doğurganlık ve Bebek Ölüm Hızına Etkisi.....	45
2.6. Demokratikleşmeye Etkisi.....	46
2.7. Siyasal İstikrar ve Toplumsal Dayanışmaya Etkisi.....	47
2.8. Suç İşleme Oranında Azalmaya Etkisi.....	48
2.9. Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi	50
2.10. Kariyer Sermayesi Üzerindeki Etkisi	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000 SONRASI KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ İNCELENMESİ

3.1. Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Süreci	53
3.2. Türkiye'de Kalkınma Planlarında Beşeri Sermayenin Önemi.....	54
3.3. Beşeri Sermaye Göstergeleri.....	55
3.3.1. Türkiye'de Eğitim Göstergeleri.....	55
3.3.2. Türkiye'de Sağlık Göstergeleri	62
3.3.3. Türkiye'de İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri.....	70
3.4. Türkiye'de Planlı Kalkınma	75
3.5. Kalkınma Planları Hazırlık Aşamasında Göz Önünde Bulundurulmuş Faktörler	76
3.6. 1950'lerden Günümüze Türkiye'de Makro-Ekonomik Politikaların Değişimi ve Temel Hedefleri	77
3.7.1. Sekizinci Kalkınma Planı (2001 – 2005)	78
3.7.2. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013).....	80
3.7.3. Onuncu Kalkınma Planı (2014- 2018)	81
3.7.4. On Birinci Kalkınma Planı (2019- 2023).....	84

SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ.....	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Yeni Bileşenli İnsani Gelişim Endeksi	71
--	----

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1. Cinsiyete Göre Okuryazarlık Oranı 6+ (%)	56
Grafik 3.2. Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının 2010-2017 Yılları Okur-Yazar Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	57
Grafik 3.3. Eğitim ve MEB Bütçesinin GSYİH ve Konsolide Bütçe/ Merkezi Yönetim Bütçesine Oranı (%)	57
Grafik 3.4. Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Eğitim Harcamaları (Milyon Dolar)	59
Grafik 3.5. Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Öğrenci Başına Yapılan Eğitim Harcamaları (Dolar).....	60
Grafik 3.6. Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Sağlık Harcamaları (Milyon Dolar)	63
Grafik 3.7. Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Hane Halkı ve Devlet Sağlık Harcamaları (Milyon Dolar).....	66
Grafik 3.8. Genel Devlet ve Özel Sektör Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%) ve Toplam Sağlık Harcamasının GSYİH'ye Oranı (%)	67
Grafik 3.9. Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında 1000 Kişi Başına Düşen Doktor Sayısı	70

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Beşeri ve Sosyal Sermayenin Yönleri	10
Tablo 2.1. Tam Zamanlı Çalışanların Kazanç Durumu (yüzde)	38
Tablo 2.2. OECD Ülkelerinde İşyerinde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kullanım Oranı (yüzde)	44
Tablo 2.3. İşlenen Suçların Öğrenim Düzeyine Göre Dağılımı	49
Tablo 3.1. 2000, 20004 ve 2018 Yıllarında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının Eğitime Yönelik Devlet Harcamaları	58
Tablo 3.2. 2000-2020 Yılları Arasında Seçilmiş Ülke Gruplarının Ar-Ge Harcamalarının GSYİH Oranı (%).	61
Tablo 3.3. Türkiye ve Seçilmiş Ülke Grupları 2000-2019 Yılları Mevcut Sağlık Harcaması (GSYİH'ya oranı %).	65
Tablo 3.4. 2000-2019 Yılları Arasında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Genel Devlet Sağlık Harcaması (GSYİH'ya Oranı %).	68
Tablo 3.5. 2000-2019 Yılları Arasında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında Kişi Başına Düşen Cari Sağlık Harcamaları (Satın Alma Gücü Paritesine Göre, Cari Dolar).	69
Tablo 3.6. İnsani Gelişme Endeksi Ülke Sınıflandırması.	72
Tablo 3.7. Türkiye İnsanı Gelişme Endeksi Eğilimleri.	72
Tablo 3.8. 2000-2020 Yılları Arasında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Doğumda Beklenen Yaşam Süresi.	73
Tablo 3.9. 2000-2020 Yılları Arasında İlköğretimden Yükseköğretime Kadar Beklenen Okul Yaşam Süresi (Yıl).	74
Tablo 3.10. 2000-2019 Arası Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi Gelişimi.....	75
Kaynak: UNDP Human Development Report 2019 Beyond Income, 2019.	75
Tablo 3.11. Türkiye'de 1999-2001 Arası Tüketici Ve Üretici Fiyat Endeksi	76
Tablo 3.12. Üretimde Sektörel Gelişmeler.	79
Tablo 3.13. 2006, 2012, 2013 ve 2018 Yıllarında Eğitimde Gelişmeler.	82
Tablo 3.14. 2006, 2012, 2013 ve 2018 Sağlık Alanında Gelişmeler.	82

KISALTMALAR LİSTESİ

DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SBB	: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
TEDMEM	: Türk Eğitim Derneğinin Düşünce Kuruluşu
TUIK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Planı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

ÖZ

Bu çalışma, 2000 sonrası Türkiye'de uygulanan kalkınma planlarının mercek altına alındığı bir çerçevede beşeri sermaye yatırımlarının önemini ve etkilerini ele almaktadır. Beşeri sermayenin tanımı, özellikleri, etkinliği ve ekonomik büyüme ile ilişkisi gibi temel kavramları incelerken, aynı zamanda beşeri sermayenin kalkınma sürecindeki rolünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda, eğitim, sağlık, teknoloji kullanımı ve demokratikleşme gibi unsurların beşeri sermayenin geliştirilmesinde oynadığı kilit rolü vurgulamaktadır. Çalışma, Türkiye'nin 2000 sonrası dönemdeki eğitim, sağlık ve İnsani Gelişme Endeksi (İGE) gibi göstergelerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, ülkenin beşeri sermaye alanındaki mevcut durumunu ve gelecekteki gelişme potansiyelini değerlendirmektedir. Sonuçlar, Türkiye'nin beşeri sermaye alanında yaşanan gelişmeleri ve bu alandaki stratejik iyileştirmeleri tartışarak, kalkınma politikalarının gelecekteki yönelimlerine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Kalkınma Planları, Eğitim, Sağlık, İnsani Gelişme Endeksi.

ABSTRACT

**EVALUATION OF HUMAN CAPITAL INVESTMENTS IN THE SCOPE OF
DEVELOPMENT PLANS IMPLEMENTED IN TURKEY AFTER 2000**

This study examines the significance and effects of human capital investments within the scope of development plans implemented in Turkey after 2000. While delving into fundamental concepts such as the definition, characteristics, effectiveness, and relationship with economic growth of human capital, the study also highlights the role of human capital in the development process. In this context, it emphasizes the crucial role of factors such as education, healthcare, technology utilization, and democratization in enhancing human capital. By meticulously analyzing Turkey's post-2000 indicators in education, healthcare, and the Human Development Index (HDI), the research evaluates the current state of the country's human capital and its potential for future development. The findings discuss Turkey's progress in human capital development and strategic improvements in this area, shedding light on the future directions of development policies.

Keywords: Human Capital, Development Plans, Education, Healthcare, Human Development Index (HDI).

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı özenle takip eden ve her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ’a değerli katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca görüş ve önerileriyle hazırlamış olduğum tezimi kabul eden değerli jüri üyelerine teşekkür ederim.

Son olarak bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

Onur SARPDAĞ

06.2024

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın sonraki dönemde kalkınma kavramı dünya genelinde büyük bir ilgi görmüştür. Az gelişmiş ülkeler bu süreci elde etmeyi amaçlayan bir güç olarak görürken, gelişmiş ülkeler ise kalkınmayı koruma ve daha da ileri götürme arayışındadır. Kalkınma, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarla toptan değerlendirilmesi gereken olgu olmasına karşın, 1970'lere kadar ağırlıklı olarak ekonomik parametrelerle, bu deyişle gelir, sanayi, pazar genişliği, yatırım ve sanayileşme gibi unsurlarla sınırlandırılmıştır. Bu dönemde birçok ekonomist, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini kişi başına düşen milli gelir üzerinden değerlendirme eğilimindeydi. Ancak, 1970'lerden itibaren bu değerlendirme kriterlerine sağlık, eşitlik, eğitim, yoksulluk, beşeri sermaye ve yaşam standartları gibi insani gelişmişlik göstergeleri de eklenmeye başlanmıştır. Kalkınma, artık sadece ekonomik standartlarla değil, aynı zamanda insani gelişmişlik seviyeleriyle de ölçülmektedir (Fırat, Ürün ve Aydın, 2015: 876).

Adam Smith sonrası literatürde, ülkenin refahını yükseltebilmesi için insan kaynaklarından faydalanılması gerektiği ileri sürülmüştür (Doğan ve Şanlı, 2003: 192). 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, gelişmiş ülkelerde beşeri sermaye pek çok ekonomik çalışmanın odak noktası haline gelmiş ve ekonomik kalkınmayla olan ilişkisi çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Araştırmalar, farklı ülkelerin kalkınmasında beşeri sermayenin önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 40). Çağımızda kalkınma anlayışı, insan merkezlidir. Kalkınmanın temel amacı, insanların sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmesi için gerekli ortamı yaratmaktır; bir başka deyişle, toplumsal refahı artırmaktır. Kalkınma, geniş bir tanıma sahiptir ve sağlık, eğitim, gelir gibi koşulların sağlanmasının yanı sıra herkes için eşit fırsatlar sunulmasını ve evrensel yaşam standartlarının temin edilmesini içerir (Karataş ve Çankaya, 2010: 34). Kalkınma, sadece bireylerin finansal yaşamını sürdürebilmeleri için değil, aynı zamanda insanlığa yüksek kültür ürünlerinin üretilmesi için de gerekli olan devamlı süreçtir. (Han ve Kaya, 2015: 5).

İnsan kaynakları, ekonominin gelişiminde kritik rol oynayan önemli üretim kaynaklarıdır. Klasik iktisatçılar, emeğin, doğal kaynakların, sermayenin ve girişimcilerin üretim faktörleri olduğunu savunurlar. Bu faktörlerden emek ve girişimciler, doğrudan insanlardan gelir. Klasik iktisatçılar tarafından geliştirilen emek-değer teorisinde, birikmiş emek fiziksel sermaye olarak kabul edilir ve böylece üç üretim faktörü tek üretim faktöründe

toplanmış olur. Emek, doğal kaynakların keşfedilmesi, sermaye unsurlarının harekete geçirilmesi ve sosyal ile ekonomik organizasyonların oluşturulması yoluyla ulusal kalkınmanın teşvik edilmesinde ve yönlendirilmesinde hayati husustur. Üretim sürecinde tarım ve sanayi toplumu aşamalarında el emeği, yararlı ürünler üreterek ön plana çıkarken, bilgi toplumu sürecinde bilgi ve teknoloji üretimi yoluyla etkinlik kazanır (Atik, 2006: 1).

Beşeri sermaye, ekonomik faaliyetlere katkıda bulunan bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri gibi unsurlardır. İnsan sermayesi, insana yapılan yatırım sonucu artış gösterse de, üretim sürecinin tamamlayıcı girdisini oluşturur (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60). Basit bir ifadeyle beşeri sermaye, insanların edindikleri beceri ve yeteneklerle üretken hizmetler ve işler yoluyla gelir elde etmelerini sağlayan birikimlerdir (Karataş ve Çankaya, 2010: 38).

Beşeri sermaye, yalnızca eğitim yoluyla edinilen bilgi ve niteliklerden ibaret değildir; aynı zamanda iş deneyimi, sosyalleşme ve kişisel iletişim, nesiller arası bilgi transferi gibi birçok faktörün toplamıdır (Şolt, 2020: 61). Ekonomi, demografi, sosyoloji, psikoloji, biyoloji, hukuk, siyaset, tarih, coğrafya, askeriye, sağlık, teknolojik gelişme, araştırma ve geliştirme, eğitim ve inovasyon gibi birçok bilim dalı ve disiplinle iç içe geçmiş unsurları barındıran kapsamlı bir kavramdır (Aksu, 2016: 71).

Beşeri sermaye faktörlerine (eğitim ve sağlık) yapılan yatırımlar sadece üretim sürecine etki etmekle kalmayıp, aynı zamanda sosyal ilişkileri geliştirerek bireylerin yaşam kalitesini de arttırmaktadır. Eğitimli insanların yaşam anlayışları ve yaşam tarzları eğitimsiz insanlardan farklıdır. Sağlık sorunları üretimden çok bireyin özel hayatını etkilemektedir (Karagül, 2003: 82).

2000'li yıllar, Türkiye'nin kalkınma sürecinde önemli dönemeçlerin yaşandığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu süreçte, Türkiye'nin uyguladığı kalkınma planları, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda önemli değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerin temel taşıyıcı unsurlarından biri de beşeri sermaye yatırımları olmuştur. Beşeri sermaye, bir ülkenin insan kaynaklarının nitelik ve nicelik yönünden değerlendirilmesini ifade eder. Eğitim, sağlık, göç, teknoloji ve sosyal-kültürel gelişme gibi alanlarda yapılan yatırımlar, beşeri sermayenin güçlenmesine ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, 2000 sonrası Türkiye'nin kalkınma planlarının odak noktası olan beşeri sermaye yatırımlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Birinci bölümde, beşeri sermayenin tanımı, özellikleri, etkinliği ve ekonomik büyüme ile ilişkisi gibi temel konular ele alınacak ve beşeri sermayenin kalkınma sürecindeki rolü incelenecektir. İkinci bölümde, beşeri sermayenin geliştirilmesi için çeşitli stratejiler detaylı bir şekilde ele alınacak ve bu

stratejilerin ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan önemi vurgulanacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise, Türkiye'nin 2000 sonrası kalkınma planlarının beşeri sermaye alanındaki rolü ve bu alandaki gelişmelerin göstergeleri incelenecek ve değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin kalkınma sürecinde beşeri sermayenin önemini vurgulamak ve bu alandaki stratejilerin etkinliğini değerlendirmektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kalkınma hedeflerine ulaşmasında beşeri sermayenin rolünü anlamak ve gelecekteki politika yönlendirmelerine katkı sağlamak amaçlanmaktadır. 2000 yılı sonrasında beşeri sermaye yatırımlarına ağırlık verilmesi sebebiyle araştırmada 2000 sonrası yıllar değerlendirilmiştir. Yöntem olarak, bu alanda yazılmış olan makale vb. yazıların tematik ve metodolojik olarak değerlendirilip nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Ölçüt örneklem tekniği benimsenmiş olup, ölçüt olarak 2000 sonrası kalkınma planları kullanılmıştır. Bilgilerin tahlilinde içerik analizi kullanılmıştır, birbirine benzeyen verileri belirli fikirler ve ana düşünce etrafında okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYE

1.1. Beşeri Sermaye Tanımı

Ekonomik büyümenin temeli bilgi, beceri, yetenek, sağlık, sosyal statü ve eğitim gibi çeşitli unsurları kapsayan insan sermayesi kavramında yatmaktadır. Beşeri sermaye kavramı ilk olarak İskoçya'dan Adam Smith, Britanya'dan John Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi iktisatçılar tarafından ortaya atılmıştır. Amerika'dan Edward Fulton Denison, Theodore William Schultz ve Gary Becker gibi bilim adamları, Smith'in emek verimliliğini artırma perspektifini daha da genişletmişlerdir. Bu kişilerin sermaye teorisini geliştirmeleriyle tanınmaktadırlar (Eser ve Gökmen, 2009: 43).

Klasik iktisatçılar tarafından emeğin değerinin değerlendirilmesi iki kategoriye ayrılmaktaydı: vasıflı emek ve vasıfsız emek. Adam Smith (1776), ürünün yaratılmasındaki birinci adım, bir ürünün elde edilmesini sağlayan birincil faktör ve ulusların ekonomik sistemlerini üzerine kurduğu temel olarak emeğin önemini vurgulamaktadır (Çankaya, 2009: 28).

Denison'un araştırması, hem bireysel hem de milli geliri artırmanın anahtarının kaliteli bir eğitim almaktan geçtiğini vurgulamaktadır. İşgücünü gelişmiş becerilerle donatarak verimlilik seviyeleri yükseltebilmektedir. Schultz, Denison'la tam bir uyum içinde, eğitim yatırımlarının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki büyümeyi yönlendirmedeki önemli rolünü vurgulamıştır (Kar ve Ağır, 2006: 57).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) göre insan sermayesi, yalnızca kişisel ve sosyal büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda ekonomik refahın oluşmasına da katkıda bulunan, bireylerin sahip olduğu kolektif bilgi, beceri, yeterlilik ve bireysel becerileri ifade etmektedir (OECD, 2007: 8)

1960'larda Theodore William Schultz insan sermayesi kavramını ortaya atmıştır. Schultz'un tarımsal üretim ile eğitim arasındaki korelasyona yaptığı vurgudan, beşeri sermaye kavramının kalkınmada hayati bir rol oynadığı açıkça görülmektedir. Schultz'un insan sermayesi tanımı, bireylerin doğuştan veya daha sonra edindiği bilgi, beceri ve yeteneklerin birikiminin yanı sıra toplumdaki eğitim ve sağlık düzeyini de kapsamaktadır (Songur, 2017: 204).

Sanayi toplumu olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerin yaşadığı çalkantılı ekonomik krizler ve ardından yaşanan durgunluk sonrası, 1960'lı yıllardan sonra ülkelerin gelişmişlik

düzeyi yeni bir boyut kazanmıştır. 1990'lı yıllar ekonomide, dönüştürücü finansal süreçler ve bilgi alanında çığır açan gelişmelerle karakterize edilen yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yeni ekonomi olarak adlandırılan bu dönem, bilişim ve teknolojiadaki önemli gelişmelerin şekillendirdiği, ürün ve hizmetlerin bilginin temeli üzerinden yaratılmasına, geliştirilmesine ve değiştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu paradigma değişiminin bir sonucu olarak insan sermayesi artık endüstriyel toplumlarda üretimin birincil sağlayıcısı rolünü üstlenmiştir (Karaman, 2007: 17-18).

Bir kişinin yaşamı boyunca insan sermayesinin değeri, yaptığı çeşitli yatırımlarla belirlenmektedir. Bu yatırımlar üç ana kategoriye ayrılabilir: kişisel ve ailevi yatırımlar, işyeri yatırımları ve devlet yatırımları. Kişisel ve ailesel yatırımlar, eğitim maliyetleri ve zorunlu eğitim sırasında potansiyel gelir kaybı da dahil olmak üzere bireyin ve ailesinin yaptığı harcamaları kapsamaktadır. Bu masraflar genellikle aile tarafından karşılanır. İşyeri yatırımları, bireyin mesleki gelişimine katkı sağlayan eğitim programları gibi işverenin üstlendiği harcamaları ifade etmektedir. Son olarak devlet yatırımları, bireyin eğitim yolculuğu boyunca kamu sektöründe katlanmak zorunda olduğu eğitim harcamalarıyla ilgilidir (Eser ve Gökmen, 2009: 4-5).

Bu mali taahhütler aracılığıyla, zekayı, uzmanlığı ve yeteneği kapsayan insan sermayesinin üretim sürecine dahil edilmesi, verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bilgi teknolojisi alanından doğan yeniliklerin ve teknolojik atılımların zamanında ve coğrafi olarak uygun şekilde değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Sonuç olarak bu, ekonomik analizlerde esnekliğin artmasına neden olmakta ve sonuçta ülke ekonomisini hızlı ve metodik büyümeye doğru itmektedir (Karagül, 2003: 88).

Beşeri sermayenin kapsamı çeşitli genel tanımlar yoluyla genişletildiğinde, sürekli büyüme ve gelişmenin, üretim araçlarını ve kavramlarını daha verimli bir şekilde değerlendirme yeteneği ile birleştiğinde, tüm işgücünün uzmanlığının artırılmasında ve kolektif bir işbirliğinin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin kolay erişilebilir şekilde sunulması ve sağlık bilincinin yaygınlaştırılması, toplumsal refahın sürekli olarak yüksek düzeyde tutulmasını sağlayacak kapsamlı ilkeler dizisinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Aksu, 2016: 75).

1.2. Beşeri Sermayenin Özellikleri

Üretim bir ekonominin var olması için temel unsurdur. Üretimin harekete geçmesi, ekonomiyi oluşturan çeşitli alt faktörlerin belirli standartlara kavuşturulmasına bağlıdır. İktisat literatüründe beşeri sermayeye 20. yüzyıla kadar yeterince önem verilmemiştir. Ancak

20. yüzyılın sonlarına doğru pek çok çalışmanın odak noktası haline gelmiş ve gelişmiş ülkelerde kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Ekonomik ilerlemeyle ilişkisini araştıran çeşitli değerlendirmeler yoluyla, insan sermayesinin kolaylaştırdığı insan kalitesinin arttırılmasının ulusların ilerlemesinde önemli bir rol oynadığı kesin olarak ortaya konmuştur (Çankaya, 2009: 30).

Beşeri sermaye ile verimlilik arasındaki yadsınamaz ilişkinin farkına varan ülkeler, kalkınmayı başarmak için insan sermayesine yatırım yapmanın hayati önem taşıdığının farkına varmışlardır. Ancak artık sadece bu yatırımı yapmanın yeterli olmadığı ortaya çıktı; Bu yatırımın sonuçlarının etkin bir şekilde kullanılması da aynı derecede önemlidir. Beşeri sermayenin verimliliğinin artırılmasına iki açıdan yaklaşılabilir: maddi ve maddi olmayan faktörler. Maddi faktörler, bireyin işyeri tarafından sağlanan istihdam fırsatlarını ve maaş paketlerini kapsamaktadır. Öte yandan maddi olmayan faktörler, bireyin çalışma ortamına bağlılığını etkileyen sosyal değerleri ifade etmektedir (Çankaya, 2009: 30).

Schultz, çalışmasında insan sermayesi kavramının özelliklerini şu şekilde tanımlamıştır (Aykırı ve Tokucu, 2017: 267):

- İnsan sermayesi yalnızca insana yapılan yatırımla değerlendirilir.
- Beşeri sermaye bir kişiye özeldir, başka bireye devredilemez.
- İnsan sermayesi iki kategoriye ayrılabilir: doğuştan gelen yetenekler veya edinilen beceriler.
- Yalnızca insan sermayesi sonuçları ve etkileri değerlendirilebilir. Bunlar; kişilerin refah düzeyi, eğitim düzeyi, mesleki becerileri ve ailelere sağlanabilecek ekonomik verimlilik olarak ifade edilebilir.

Strümbogen vd. (2002)'ye göre beşeri sermayenin özellikleri şu şekildedir:

- Beşeri sermayenin kapsamı, insanı kazandığı deneyim ve becerileri içerir.
- Her beşeri sermaye değeri, o değere sahip olan bireye aittir. Bu durumda bireyin ülkesinin beşeri sermaye değeri, bireyin beşeri sermaye değerlerinin toplamından oluşmaktadır.
- Beşeri sermaye düzeyleri bireyler adına yapılan kalkınma harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Bu harcamalar bireysel (hane), işyeri ve devlet (ülke) yatırım harcamalarının toplamını içerir.
- Beşeri sermayenin yarattığı değer, bireylerin edindiği bilgi, eğitim ve deneyim sonucunda yarattığı faydanın tahmin edilmesiyle belirlenir.

Edinilen insan sermayesinin kullanımı, bireyin gelecekte alacağı faydaları belirleyecektir. Ancak bu faydaların günümüzde sayısal olarak ifade edilememesi, insan sermayesi çıktısının tahmin edilmesini gerektirmektedir (Karaman, 2007: 11-12). Ekonomik kalkınma, özellikle yenilik, buluş ve teknoloji açısından, bireysel yatırımlar yoluyla sürekli insan sermayesi birikimiyle sağlanmaktadır. İnsan sermayesi, yeni olgular, teknolojik gelişmeler ve belirli endüstrilerde uzmanlaşmanın kurulması, kullanılması ve sürekli olarak geliştirilmesi için birincil katalizör görevi görmektedir. Bireyleri teknolojik üretim için gerekli bilgi ve becerilerle donatmaktadır. Bu nitelikler ve etkiler göz önüne alındığında, insan sermayesinin toplumların ekonomik büyümesinde temel unsur olarak hizmet ettiği açıktır (Karataş ve Deviren, 2005: 69).

1.3. Beşeri Sermayenin Etkinliği

Beşeri sermayenin kullanımı, alaka düzeyinin yanı sıra, ekonomik ilerleme üzerindeki etkisi açısından da önemli bir ağırlığa sahiptir. Beşeri sermaye yatırımlarının faydalarından etkin bir şekilde yararlanmak için ülkelerin doğal kaynakları, nüfus büyüklüğüne göre işgücünün dağılımı ve üretimdeki fiziksel sermayelerinin koşulları gibi çeşitli faktörleri dikkate alınması gerekmektedir. Bu unsurlar, insan sermayesi çıktısı üreten uygun oranlarda teknolojilerle birleştirildiğinde, ülkelerin öngörülen ekonomik kalkınma kavramlarını gerçekleştirmeleri için hayati öneme sahiptir (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 296).

Karagül'e (2003: 84-88) göre beşeri sermayenin etkin kullanımına katkıda bulunan temel faktörler şu şekilde özetlenebilir:

İstenilen ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki optimal korelasyon çok önemlidir. Yalnızca beşeri sermayeye ya da fiziksel sermayeye yatırım yapmak yeterli değildir; Gelişimi teşvik etmek için her ikisinin de ideal bir şekilde ve oranda kullanılması gerekmektedir. Bunu başarmak için her iki unsurun optimum kullanımını sağlarken uygun sermaye yatırımlarını üretime dahil etmek gerekir.

Çalışanlara beşeri sermayeleri oranında ücret ödenmesi: Çalışan kişilere, yaptıkları iş nedeniyle getirdikleri değere göre ücret verilmesi zorunludur. Sonuç olarak üretime katkıları maksimuma çıkacak. Üstelik bireyler hak ettikleri ücreti aldıklarında motivasyon seviyeleri yükseliyor ve olağanüstü performansa ulaşıyor. Tersine, hak ettikleri oranlarla uyumlu olmayan düşük ücretler teklif etmek, işgücünün genel kalitesi üzerinde zararlı etkiler yaratacaktır. İstihdamı sağlamakla yükümlü olan işverenler, işgücünü sürekli olarak motive etmek ve teşvik etmek amacıyla, insan sermayeleri için tutarlı bir çalışma ortamı oluşturacaktır. Adil ve adaletli gelir fırsatları sunacak, eğitim programları hazırlanmasıyla

Çalışanların gelişimine yatırım yapacak ve benzer fırsatlar sunacaklar. Bu yaklaşım, işverenlerin üretken, yaratıcı ve yenilikçi bir iş gücünü teşvik ederek verimlilik hedeflerine ulaşmalarını sağlayacaktır.

Yolsuzluğun ortaya çıkmasını önlemek için önleyici tedbirlerin uygulanması zorunludur. Ortalamanın üzerinde insan sermayesine sahip olan kişiler, kendi iş ortamlarında daha yüksek otorite ve karar alma pozisyonlarında yer alacaklardır. Ancak bu bireyler, beşeri sermayelerini toplumun iyileştirilmesi ve ülkenin kalkınması için değil yalnızca kişisel kazanç için kullanmaya öncelik verirlerse, birey olarak topluma sağladıkları kısa vadeli faydalar azalacaktır. Bu nedenle bu tür sorunları ortaya çıkmadan önce etkili bir şekilde ele alan ve önleyen yasal önlemleri proaktif bir şekilde oluşturmak ve uygulamak çok önemlidir.

Üretimi etkili bir şekilde artırmak için bir ulus tarafından uygulanan herhangi bir stratejinin hem emek hem de sermayenin uyumlu bir entegrasyonunu içermesi gerekmektedir. Mevcut işgücü bolluğu olsa bile, insan sermayesine ve verimliliğe yeterli yatırım yapılmadığı takdirde arzu edilen üretkenlik ve verimlilik düzeylerine ulaşamayacaktır (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 300).

1.4. Beşeri, Fiziki ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması

Son zamanlarda beşeri ve sosyal sermaye fikirlerinin bir araya gelmesi, üretim sürecindeki hem maddi hem de manevi unsurları kapsayacak şekilde "sermaye" anlayışını genişletmiş ve bu olguya yeni bir boyut kazandırmıştır.

Fiziksel sermayenin ardından sosyal sermayenin ortaya çıkışı hem ortak hem de gelişen özellikler sergilemektedir. Bu iki sermaye türü arasındaki temel benzerlik, kendi varlıklarına dayalı olarak üretime katkıda bulunma yeteneklerinde yatmaktadır. Sonuç olarak, her iki sermaye türünün de yaratılması, üretim verimliliğinin sağlanması için gerekli yatırımları gerektirmektedir. Bu da sosyal ilişkilerin tamamen güvene dayalı olarak yürütülmesini gerektirmektedir. Ancak sosyal sermayeye yatırım yapmak ile fiziksel sermayeye yatırım yapmak arasındaki fark, sosyal sermaye birikiminin sosyal faaliyetler yoluyla gerçekleştirilebilmesinde yatmaktadır. Ayrıca sosyal sermaye, gelişmemiş yapısıyla fiziksel sermayeden farklılık göstermektedir. Sosyal sermaye dinamikdir ve olumlu ya da olumsuz sonuçları olabilecek sosyo-ekonomik ve hukuki yapılardaki değişikliklere uyum sağlamaktadır. Sosyal sermayenin, sosyal yapıyı şekillendiren dinamiklerin hareketleriyle uyumlu olması nedeniyle ancak var olduğu zaman değerlendirilebileceğini ve kullanılabileceğini belirtmek önemlidir. Sosyal sermayenin gelecekte kullanılmak üzere saklanması mümkün olmadığından değerlendirilmesinin yalnızca aktif olduğu dönemde

yapılması gerekmektedir (Karagül ve Masca, 2005: 39). Fiziksel sermayenin aksine sosyal sermaye tarafsız değildir. Üretim sürecinin kendisi içinde işlemez ve bu nedenle konumu, zamanlaması ve aktivasyon şekli açısından tarafsızlıktan yoksundur. Sonuç olarak beşeri sermayeyi, fiziki sermayeyi ve diğer üretim faktörlerini kullanan bireyler bu dinamikten doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Sonuç olarak, üretim sürecini olumlu yönde etkilediği için sosyal sermayenin varlığının sağlanması büyük önem taşımaktadır. Toplumsal yapıda sosyal sermayenin yokluğunda üretim süreçleri tarafsız kalmak yerine olumsuz etkilenecektir (Karaman, 2007: 34). Bu önemli farklılaşma göz önüne alındığında, fiziki sermayenin bulunmadığı bir toplumda temel üretim çabalarını kolaylaştırmak için planlama aşamasında maddi varlık oluşturma gerekliliğinin değerlendirilmesi yeterli olmaktadır. Bu sebeple eksikliğin giderilmesine yönelik stratejilerin uygulamaya konulması zorunludur. Bununla birlikte, sosyal sermayenin yokluğu, ulusların ve toplulukların kaynaklarının kişisel kazanç için sömürülmesi ve bunların kötüye kullanıma açık hale getirilmesi tehlikesini doğurmaktadır (Karagül ve Masca, 2005: 40).

Gelir, eğitim, sağlık düzeyleri, üretkenlik ve teknolojik gelişmeler dahil olmak üzere ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan çeşitli faktörler vardır. Sürekli değişen dünyamızda bu faktörler giderek daha karmaşık hale geliyor ve hepsinin ekonomi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Ekonomik yaşamın karmaşıklığı, kalkınma iktisatçıları ekonomik kalkınmanın yalnızca fiziksel yönlerini değil aynı zamanda kalitesini de dikkate almaya yöneltmiştir. Geleneksel iktisat literatüründe sermaye, üretimde kullanılan makine ve teçhizat gibi fiziksel varlıklar olarak nitelendirilmektedir. Ancak sosyal sermaye ve beşeri sermaye kavramlarının ortaya çıkışı sermayenin tanımını genişletmiştir. Artık sermaye, üretime olumlu katkı sağlayan hem maddi hem de manevi ekonomik değerleri kapsamaktadır. Bu nedenle, fiziksel ve sosyal sermayenin yanı sıra beşeri sermaye de ekonomik büyümeyi yönlendirmede çok önemli bir rol oynamaktadır (Sezgin, 2015: 60).

Beşeri sermaye kategorisine giren eğitim ve sağlık yatırımları, üretime katma değer sağlamanın yanı sıra bireylerin yaşam kalitesini de artırmasıyla fiziki sermaye yatırımlarından farklılık göstermektedir. Bu yatırımların bireylere etkisi hem nitelik hem de nicelik açısından dinamiktir. Sosyal veya fiziksel sermayenin aksine, insan sermayesi depolanamaz, bu da kullanılmadığında değerli insan sermayesinin kaybı anlamına gelmektedir. Beşeri sermayenin benzersiz yönlerinden biri, ona sahip olan bireyin nasıl, ne zaman ve hangi koşullar altında çalışacağına karar verme özerkliğine sahip olmasıdır. Bu,

Üretim sürecine aktif olarak katıldığı için insan sermayesini fiziksel sermayeden ayırmaktadır (Atik, 2006: 8-9).

Beşeri ve fiziki sermaye temel özellikleri bakımından farklılık gösterse de, çok önemli bir ortak noktayı paylaştırmaktadırlar: Her iki tür de tek başına üretim gerçekleştiremez. Üretimin tam olarak gerçekleşebilmesi için üretim konusuna özel olarak hem beşeri hem de fiziki sermaye faktörlerinin uygun oranlarının bir araya getirilmesi gerekmektedir. Ancak insan sermayesi ile sosyal sermayenin i ie geçtiği ve kafa karışıklılığına yol açtığı durumlar da vardır. Farklı disiplinler ve uygulamalar tanımlarını sınırlandırmakta, bu da kullanım amaçlarına göre farklı yorumlara yol açmaktadır. Bu farklılıklara rağmen güven, iletişim gücü ve işbirlikçi değerler sosyal sermayenin temel unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, sosyal sermaye, bireyler arasındaki güvene dayalı sosyal ilişkiler için yönergeler oluşturan kurum ve düzenlemelerin toplamı olarak tanımlanabilir. Sosyal sermayenin bireyler üzerindeki etkisi özellikle eğitim, sağlık, aile, sosyal ve mesleki alanlar gibi alanlarda önemlidir. Bu zel senaryoda insan sermayesine en önemli katkıyı sağlayan sosyal sermayedir (Karagl ve Masca, 2005: 40). Tablo 1.1, bu bağlamda sosyal sermaye ve insan sermayesinin karşılık gelen unsurlarına kısa bir genel bakış sunmaktadır.

Tablo 1.1. Beşeri ve Sosyal Sermayenin Yönleri

	Beşeri Sermeye	Sosyal Sermaye
Beslenme Noktası	Hayat boyu eğitim süreci	Eğitim, sosyal ilişkiler
Düzeyi	Tamamlanan eğitim dönemleri ve eğitimin içeriği (yeterliliği)	Toplum içerisinde gösterilen tavır ve hareketler, sosyal ilişkilere dahil olma seviyesi
ıktısı	Gelir refahının ve yaşam kalitesinin yüksek olması	Toplumsal ilişkilerin ve iletişimin

Kaynak: Schuller, 2017:14.

Sosyal sermayenin yetiştirilmesi genellikle insan sermayesine yapılan yatırımlarla kolaylaştırılmaktadır. Bireylerin toplumsal sorunları ele almaları için gerekli bilgi ve becerilerin kazanılması ancak beşeri sermayenin geliştirilmesiyle gerçekleştirilebilmektedir. Sonuç olarak, insan sermayesini geliştirmeye odaklanan politikalar öncelikle eğitim etrafında şekillenmektedir. Bu yaklaşımın önemli faydalar sağlaması ve sosyal sermayenin büyümesine olumlu katkı sağlaması beklenmektedir (Gnkr ve zdemir, 2017: 84-85).

1.5. Beşeri Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İle İlişkisi

Toplum üretim tekniklerinde, mekanik ekipmanlarda ve üretimde değişikliklere tanık oldukça, ekonomik kalkınmanın sadece makinelerdeki ilerlemelerden daha fazlasını içerdiği ortaya çıktı; bireylerin gelişimini de gerektirmekteydi. Bireye yatırım yaparak teknolojik gelişmelerden faydalanabilir ve uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlayabilmektedirler. Ayrıca sağlık ve yaşam beklentisindeki iyileşmeler eğitime yapılan yatırımları daha da değerli kılmaktadır. Eğitim yalnızca bilgiyi yaymakla kalmaz, aynı zamanda verimliliğin artmasına ve daha iyi sağlık sonuçlarına da yol açmaktadır. Hem beşeri hem de beşeri olmayan sermaye yatırımlarının ekonomik kalkınmaya ve genel refaha katkıda bulunduğu yadsınamaz. Herhangi bir ekonomide karar vericiler, üretim kapasitelerine ve teknolojik uzmanlıklarına göre emek, sermaye ve doğal kaynakları tahsis etmelidir. Bu faktörlerin emek bileşeninin değerlendirilmesinde eğitimin kalitesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple beşeri sermayeye yapılan yatırımların artması, ülke içindeki işgücünün de orantılı olarak artması anlamına gelmektedir (Kahya vd., 2015: 358).

Bazı eylemlerin anında sonuçları olurken, diğerlerinin kişinin genel refahı üzerinde uzun vadeli etkileri olmaktadır. Bireyler hem üretici hem de tüketici olarak kendine yatırım yaparak becerilerini ve yeteneklerini geliştirebilmektedirler. Ekonomik yetenekler doğumda önceden belirlenmediği gibi yalnızca çocukluk döneminde veya eğitim tamamlandıktan sonra da kazanılamamaktadır. Daha ziyade ağırlıklı olarak yatırım unsuru içeren faaliyetlerle şekilleniyorlar. İnsan sermayesine yapılan yatırımların değerlendirilmesi üç temel grupta toplanabilmektedir (Aksu, 2016: 74):

- 1- Sağlık hizmeti fırsat ve olanakları; insanların ömrünü, fiziksel gücünü ve dayanıklılığını, yaşamlarını ve canlılıklarını etkileyen harcamalar..
- 2- Bireyin çalıştığı şirket (işveren) tarafından düzenlenen eski moda çıraklık eğitimleri de dahil olmak üzere, ilk, orta ve yüksek öğrenim düzeylerinde düzenlenmiş örgün eğitim ve iş başında eğitimler.
- 3- İş olanaklarındaki değişikliklerden yararlanmak için bireylerin ve hanelerin işgücü transferi (göçü).

Sağlık girişimlerinin sonuçları hem mali hem de niteliksel yönleri kapsamaktadır. Ekonomistler, sağlık alanındaki düzenleme ve iyileştirme çabalarının etkisi konusunda, öncelikle nüfus artışı ve finansal hususlara odaklanarak tartışmalara katılmış ve karşıt görüşler sunmuşlardır. Ancak sağlık önlemlerinin doğası gereği insan kaynaklarının kalitesini artırdığını ve bunun sonucunda bir bütün olarak topluma fayda sağladığını kabul

etmek çok önemlidir. Benzer şekilde bireylerin beslenmesine yapılan yatırımlar da önemli rol oynamaktadır. Ek gıda ve iyileştirilmiş barınma fırsatlarının sağlanması, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşam kalitesini büyük ölçüde artırabilmektedir. Örneğin, mali durumları ne olursa olsun, hamile kadınlar arasında yetersiz beslenme oranlarını azaltmayı amaçlayan bir kamu izleme sisteminin uygulanması, bebeklerin doğuştan gelen yeteneklerini etkili bir şekilde geliştirebilir ve böylece insan sermayesine yapılan bir yatırımı temsil edebilmektedir (Parnes, 1986: 3).

Günümüzde ülkeler, gelişmişlik düzeylerini karşılaştırırken beşeri sermaye yatırımı, eğitim, sağlık gibi çeşitli faktörleri temel belirleyiciler olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın ardındaki mantık, yüksek düzeydeki eğitim ve sağlık hizmetlerinin üretkenlik ve dolayısıyla ekonomik ilerleme üzerindeki olumlu etkisinde yatmaktadır. Eğitim ve sağlık alanındaki yatırımlar aynı zamanda uzun vadeli ekonomik büyümenin de garantisidir. Bu sebeple ekonomilerde sürekli gündeme gelen önemli bir soru, kaynakların eğitim ve sağlık yatırımlarına tahsis edilmesidir. Bu soru, henüz tam ekonomik kalkınmayı sağlayamamış ülkeler için özellikle zorlayıcı hale geliyor çünkü bu tür harcamaların finansmanı belirsizliğini korumaktadır. Eğitim ve sağlık yatırımlarına bütçe kaynaklarının kısıtlılığı olduğu ekonomilerde finansman için diğer seçeneklerin gündemde olması gerekmektedir. Bu kısımda dış borçlar kritik bir rol üstlenmektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımların uzun vadeli sonuçları, sonuç veren harcamalar olarak değerlendirilmektedir. Bu yatırımların niteliği dış borca bağımlı olan ülkelerin borç geri ödeme durumundan etkilenmektedir. Uzun vadeli borç yükü altında olan ülkelere, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında insan sermayesine yapılan yatırımlardan benzer sonuçlar ve gelişim standartları beklemek gerçekçi değildir. Ayrıca borç batağındaki ülkelerin borçlarını üretken amaçlarla kullanıp kullanmadıklarının değerlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır (Ceylan ve Durkaya, 2017: 50).

Bir ülkenin refahının ve verimliliğinin ölçümü, sahip olduğu beşeri sermaye miktarıyla doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla bireysel verimliliği artırmaya yönelik yatırımlar, beşeri sermayenin gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Beşeri sermayeyi değerlendirmek için üç gerekçe dikkate alınmaktadır. Bu nedenler şu şekilde açıklanabilmektedir (Kara Günaydın, 2017: 39-40):

- 1- Geriye kalan nesillerin edindiği bilgilerin gelecek nesillere çağdaş ve doğru bir şekilde aktarılması gerekmektedir.

2- Üretim süreçlerinin desteklenmesi ve iyileştirilmesi için gelecek nesillere mevcut bilgilerin nasıl değerlendirileceği ve bu bilgilere göre üretimin nasıl tasarlanacağı öğretilmelidir.

3- Bireysel düşünmeye izin verilmeli. Bu şekilde mevcut bilgilere alternatif bilgilerin eklenmesi için gerekli teşvikler sağlanmalıdır. Bireylerin düşünmesine ve soru sormasına izin verilmelidir.

Eğitim yoluyla kişisel bilginin artması aynı zamanda milli gelirin de artmasına olanak tanır. Bu sebeple beşeri sermaye yatırımları başka ülkelerle gelişmişlik seviyelerini etkileyen temel faktör olmaktadır (Kara Günaydın, 2017: 40).

1.5.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye

Eğitim, işgücünde insani niteliklerin arttırılmasında temel unsurdur. İnsan sermayesi kavramının temelini oluşturur ve bu nedenle araştırmalarda büyük ilgi görmektedir. Kayıt oranları, eğitim kaynaklarına erişim ve nüfusun okuryazarlık oranı dahil olmak üzere, bir ülke ekonomisindeki eğitim düzeyini çeşitli kriterler belirlemektedir. Eğitim kayıtları incelenerek ilk, orta ve yüksek öğretim gibi farklı eğitim düzeylerine katılımın kapsamı değerlendirilebilmektedir. Okul, derslik sayısı, teknik kaynak (bilgisayar ve laboratuvar gibi) gibi maddi göstergelerin yanı sıra toplam eğitim harcaması gibi mali göstergeler de ülkelerin sağladığı eğitim fırsatlarının değerlendirilmesinde rol oynamaktadır. Sonuçta okuryazarlık oranı, bir ülkenin insan sermayesi düzeyini ölçmek için basit ve etkili bir ölçü işlevi görmektedir (Aykırı ve Tokucu, 2017: 267).

Sermaye artış hızı ekonomik büyümeyi yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak üretimde daha büyük ve kapsamlı artışlar sağlamak için işgücünün bilgi ve becerilerinin eğitim yoluyla geliştirilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir. Eğitim, ekonomik kazanımların elde edilmesinde ve toplumların genel üretkenlik ve refah düzeylerinin belirlenmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Eğitimin değeri, insan sermayesi oluşumu ve devam eden ekonomik büyüme süreci bağlamında işgücünün üretkenliğe katkısı ölçülerek değerlendirilebilmektedir. Başka bir deyişle, eğitilmiş bireylerin beşeri sermayelerini etkin bir şekilde kullanarak üretim artışı sağlamasıyla ortaya çıkan kişi başına net verimliliği ölçtüğümüzde, eğitimin gerçek değeri ortaya çıkmaktadır. Eğitim, bireylerin kendileri ve dünya hakkında daha derin bir anlayış kazanmalarını sağlamakta, yaşam standartlarını yükseltir ve yalnızca kendilerine değil, başkalarına ve bir bütün olarak topluma da fayda sağlamaktadır. Ayrıca eğitim, bireylerin üretkenliğini ve kişisel gelişimini artırmakta, yaratıcılıklarını geliştirmekte, eleştirel analiz ve sorgulama yeteneklerini

geliştirmektedir. Eğitime toplumsal açıdan bakıldığında başlıca avantajları şu şekilde özetlenebilmektedir (Ergen, 1999: 44):

- Bireysel çalışma becerilerini ve işgücü verimliliğini doğrudan iyileştirir.
- Teknolojik gelişme ve kişisel yetenek gelişimine fırsatlar sağlayarak sermaye verimliliğine olumlu etki yapar.
- İyi eğitim sonuçları, istihdam fırsatlarının istikrara kavuşturulmasına ve kariyer basamaklarının yükseltilmesine yardımcı olur.
- Değişen iş koşullarına kolay uyum sağlama yeteneği sayesinde saygının kazanılmasını sağlar.

Bir ülkenin kalkınmasında eğitim önemli bir rol oynamaktadır. İki önemli fonksiyona hizmet etmektedir. Öncelikle kalkınmanın ihtiyaç ve gereklerine göre işgücünün istihdam yöntemlerini belirlemektedir. İkincisi, bilginin edinilmesini ve yayılmasını kolaylaştırarak ülkelerin üretimdeki teknolojik gelişmeleri yakından izlemelerine ve bunları kendi çıkarları doğrultusunda hizalamalarına olanak tanımaktadır. Bu onların üretimlerine özel teknolojiye yararlanmalarını ve faydalarını en üst düzeye çıkarmalarını sağlamaktadır. Eğitim seviyeleri yükseldikçe, işgücü tarafından sağlanan hizmetlerin kalitesi de artmakta, ülkelerin küresel üretim yeteneklerini geliştirmelerine ve uluslararası pazarda rekabet avantajı kazanmalarına olanak sağlanmaktadır. Eğitim düzeyi bir ülkenin gelişmişlik durumunun önemli bir göstergesidir (Uçan ve Yeşilyurt, 2016: 180).

Beşeri sermaye üzerine yapılan mevcut araştırmalara göre, eğitim hem örgün eğitim hem de mesleki eğitim (işyeri eğitimi) yoluyla üretim sürecini etkilediğinden, eğitim ve gelir düzeyleri arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bir bireyin eğitim düzeyi (hem örgün hem de mesleki) ne kadar yüksekse, potansiyel geliri de o kadar yüksek olmaktadır. Eğitimi gelire ilişkilendiren doğrudan bir kanıt bulunmamakla birlikte, teknoloji ve diğer bağlayıcı unsurların yanı sıra eğitimin de bir ülkenin kalkınmasına katkıda bulunan en önemli faktörlerden biri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Geçmişte, istihdam olanaklarını değerlendirmenin temel kriteri bireyin örgün eğitim düzeyiydi. Ancak günümüz koşullarında iş başında veya iş öncesi eğitimin önemi oldukça artmıştır. Perspektifteki bu değişim, örgün eğitimin bireyleri üretime hazırlayabilmesine rağmen uygulamada önemli bir katkı sağlayamayacağı inancıyla meşrulaştırılmaktadır. Öte yandan işyerinde alınan işbaşı eğitimlerinin üretim verimliliğini artırabileceğine ve teknolojik gelişmelerin hızla benimsenmesini kolaylaştırabileceğine inanılmaktadır. Eğitim ile üretkenlik arasındaki doğrudan ilişkiyi etkili bir şekilde göstermek için, insan sermayesi açısından özel

gereksinimlerin belirlenmesi hayati önem taşımaktadır. Belirli bir eğitim biçiminin işgücündeki bireylerin üretkenliğine ve yarattığı gelire ne ölçüde katkıda bulunduğu henüz keşfedilmemiş bir araştırma alanıdır. Herhangi bir resmi veya işle ilgili eğitimin bireyleri bilgi, beceri ve davranışsal niteliklerle donattığı açıktır. Sonuç olarak, üretim sürecinin çeşitli aşamalarında üretim verimliliğini artırmak için hangi eğitim niteliklerinin en uygun olduğunu değerlendirmek zorunludur (Ünal, 1989: 440-441).

Eğitimin bir ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynadığı yaygın olarak kabul edilse de özellikle kadınların eğitiminin ekonomik büyüme açısından önemli bir potansiyel taşıdığına dair bir inanç vardır. Bu inanış, kadınların doğum oranları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Eğitimli kadınlar daha makul sayıda çocuğu tercih etme eğilimindedir. Ayrıca eğitimli kadınlar, çocuklarının eğitimine eğitimsiz kadınlara göre daha fazla önem vermektedir. Eğitimli kadınlar, çocuklarının eğitimine öncelik vererek çocuk işçiliğine olan bağımlılığı azaltmakta ve geleceğe daha vicdanlı ve üretken bireylerin yetiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Eğitimli kadınlar arasında çocuk sayısının azalması, ülkeler için nüfus artış hızının da azalmasına neden olmaktadır. Üretimdeki artışın nüfus artış hızını aşması durumunda kişi başına düşen üretim artacağından ülke içindeki tüm bireylerin yaşam standartlarında iyileşme meydana gelecektir. Bireyler daha yüksek bir eğitim düzeyi elde ederek gelirlerini artırabilir ve çalışma koşullarını iyileştirebilmektedir. Bu bakış açısı, eğitimin kazançları artırma ve buna bağlı olarak talebi canlandırma potansiyeline sahip olduğunu ve sonuçta denklemin arz tarafını da etkilediğini öne sürmektedir (Parnes, 1986: 5).

Eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki kesin etkisi konusunda henüz bilimsel bir fikir birliği bulunmamakla birlikte, eğitimin büyümeye hem doğrudan hem de dolaylı yollardan katkıda bulunduğu açıktır. Bu incelemenin odak noktası öncelikle eğitim ve büyüme arasındaki ilişki, özellikle eğitim çıktısının ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediği üzerinedir. Yaygın bakış açısı, günümüzün hızla gelişen dünyasında, örgün eğitimin sağladığı fırsatlardan yararlanılması ve bunların yenilikçi gelişmelerle bütünleştirilmesinin, en son teknolojilerden faydalanmak için hayati önem taşıdığı yönündedir. Bireylere örgün eğitimleri sırasında aşılana motivasyon, onların öğrenme kapasitelerinin geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Sonuç olarak, bir ulusun gelecekteki ekonomik ilerlemesi, eğitime yapılan yatırımın düzeyine ve buna karşılık gelen kalkınma kapasitesine yakından bağlıdır (Türker, 2000: 32).

Çağdaş zamanlarda eğitimin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmayı ilerletmede önemli bir rol oynadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Herhangi bir ülkenin ilerlemesi büyük ölçüde vasıflı işgücünün varlığına bağlıdır. Örgün eğitim süreci sayesinde bireyler, modern teknolojiye uyum sağlamada gerekli olan bilgi ve becerileri kazanmaktadırlar. Bu da ekonomik büyümenin ve verimliliğin artmasının temel şartı olan yetkin işgücünün yaratılmasına yol açmaktadır. Bir toplumdaki bireylerin eğitim düzeyi, o toplumun kalitesinin bir göstergesidir. Gelişmiş ülkeler, önemli miktarda mal ve hizmet üretme yetenekleri nedeniyle daha yüksek bir yaşam standardına sahiptir. Ayrıca eğitim, ırk, kültür ve sosyal geçmişe dayalı olanlar da dahil olmak üzere toplumun farklı kesimleri arasındaki uyumu teşvik etmektedir. Bu toplumlar için eğitimin en önemli sonuçlarından biri olan medeni bakış açısının geliştirilmesine bağlanabilmektedir. Eğitim seviyeleri yükseldikçe demokratik değerlerin yaygınlığı da artmakta bu da suç oranlarının azalmasına ve adil yaşam koşullarını teşvik eden istikrarlı toplumların kurulmasına yol açmaktadır (Uçan ve Yeşilyurt, 2016: 180).

1.5.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre sağlık, zihinsel, fiziksel ve sosyal refahı kapsamaktadır. Sağlık ve ekonomik kalkınma arasındaki bağlantı karşılıklı olarak etkilidir. Ekonomik ilerlemenin önemli bir unsuru olan sağlık, yalnızca bir amaç değil aynı zamanda daha yüksek bir yaşam kalitesine ulaşmanın bir aracıdır. Bireyler sağlıklı olduklarında, çevrelerini şekillendirme konusunda daha fazla yetkiye sahip olurlar ve gelecekleri için proaktif olarak strateji belirlemeye daha yatkın olmaktadır. Eğitimli ve sağlıklı bireylerden oluşan toplumlar, üretimin her alanında verimlilik artışı göstermektedir. Dolayısıyla eğitim ve sağlık düzeyi yüksek bireyler, ulusların ilerlemesinde hayati bir rol oynamaktadır (Türker, 2000: 32-33).

İnsan sermayesi teorisi geliştikçe, sağlıklı toplumların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin araştırılması nedeniyle insan sermayesinin tanınması ivme kazanmıştır. Uygulamalı ekonomi alanındaki çok sayıda çalışma, sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki olumlu ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, gelişmiş ülkeler sağlık hizmetlerine yönelik kaynak tahsislerini artırmış, sağlık hizmetlerinin ekonomik büyümeyi teşvik etmedeki ve yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunları çözmedeki tamamlayıcı rolünün farkına varmışlardır. Sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik harcamalar yoluyla, beşeri sermayeyi güçlendirerek ekonomik büyümeye paralel etki yapmaktadır. Tersine, ekonomik büyümedeki bir düşüş de aynı sonucu doğuracak, beşeri

sermaye yatırımlarını engelleyecek ve bunun büyüme yörüngesi üzerindeki etkisini azaltacaktır (Güven vd., 2018: 39).

Sağlık hizmetleri hem yatırım hem de tüketim biçimi olarak hizmet etmesi açısından benzersiz bir özelliğe sahiptir. Bu iki yön iç içedir ve birbirinden ayıramamaktadır. Sağlık hizmetlerinin sağlanması, sunduğu hizmetlere bağlı olarak kazanç veya kayıplar sağladığından dışsal bir ekonomi yaratmaktadır. Çiçek hastalığı ve çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıklara karşı korunmak amacıyla sağlık hizmetlerinin bireyler veya kurumlar tarafından alınmasının sonuçta bir bütün olarak topluma fayda sağladığı iddia edilebilmektedir. Dolayısıyla bireyin kişisel refahı ve korunması için aldığı sağlık hizmeti, yalnızca yakın çevresine fayda sağlamamakta, aynı zamanda toplumun genel refahına da katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak gelişmiş sağlık hizmetlerine erişebilen ve kaynakları buna göre tahsis eden sağlıklı bireylerden oluşan bir toplumda ekonomik verimlilikte artış yaşanmaktadır (Mushkin, 1962: 130-131). Bireylere yönelik sağlıkla ilgili yapılan tüm çalışmaların yalnızca yaşam sürelerini uzatmayı değil, aynı zamanda genel yaşam kalitelerini de yükseltmeyi amaçladığını belirtmekte fayda vardır. Yaşam beklentisinin uzaması, gelişmiş toplumlarda ekonomik kalkınmada dikkate değer ilerlemelere yol açmıştır. Bu yatırımlar bireylerin uzun vadeli istihdama girmesine ve olumlu sonuçlar elde etmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca sağlıklı bireylerin kendi uzmanlık alanlarına uzun süreli katılımıyla ekonomik büyüme daha da artırılabilir. Dolayısıyla, sağlık hizmetlerine yeterli tahsisin pozitif ekonomik büyümeyi teşvik etmede hayati bir rol oynadığı sonucuna varılabilmektedir (Güven vd., 2018: 39).

Sağlık ve eğitim yatırımları bazı benzerlikler taşısa da belirgin farklılıklar da göstermektedir. Sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar iş gücünü artırma ve emeğin niteliğini geliştirme kapasitesine sahiptir. Buna karşılık eğitim, üretim sürecine katkıda bulunan bireylerin yeterliliklerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Mushkin, 1962: 131).

Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirleyen faktörler şu şekilde özetlenebilmektedir (Türker, 2000: 34-35):

- Kişisel hastalıklardan kaynaklanabilecek olası iş gücü ve verimlilik kayıplarını önler.
- Tedavisi mümkün olmayan hastalıkları taşıdıkları için daha önce kullanılmayan kaynaklar değerlendirilebilir.
- Çocukların daha sağlıklı bir ortamda eğitim alabilmeleri için toplumun geleceğine ışık tutar.

Hedeflenen ekonomik büyümenin yanı sıra yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, bu temel faktörlerin uygulanmasıyla mümkün olmaktadır. İşgücü kayıplarının önlenmesinde ve bu büyümeye katkı sağlanmasında hem bireylere hem de üreticilere görev düşmektedir. Bunun sonucunda üretimde verimlilik artmakta ve ortalama yaşam süresinde de iyileşme görülmektedir (Türker, 2000: 34-35).

Az gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmiş olsun, tüm ülkelerin ekonomik gelişimi birçok temel faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler arasında sağlıklı bir toplumun oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Sağlıklı bireylerden oluşan bir toplumun ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde doğrudan etkisi olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Sağlık, yalnızca bireylerin istihdam edilebilirliğini değil aynı zamanda ulusların genel gelişimini de etkileyen çok önemli bir ekonomik bileşen olarak hizmet vermektedir. Dolayısıyla büyümenin hayati bir halkası olarak hareket etmektedir (Çetin ve Ecevit, 2010: 168).

Sağlık göstergeleri, bir toplumun sağlık sisteminin durumu hakkında fikir veren çeşitli kriterleri kapsamaktadır. Bu kriterler arasında bir toplumun bütçesinin sağlık harcamalarına ayrılması, hastane ve hastane yataklarının bulunması, yatakların nüfusa oranı, doktorların nüfus oranlarına göre atanması ve sağlık tesisi sayısı yer almaktadır. Her sağlık göstergesinin sürekli iyileştirilmesi aynı zamanda toplumlardaki insan sermayesinin düzeyini de ifade etmektedir. Bunun nedeni, bireylerin sağlıklarını korudukları sürece bilgi ve becerilerini geliştirebilmeleri ve bu varlıkları üretim verimliliğini artırmada kullanabilmeleridir (Çankaya, 2009: 32).

Bireylerin ve oluşturdukları toplumların refahı, en değerli varlık olarak kabul edilen sağlıklarına bağlıdır. Sağlık olmadan, toplumdaki üretkenlik ve ilerleme tartışmaları boşunadır. Sonuç olarak sağlık, bir ülkenin ekonomisinin ve genel refahının temel kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulduğu toplumlarda, sağlık durumu daha iyi olan bireyler aktif olarak üretime katkıda bulunarak ülkenin refahına katkıda bulunabilmektedirler. Sonuç olarak gelişmiş bir statüye ulaşmış modern toplumlar, sağlığın her alanına önemli miktarda kaynak ayırmakta ve onu sürekli gelişen bir alan olarak görmektedir. Tahsis edilen kaynakları verimli ve etkin şekilde kullanan toplumların ekonomik büyümelerine pozitif etki yapacağı açıktır (Aydemir ve Baylan, 2015: 418).

İşgücü, mallar ve sağlık hizmetleri gibi kaynaklara yapılan yatırımlar, sağlığın belirli bir alanındaki bireylerin refahının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu yatırımlar ile gelecekte ortaya çıkabilecek hastalıkların en aza indirilmesi veya ideal olarak engellenmesi yoluyla iş gücünün sağlık ve canlılığının sağlanması öncelikli amaçtır. Böylece

Üretkenlik zerindeki olumsuz etki azaltılabilmektedir. Sonuç olarak toplumsal ilerlemenin nihai amacı, beşeri sermaye yatırımını teşvik eden stratejilerin kapsamlı ve optimal şekilde uygulanması olmalıdır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 61).

Toplumların eğitim ve sağlık arasındaki bağlantının farkına varması zorunludur. Toplumlar sağlıklı bireylerin eğitime yatırım yaparak uzun vadeli faydalar sağlayabilmektedir. Bu nedenle hem eğitim hem de sağlık harcamalarının bir arada değerlendirilmesi ve eşit önceliklendirilmesi önemlidir. Eğitimin yanı sıra sağlığa da önem verilmesi, eğitim yatırımlarının verimliliğini en üst zeye çıkaracaktır. Sağlık harcamalarına yatırım yapmanın uzun vadeli faydalar sağlayacağını kabul etmek önemlidir. Sağlığa yeterli kaynak ayrılarak iş gücü kapasitesini koruyacak ve gelecekte hastalık olasılığını azaltacaktır. Bireylere yapılan yatırım onların yeteneklerini besleyip geliştireceğinden ve sonuçta üretkenliği artıracığından, bunun ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkisi olacaktır (Karataş ve ankaya, 2010: 42).

Milletlerin kalkınması beşeri ve ekonomik faktörler açısından değerlendirilirken en çok dikkate alınan sağlık göstergeleri arasında nüfus artış hızı, ölüm oranı, bebek ölüm hızı, ortalama yaşam süresi ve sağlık harcamaları yer almaktadır (Aykırı ve Tokucu, 2017: 268). Her lke vatandaşlarına en iyi sağlık hizmetini sunmak ister. Ancak dünya çapında bireylerin refahı, uluslar arasındaki adil ve barışçıl anlaşmalara bağlıdır. Dahası, kendi nüfusu için mümkün olan en yüksek sağlık standartlarını sağlamak ve böylece küresel birliği teşvik etmek her ülkenin sorumluluğundadır. Bu hedefe ulaşmanın ilk önemli adımı gerekli altyapının oluşturulmasıdır. Yeterli altyapıya sahip olmayan ülkelerde sağlam bir temel olmadan sürdürülebilir sağlık hizmetleri beklemek gerçekçi değildir (Kara Günaydın, 2017: 49).

1.5.3. G (İşgücü Transferi) ve Beşeri Sermaye

İşgücü transferi, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar yoluyla ulusların ilerlemesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu aktarım iki farklı şekilde gerçekleşir. Birincisi, belirli alanlarda uzmanlaşmış kişilere daha iyi fırsatlar sunan diğer ülkelere göç eden bireyleri içermektedir. İkincisi, kendi ülkelerinde uygun istihdam seçenekleri bulunmadığından, işgücünün düşük vasıflı işlerin mevcut olduğu ülkelere taşınmasını gerektirmektedir. Savaşların ortaya çıkması, nüfus artış oranlarındaki dalgalanmalar, hedef ülkede ek insan sermayesi arzusu ve çeşitli vasıflı işçiler gerektiren üretim ve ticaret yapılarındaki değişiklikler de dahil olmak üzere çeşitli temel faktörler emek transferine katkıda bulunmaktadır (Atik, 2006: 8-9).

Tarih boyunca göç kavramı sanayileşme, kentleşme, ekonomik ilerleme gibi toplumsal kalkınmaya katkıda bulunan çeşitli faktörler tarafından şekillenmiştir. Gelişmiş ülkelerde Sanayi Devrimi'nin getirdiği modernleşme ve sanayileşmenin ortaya çıkışı, kentleşme olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kentsel büyüme süreci gelişmekte olan ülkeler tarafından da yaşanmaya devam etmektedir. Sanayileşme kentsel alanların kırsal bölgelere göre daha hızlı gelişmesini sağladığından göç de buna bağlı olarak artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde göçün temel nedeni kırsal alanlarda gelir fırsatlarının olmayışıdır. Sonuç olarak, toprak kaybı ve artan işsizlik oranları nedeniyle göç kavramı güncelliğini korumaktadır (Bahar ve Korkmaz Bingöl, 2010: 44). Beşeri sermayenin göç üzerindeki etkisi, gelişmiş ülkelerdeki çeşitli eğitim fırsatlarının varlığı, iş olanaklarının bolluğu ve daha adil ve daha uygun gelir koşulları gibi faktörlere bağlanabilir. Ayrıca, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaygın olan siyasi istikrarsızlık, baskı ve çatışmalar göçün önemli katalizörleridir (Holtz-Eakin vd., 2000: 20).

Kalkınma, her ne kadar öncelikle ekonomik bir süreç olsa da, çeşitli düzeylerde toplumla derinden iç içe geçmiş durumdadır. Bir toplumdaki yapılar ve kurumlar, gelişmeyi hızlandırma ya da engelleme gücüne sahiptir. Bunun nedeni ekonomik kalkınmanın toplumsal yapıdan ayrı olmamasıdır; toplumdaki bireylerin, devletlerin ve kurumların eylem ve kararlarıyla şekillenmektedir. Bu iki yapının birbirine bağlılığını anlamak çok önemlidir. Alınan her karar ve eylemin yansımaları olabilir ve potansiyel olarak göçe yol açabilmektedir. Bu bağlamda göç, üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdır. Bir ülkedeki göç oranı, o ülkenin ekonomik gelişiminin ve beşeri sermaye düzeyinin bir göstergesi olarak hizmet etmektedir. Üretim eksikliği, insan sermayesinin yetersiz olması, üretimi artıracak gerekli bilimsel yeniliklerin bulunmaması gibi beyin göçünü tetikleyen temel faktörler, bireyleri başka yerlerdeki fırsatları aramaya itmektedir (Arı, 2018: 2018).

1.6. Beşeri Sermayeye Yönelik Teorik Yaklaşımlar ve Modeller

Beşeri sermaye kapsamında teorik modeller aşağıda incelenecektir.

1.6.1. Mincer Modeli

Mincer (1974, 1976) okul eğitiminin ve iş başında eğitimin ya da okul sonrası eğitimin yaşam boyu kazanç üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışma neoklasik iktisadın temel ilkelerine ve beşeri sermaye kavramına dayanmaktadır. Bu ilkeler arasında kişisel verimliliğin kazancı belirlediği, bireylerin rasyonel kararlar aldığı, işgücü piyasasında tam rekabetin olduğu ve bilgiye eşit erişim olduğu, sermaye piyasasında

fırsat eşitliği olduğu, bireylerin geleceğe ilişkin tam bilgiye sahip olduğu ve işsizlik olmadığı varsayımlardır. Mincer'a göre eğitim, bireylerin işgücüne girişini geciktiriyor ancak toplam çalışma saati aynı kalmaktadır. Meslekler arasındaki temel fark eğitim süresinde yatmaktadır; daha uzun eğitim süresi gerektiren meslekler genellikle daha yüksek kazanç sağlamaktadır. Ancak bireyler meslek seerirken gelirin yanı sıra güvenilirlik, iş istikrarı, prestij gibi faktörleri de göz önünde bulundurabilmektedirler (Varlıer, 1982: 15).

Kişisel yatırım harcamalarına ilişkin kapsamlı veri eksikliği nedeniyle bireylerin eğitim dönemlerine ilişkin analizi daha kolay olan kapsamlı verilere odaklanılmıştır. Sonuç olarak gelir denklemlerinde beşeri sermaye yatırım harcamalarının parasal değerinin ölçülmesi yerine bağımsız değişken olarak "yatırıma ayrılan süre" kullanılmıştır. Bu varsayım altında eğitimin toplam maliyetinin kaybedilen gelire eşdeğer olduğuna, eğitim ve deneyim getirisinin zaman içinde sabit kaldığına inanılmaktadır. Sonuç olarak, 0 yıl eğitim almış bir bireyin t yıl iş deneyimi sonrasında elde edeceği gelir (kazanç) belirlenebilmektedir:

$$\ln E_t = \ln E_0 + r_s s + r_p \sum_{j=0}^{t-1} k_j \quad (1)$$

denklemiyle belirlenmektedir. Burada:

E_t : kişinin t yılındaki gayri safi kazancını,

E_0 : kişiye hiç beşeri sermaye yatırımı yapılmadığı (dolayısıyla katılımsal ve çevresel etkilerle belirlenen) başlangıç gelirini,

r_s : okul eğitiminin getirisini,

r_p : iş deneyiminin getirisini,

k_j : j yılında beşeri sermayeye yapılan yatırım değerinin o yılın gayri safi kazancına oranını gösterir.

Buna göre $r_s s$ okul eğitiminin, iş deneyiminin toplam hasılasını belirler (Varlıer, 1982: 16).

Bir bireyin belirli bir yılda (t) kişisel gelişimine kaynak ayırmayı bırakması durumunda, elde edilen gözlemlenen gelir E_t olarak ifade edilecektir. Ancak, eğer yatırımlar t yılında da devam ederse, net gelir (Y_t), o yıl içinde yapılan yatırım harcamalarının (c_t) tam tutarı kadar brüt gelirden (E_t) daha az olacaktır. Yatırım maliyetlerinin zaman eşdeğerliği açısından brüt gelirle orantılı olduğunu varsayarak c_t 'yi $k_t E_t$ olarak ifade edebiliriz. Sonuç

olarak net gelir denklemi $Y_t = E_t(1-k_t)$ şeklinde gösterilebilir. Mincer gözlenen geliri net gelir olarak aldığı için (1) nolu denklem

$$\ln Y_t = \ln E_0 + r_s s + r_p \sum_{j=0}^{t-1} k_j + \ln(1 - k_t) \quad (2)$$

biçimine dönüşür. Buradan hesaplama modeli olarak elde ettiği denklem aşağıda verilmiştir.

$$\ln Y_t = b_0 + b_1 s + b_2 t + b_3 t^2 + u \quad (3)$$

Bu denklemde b_1 katsayısı eğitimin getiri üzerindeki etkisini, b_2 ise iş deneyiminin etkisini temsil etmektedir. b_3 katsayısı, deneyim getirisinin zaman içinde değişme oranını belirler. Ayrıca b_0 denklemdeki sabit terimi ifade etmektedir (Varlıer, 1982: 17).

Bireyler arasındaki gelir farklılıklarını aydınlatmak amacıyla Mincer, eğitim ve iş deneyiminin rolünü derinlemesine incelemektedir. Model, Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan verilere uygulandığında, eğitimin tek başına gelir eşitsizliklerinin yalnızca %7'sini açıklayabildiğini ortaya çıkarmıştır. Mincer'ın modeli, eğitim ve deneyimin gelir üzerindeki etkisini analiz etmek için değerli bir araç olarak hizmet ediyor ve karmaşık bir olgu olan gelir dağılımının bir kısmı hakkında fikir edinmemize olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, belirli varsayımların geçerliliği ve beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ile gelir arasındaki ilişkinin karmaşık doğası, hararetle tartışmalara yol açarak daha karmaşık modellerin kullanılmasına yol açmıştır (Varlıer, 1982: 11).

1.6.2. Becker Modeli

Gary Becker, getiri oranını tahmin etme aracı olarak beşeri sermayeye dayalı bireysel kazanç eşitsizliklerini hesaba katan bir model önermiştir. Becker'in araştırmasının temel amacı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversite ve lise eğitiminin iç getiri oranını hesaplamaktır. Çalışması ilerledikçe, yalnızca resmi ekonomik analizdeki bir boşluğu ele almakla kalmayıp aynı zamanda Becker (1962) yayınında ana hatlarıyla belirtilen ek hedefleri de yerine getirdiği ortaya çıkmıştır.

1. Bireyler yaşlandıkça kazanç artış hızı azalır. Bu artışın hızı ve kazancın artması için geçen süre genellikle kişinin yetenek düzeyiyle ilişkilidir.
2. İşsizlik oranları beceri düzeyleriyle negatif korelasyon gösterme eğilimindedir.

3. Az gelişmiş ülkelerdeki şirketler, gelişmiş ülkelere göre işçiler üzerinde daha otoriterdir.
4. Gençler yaşlılara göre daha sık iş değiştirmekte ve daha fazla eğitim ve iş başında eğitim almaktadır.
5. Gelir dağılımı özellikle profesyonel işçiler ve diğer vasıflı işçiler arasında pozitif yönde çarpıktır.
6. Yüksek vasıflı kişiler diğerlerine göre daha fazla türde eğitim ve iş başında eğitim alırlar.
7. İşgücü dağılımı pazarın büyüklüğü ile sınırlıdır.
8. Tipik bir insan sermayesi yatırımcısı, tipik bir fiziki sermaye yatırımcısına göre daha acelecidir ve dolayısıyla hataya daha yatkındır.

Becker'in kuramsal çerçevesi bu tespitlerin temelini oluşturmuş, kuramlarını konuyla ilgili tüm tartışmaları kapsayacak şekilde deneysel bir biçimde uygulamayı amaçlamıştır (Becker, 1962: 10).

Becker tarafından geliştirilen model şu şekilde özetlenebilir: Üniversite mezunlarının tahmini özel getiri oranları 1939'da %14,5, 1949'da %13, 1956'da %12,4 ve 1958'de %14,8'dir. Lise mezunlarının oranı 1939'da %16, 1949'da %20, 1956'da %25 ve 1958'de %28'dir. Bu bulgular, lise eğitiminin üniversite eğitime göre daha yüksek getiri oranları sunduğu genel sonucuna yol açmaktadır. Ek olarak ampirik bir çalışma, ABD'de fiziksel sermayenin getiri oranının %10 ile %15 arasında değiştiğini tahmin etmiştir. Sonuçlara göre lise eğitime yapılan yatırımların daha karlı sonuçlar doğurduğu görülmektedir (Becker, 1975: 206). Bu konu ölçülebilirlik ve kaynakların optimal tahsisi açısından büyük önem taşıyor ve Becker'in katkıları bu anlayışı büyük ölçüde zenginleştirmiştir.

1.6.3. Psacharopoulos Modeli

Becker'in teorik çerçevesi çeşitli tespitlere temel oluşturmuş ve bu tartışmaları deneysel bir yaklaşımla uygulamaya koymayı amaçlamıştır (Becker, 1962: 10). George Psacharopoulos tarafından yürütülen bir diğer inceleme, beşeri sermayenin kişisel gelir dağılımı üzerindeki etkisini değerlendirmek için iç getiri oranının hesaplanmasına odaklanmıştır. Psacharopoulos (1994), beşeri sermaye getirilerindeki farklılıkları ülkeler arasındaki kalkınma eşitsizlikleriyle ilişkilendiren uluslararası bir karşılaştırma yaparak benzersiz bir yaklaşım benimsemiştir. Analiz, her ülkenin farklı yıllara ait olduğu 45 ülkeyi kapsamaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri'nde getiri oranlarını hesaplamak için 1936'dan 1976'ya kadar bir zaman serisi analizi yapılırken, diğer birçok ülke tek bir yıl için eğitim

karlılığını tahmin etmektedir. Daha sonra analiz toplam 61 ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu yaklaşım, fiziksel sermaye gibi alternatif yatırımlarla karşılaştırmalı olarak, bir insan sermayesi türü olarak eğitimin karlılığını ve yatırım getirisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda eğitimin özel ve sosyal karlılığı arasındaki ilişkiyi, ülkeler arasındaki insan sermayesi farklılıklarına katkıda bulunan faktörleri ve eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini de araştırmaktadır. Ek olarak, eğitimdeki değişen karlılık düzeylerini ve bunun gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerle nasıl karşılaştırıldığını araştırmaktadır. Ayrıca farklı ülkelerde eğitimin getirisinin beyin göçü olgusunu açıklayıp açıklayamayacağı da incelenmektedir (Tunç, 1997: 140).

Psacharopoulos modeli aşağıdaki bulguların özetini vermektedir. Ekonomik kalkınma düzeyi eğitime yapılan yatırımdan büyük ölçüde etkilenmektedir. Varlıklı ve yoksul uluslararası arasındaki gelişmişlik eşitsizlikleri, fiziksel sermayeden ziyade beşeri sermayedeki eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Araştırma, çeşitli eğitim seviyelerinde görece az eğitim seviyelerinin yüksek getiriye sağladığını ortaya koymaktadır. Bu eğitimle ilgili maliyetlere, özellikle de vazgeçilen kazançların fırsat maliyetine bağlanabilmektedir. Özellikle, çalışma eğitimden elde edilen özel getirilerin sosyal getirilerden çok daha fazla olduğunu tespit etmektedir. Ortalama olarak ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimin sosyal getiri oranları sırasıyla %19,4, %13,5 ve %11,3 olarak hesaplandı. Özel getiri oranları ise sırasıyla %23,7, %16,3 ve %17,5 olarak hesaplandı. Özel eğitimin getiri oranlarının sosyal getiri oranlarını %3 ila %6 oranında aştığını belirtmekte fayda vardır (Tunç, 1997: 146).

1.6.4. Chiswick Modeli

Chiswick tarafından 1974 yılında analiz edilen Chiswick modeli, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere çeşitli ülkelerdeki kişisel gelir dağılımının teorik ve istatistiksel bir analizini sunmaktadır. Erkekler arasındaki gelir eşitsizliklerini ve gelir dağılımındaki bölgesel farklılıkları açıklamada eğitimin kritik rol oynadığını savunmaktadır. Model hem okul eğitimini hem de okul sonrası eğitimi dikkate alıyor ve bunların gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemektedir. Ayrıca Chiswick modeli, işgücü piyasasındaki gelir dağılımındaki bölgesel farklılıkları anlamaya yönelik kuramsal çerçeveyi oluşturmakta ve bu çerçeveyi ampirik olarak farklı ülkelere uygulamaktadır. Model, gelir dağılımındaki farklılıkları ve işgücü piyasasındaki eşitsizliği açıklamak için eğitim süresindeki farklılıklar ve eğitimin getiri oranı gibi beşeri sermaye ölçümlerinden yararlanmaktadır (Tunç, 1997: 151). Chiswick modelini, kazanç eşitsizliklerini açıklamak için yalnızca getiri oranındaki

farklılıklara odaklanan diğer beşeri sermaye yaklaşımlarından ayıran özelliği, gelir dağılımındaki bölgesel eşitsizlikleri dikkate almasıdır (Tunç, 1997: 151).

Kişisel gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek için kullanılan model, bireylerin gelirinin eğitim düzeyi, iş deneyimi, yaş ve istihdam durumu gibi faktörlerden etkilendiğini belirten beşeri sermaye kazanç fonksiyonuna dayanmaktadır. Chiswick modelinin bulguları, gelir eşitsizliklerini açıklamada önemli bir faktör olarak eğitim süresindeki eşitsizliklerin önemini vurgulamaktadır. Bu açıklayıcı güç, eğitimin niteliği, okul sonrası eğitime yapılan yatırım, bireysel yetenek, istihdam süresi ve genel sağlık gibi yıllık geliri etkileyen diğer değişkenler dikkate alındığında daha da belirgin hale gelmektedir. Ayrıca eyaletler arasındaki getiri oranı ve eğitim eşitliğindeki farklılıklar, eyaletler arasındaki gelir eşitsizliğindeki farklılıkların yaklaşık %60'ına katkıda bulunmaktadır (Tunç, 1997: 157).

Beşeri sermaye modelleri üzerine daha önceki tartışmalar öncelikle getiri oranı yöntemlerine odaklanmıştır. Bu modeller, beşeri sermaye ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi, özellikle sosyo-ekonomik gelişmişliğin bir kriteri olan kişisel gelir dağılımı açısından açıklamaktadır. Beşeri sermaye hesaplamalarında kullanılan bir diğer yaklaşım ise ekonomik büyüme ile beşeri sermaye değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen üretim fonksiyonu temelli modellerdir. Bu modeller, insan sermayesi teorisini üretim fonksiyonu yöntemine dayalı olarak açıklamakta ve hem beşeri hem de fiziksel sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımda eğitim boyutu, daha geniş insan sermayesi kavramının bir parçası olarak analiz edilmektedir. Bu yaklaşımın örnekleri arasında Schultz, Denison ve Aukrust tarafından geliştirilen modeller yer almaktadır.

1.6.5.Schultz Modeli

T.W. Schultz, ekonomik büyüme ile artık faktörü arasındaki bağlantıyı araştıran Schultz'un modeli aynı zamanda getiri oranına dayalı bir yöntem olarak da görülebilmektedir. Bu yaklaşım, eğitime yapılan yatırımların geri dönüş oranlarının tahmin edilmesini içerir. Araştırmasında T.W. Schultz, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'den 1957'ye kadar insan sermayesi stoku verilerini analiz ederek eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini sayısallaştırmayı amaçlamıştır. Analiz, tamamlanan okul yıllarının ölçümüne odaklandı (Schultz, 1971; Tunç, 1997: 161). Bu analizde yapılan varsayım, ilköğretim mezunu bireyler ile yükseköğretim mezunu bireyler arasında herhangi bir ayrımın olmadığı ve istihdam edilen nüfus içindeki beşeri sermaye stokunun aynı olduğu yönündedir. Ancak eğitim seviyelerindeki farklılığı hesaba katmak için Schultz, farklı eğitim seviyelerindeki okul yıllarına farklı ağırlıklar vermiştir. Örneğin, ilköğretime 280 ABD

Doları, orta öğretime 1420 ABD Doları ve yükseköğretime 3300 ABD Doları tutarında bir maliyet atanmıştır. Sağlanan fiyatlar 1956'daki sabit fiyatlar kullanılarak belirlenir ve terk ile ilgili masrafları kapsamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900-1957 yılları arasındaki fiziki sermaye ve beşeri sermaye stoklarının 1956 fiyatlarıyla hesaplanmasında söz konusu eğitim maliyetleri esas alınmaktadır (Hesapçioğlu, 1987; Tunç, 1997: 161).

Model, eğitim kalitesinin gözlem süresi boyunca sabit kalacağı varsayımıyla çalışmaktadır. Yalnızca örgün eğitimi dikkate alır ve iş başında eğitimi hesaba katmaz. Çalışan nüfustan ayrılmaları içermekle birlikte, eğitim sırasında edinilen bilgi kaybını hesaba katmamaktadır. Bu varsayımlara dayanarak Schultz, insan sermayesine yapılan yatırımların getirisini belirlemek için makroekonomik gelir ölçüsü yerine doğrudan hesaplanan gelir oranlarını kullanmaktadır. Ek eğitim yatırımlarının iç getiri oranı (r), ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimin tamamlanan yıllarına sahip farklı yaş gruplarındaki gelirlerin sırasıyla ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimin geliriyle karşılaştırılması yoluyla hesaplanmaktadır ve formülü aşağıda verilmiştir (Hesapçioğlu, 1987; Tunç, 1997: 163).

$$r = \text{Ek eğitim sonucu ek yaşam geliri} / \text{Ek eğitimin ek maliyeti} * 100$$

Getiri oranları incelendiğinde en yüksek getiriyi ilkokul düzeyinin sağladığı, bunu üniversite düzeyinin takip ettiği görülmüştür. Üniversite eğitiminin getirisi daha düşük olmasına rağmen her üç eğitim türünde de getirilerin zaman içinde arttığı gözlemlenmiştir. Schultz'un eğitim getirisinin hesaplanmasına ilişkin analizi, insan sermayesine yapılan yatırımların bireysel düzeyde değerlendirilmesini içermektedir. Hesaplanan bu getiri oranları, eğitimin makroekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz ederken kalan faktörün belirlenmesinde de kullanılmaktadır.

Schultz, 1929'dan 1957'ye kadar eğitimin ekonomik büyümeye etkisine ilişkin bir tahmin yapmıştır. Bu zaman diliminde ABD'de çalışan nüfus içindeki insan sermayesi stoku önemli bir artış yaşamış ve 1956 fiyatlarıyla 180 milyar dolardan 535 milyar dolara yükselmiştir. Toplamda 355 milyar dolarlık bir artış söz konusu. Eş zamanlı olarak milli gelir de büyüyerek 1956 fiyatlarıyla 150 milyar dolardan 302 milyar dolara çıkmıştır. Emek faktörünün milli gelirin %75'ini oluşturduğu ve bu oranın dönem boyunca sabit kaldığı varsayıldığında, emek faktörünün milli gelire katkısı 112,5 milyar dolardan 226,5 milyar dolara yükselmiştir. Çalışan nüfus 1929'da 49,2 milyondan 1957'de 68,0 milyona çıktı.

1929'da çalışan nüfus başına gelir 2.287 dolardı. Eğer kişi başına düşen gelir araştırma dönemi boyunca sabit kalsaydı, çalışan nüfus 1957 yılında toplam 155,5 milyar dolar (2.287 çarpı 68,0 olarak hesaplanmıştır) kazanacaktı. Ancak 1957 yılında fiili toplam emek geliri 226,5 milyar dolardı. 226,5 ile 155,5 arasındaki fark 71 milyar doları bulmaktadır. Bu fazlalık, T.W. Schultz, milli gelirin büyümesine ve bunu takip eden milli gelir artışına emeğin katkısının açıklanamayan kısmını temsil etmektedir. Spesifik olarak, bu kalan faktör 71 milyar dolara eşittir. Schultz'un analizi bu fazlalığın oluşmasına katkıda bulunan faktörleri derinlemesine incelemektedir. Schultz'a göre bu fazlalık faktörünün temel belirleyicisi ek örgün eğitimin alınmasıdır. Ek örgün eğitime yapılacak 71 milyar dolarlık katkının hesaplanmasında, araştırma dönemi boyunca insan sermayesi stokunun gelişimi ve eğitimin getiri oranları dikkate alınmaktadır (Hesapçioğlu, 1987; Tunç, 1997: 167).

1.6.6. Denison Modeli

Beşeri sermaye yaklaşımı kapsamına giren ve üretim fonksiyonu yöntemini kullanan Denison modeli, Schultz modeline benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Edward F. Denison, 1929'dan 1957'ye kadar ABD'de milli gelirdeki değişimlere ilişkin kapsamlı bir analiz gerçekleştirmiştir. Bu analiz, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullandı ve ekonomik büyümenin bilinen üretim faktörlerine atfedilemeyen kısmını hesaplamaya çalıştı. Bu kısım artık faktör olarak adlandırılmaktadır. Bu artık faktörün büyümeyi yönlendirmedeki önemi çalışmada vurgulanmıştır (Hesapçioğlu, 1987: 88).

1929 ile 1957 arasındaki dönemde Amerika Birleşik Devletleri yüzde 2,93'lük bir büyüme oranı yaşamıştır. Ancak bu büyümenin üçte ikisi emek ve sermaye gibi faktörlere bağlanamamaktadır. Bunun yerine ekonomik büyümenin bu açıklanamayan kısmının teknolojik gelişmelerin bir sonucu olduğuna inanılmaktadır. Teknolojik gelişmenin önemli bir yönü eğitimin işgücüyle bütünleşmesidir. Denison'a göre, genel büyüme oranının yaklaşık %68'i, öncelikle eğitim seviyelerindeki artıştan etkilenen artık faktöre atfedilebilmektedir. Ekonomik büyümenin belirlenmesinde hem eğitim hem de teknolojik yenilikler önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmalar milli gelir arttıkça eğitim seviyesinin de arttığını göstermiştir. Bu bağlamda eğitim ile gelir arasında neden-sonuç ilişkisi kurmak her ne kadar zor olsa da üretim fonksiyonuna dayalı çalışmalar büyüme hızının eğitim seviyesinden etkilendiğini ileri sürmektedir (Unay, 1982: 30).

1.6.7. Aukrust Modeli

Odd Aukrust, eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için bir yöntem önermiştir. 1959'da Aukrust, bir ülkenin üretiminin gerçek sermayedeki artışla birlikte artacağını savundu ve ekonomik büyümeyi yönlendirmede fiziksel sermayenin yanı sıra beşeri sermayenin de önemini vurgulamıştır. Aukrust, çeşitli üretim faktörlerinin genel üretime katkısını değerlendirmek için emeği, fiziksel sermayeyi ve insan sermayesini ölçmüştür. Aukrust ayrıca Gustav Cassel ve diğerleri tarafından sunulan, büyüme oranının marjinal sermaye çıktı oranı ve tasarruf oranı değerlerine bağlı olduğunu öne süren bakış açısına da karşı çıkmıştır. Bu geleneksel bakış açısına göre, marjinal sermaye-çıktı oranı stabil kalmıştır ve tasarruf oranındaki değişiklikler, büyüme oranındaki değişiklikleri açıklamaktaydı. Ancak Aukrust, İkinci Dünya Savaşı sırasında Norveç'te sermaye-çıktı oranında önemli bir artış gözlemledi ve bu, yatırım-gelir oranındaki bir artışın zorunlu olarak büyüme oranında bir artışa yol açacağı varsayımını çürütmüştür. Ekonomik büyüme sürecinde emek ve organizasyonun, önemine rağmen fiziksel sermayeden daha önemli bir rol oynamaktadır. Aukrust tarafından yürütülen bir çalışma, gerçek sermaye, emek ve organizasyon dahil olmak üzere üretim faktörlerindeki %1'lik artışın Norveç'teki genel üretim üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanan sonuçlar, Norveç'te 1948'den 1955'e kadar yıllık büyüme oranının %3,39 olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu büyümenin %1,81'i organizasyondan, %0,46'sı sermayeden ve %1,12'si işgücünden kaynaklanabilmektedir. Üretimdeki artışın önemli bir kısmının organizasyon ve işgücü faktörlerindeki değişikliklere atfedilebileceği açıktır. Net yatırımlar sıfır olduğunda, yalnızca işgücü ve organizasyon faktörlerinin artması nedeniyle büyüme oranı yaklaşık %3 civarındadır. Benzer bulgular, gerçek sermayedeki %1'lik artışın üretimde %0,2, işgücündeki %1'lik artışın %0,7, organizasyondaki %1'lik artışın ise yıllık %1 artışa yol açtığı ABD ve Finlandiya'da da görülmüştür. Üretimdeki yıllık artış organizasyon faktörüne bağlı olarak değişiklik göstermiştir; ABD'de yıllık %1,5, Finlandiya'da ise %1,2 büyüme yaşanmıştır. Bulgular, üretim artışının önemli bir kısmının, insan faktöründeki değişikliklerden kaynaklanan organizasyonel faktördeki değişikliklere atfedilebileceğini göstermektedir (Tunç, 1997: 171).

Çeşitli yaklaşımlara temel olarak üretim fonksiyonlarının kullanıldığı örneklerin kapsamının genişletilmesi potansiyeli mevcuttur. Bu araştırmanın üçüncü bölümü, insan sermayesi ölçümünün değerlendirilmesini ve bunun üretim fonksiyonunun uygulanması yoluyla kalkınma üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Sonraki modeller, endeks yaklaşımına

dayalı olarak insan sermayesini hesaplama yöntemlerini örneklendirmektedir. Ayrıca ikinci bölümde bu yöntemin Türkiye'deki uygulamasına ilişkin özel bir örnek olay incelemesi sunulmaktadır. Bununla birlikte, bu bölümdeki tartışma öncelikle daha genelleştirilmiş bir şekilde yöntem etrafında dönmektedir.

1.6.8. Harbison-Myers Modeli

1964 yılında F. Harbison ve C. A. Myers tarafından 75 ülkede ekonomik ilerleme ile insan kaynaklarının ilerlemesi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için bileşik bir endeks oluşturulmuştur. Bu endeks ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırmaktadır. Model, beşeri sermayenin bir ülkenin kalkınması üzerindeki etkisini incelemek yerine, beşeri sermayedeki ilerlemelerin farklı ulusların gelişmişlik düzeylerini ne ölçüde etkilediğini değerlendirmektedir (Tunç, 1997: 176).

Harbison-Myers yönteminin temel amacı, niceliksel ölçümler kullanarak ülkeleri sosyo-ekonomik ve insani gelişmelerine göre değerlendirmek ve sınıflandırmaktır. Bir sıralama sistemi kurmayı ve ülkeleri insani gelişmeye ilişkin göstergelere göre sınıflandırmayı, aynı zamanda insan odaklı bu kriterler ile ekonomik kalkınma kriterleri arasındaki istatistiksel korelasyonu incelemeyi amaçlamaktadır. Bunu başarmak için, 75 ülkenin gelişmişlik düzeyini değerlendirmek için insanla ilgili faktörlere odaklanan bileşik bir endeks kullanıldı ve bu da ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerine göre farklı gruplara ayrılmasına yol açmıştır (Harbison ve Myers, 1969; Tunç, 1997: 177).

1.6.9. Birleşmiş Milletler Modeli

Beşeri sermaye ile iktisadi gelişme arasındaki korelasyon tartışmaları ortaya çıkınca, UNDP, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini İnsani Gelişme Endeksi aracılığıyla ölçme girişiminde bulunmuştur. Bu endeks, ekonomik büyüme oranlarının ötesine geçerek refah ve gelişmişlik düzeyini yansıtan çeşitli göstergeleri bünyesinde barındırmaktadır. Teorik çerçeve, bir ülkenin kalkınmasını vatandaşlarının fırsat ve yeteneklerine bağlamaktadır ve ampirik kanıtlar da bu görüşü desteklemektedir. Bu çalışmalarda tanımlandığı şekliyle insani gelişme, insanların seçeneklerini genişletme sürecini kapsamakta, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme, bilgi edinme, makul bir yaşam standardı için koşullar yaratma gibi unsurları içermektedir. İnsan sermayesi, siyasi, kültürel ve ekonomik özgürlüklerin yanı sıra insan hakları ve yaratıcılığın ve üretkenliğin desteklenmesi de dahil olmak üzere çok çeşitli boyutları kapsamaktadır. İnsani gelişme endeksi, bireylerin refahını ölçmek için hayati önem taşıyan üç boyutu kapsamaktadır. Birinci boyut, ortalama yaşam beklentisinin belirlediği

yaşam süresi ve kalitesine odaklanmaktadır. Bu kriter, genel sağlıkla ve iyi bir yaşama katkıda bulunan besleyici kaynaklara erişimle doğrudan ilgili olduğundan büyük önem taşımaktadır. Sağlık ve beslenme hizmetleri sağlamada başarılı olan ülkeler, diğerlerine kıyasla daha uzun yaşam beklentisine sahip olma eğilimindedir. Endeksin ikinci boyutu, okuryazarlık oranları ve okula kayıt gibi göstergelerin kolayca ölçülebilir olmasıyla bilgi ve eğitimi değerlendirmektedir. Bu boyut, insani gelişmede eğitime erişimin ve bilgi edinmenin önemini vurgulamaktadır. Ölçülmesi en zor olan üçüncü boyut, iyi bir yaşam için gerekli olan kaynakları kapsamaktadır. Bu alanda güvenilir veri eksikliği nedeniyle ortalama gelir düzeyi gösterge olarak kabul edilmektedir. Ülkeler arasında karşılaştırılabilirliği sağlamak amacıyla hesaplamalar, satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasılaya dayanmaktadır. Ek olarak, bu hesaplamalar gelirin genel refah düzeyine olan marjinal katkısını da hesaba katmaktadır. Genel olarak insani gelişme endeksi, yaşam beklentisi, eğitim ve gelir gibi faktörleri dikkate alarak bireylerin refahını değerlendirmek için kapsamlı bir çerçeve sağlamaktadır. Beşeri sermayeye yönelik teorik yaklaşımları inceleyen modeller yukarıda belirtilen tabloyu oluşturmaktadır. Beşeri sermayeye ilişkin teorik tartışmalar aynı zamanda onun kalkınmayla bağlantısını da araştırmaktadır. Bu bağlantı, kalkınmaya genel bir bakışla başlayıp daha sonra insan sermayesine katkıda bulunan spesifik unsurlara değinilerek farklı başlıklar altında analiz edilmektedir (Yumuşak ve Tuna, 2002: 5-6).

1.7. Beşeri Sermaye ve İktisadi Gelişme İlişkisi

Beşeri sermaye ile kalkınma arasındaki korelasyon incelenirken, çalışma, kalkınma kavramını çeşitli bileşenlerine. Beşeri sermaye ve iktisadi gelişme arasındaki ilişkide büyüme, verimlilik, gelir dağılımı, teknoloji, rekabet ve sosyo-kültürel süreçler incelenecektir.

1.7.1. Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi

Beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki korelasyon incelenirken, çalışma, kalkınma kavramını çeşitli bileşenlerine ayırıyor ve her bir bileşen ile beşeri sermaye arasındaki bağlantıyı ayrı ayrı araştırıyor. Bu bileşenler arasında büyüme, verimlilik, gelir dağılımı, teknoloji, rekabet ve sosyo-kültürel faktörler yer almaktadır. Beşeri sermayeyle bağlantılı olduğuna inanılan bu unsurları derinlemesine incelemeyen önce, kalkınma kavramının kendisini anlamak önemlidir. İktisat alanında kalkınmanın çok sayıda tanımı bulunmaktadır ancak her ekonomik yapının kendine özgü doğası nedeniyle kapsamlı bir

tanım sunmak zordur. Ayrıca, coğrafi olarak birbirine yakın olsalar bile ülkeler ve bölgeler arasında sosyal, kültürel ve politik farklılıklar bulunmaktadır.

Genel anlamda kalkınma, ülkenin ekonomisinin bütün olarak sürekli ekonomik ilerlemeyi sağlayacak şekilde düzenlenmesini içermektedir. Tarihsel olarak, refahı artırmanın ve halen gelişme sürecinde olan ülkelerin kullanılmamış potansiyelini harekete geçirmenin bir yolu olarak görülmüştür (Gasper, 1995: 209). Bu tanımlardan kalkınmanın üç boyutta ele alındığı anlaşılmaktadır. Ekonomik açıdan kalkınma, sosyo-ekonomik yapıyı dönüştürme çabalarını gerektirir; bu da kişi başına düşen üretimde ve toplumun genel refahında önemli bir artışa yol açar. İnsan merkezli bir bakış açısıyla kalkınma, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyan koşulları yaratmayı amaçlamaktadır (Düğer, 1993: 230; Köklü, 1984: 138). Sonuç olarak kalkınma, insanların yaşadığı kıtlık, yoksulluk, işsizlik ve eşitsizlikle yakından bağlantılıdır (Seers, 1972: 1).

Bu çalışmanın odak noktası kalkınmanın ekonomik yönüdür. Özellikle gayri safi yurtiçi hasılanın düşük olduğu bir ekonominin sürekli ve kendi kendini idame ettirebilen gelir artışını nasıl başarabileceğini incelemektedir. Ekonomik kalkınma kavramı büyüme, verimlilik, gelir dağılımı, teknoloji, rekabet ve sosyo-kültürel etkiler gibi çeşitli faktörlerle karmaşık bir şekilde bağlantılıdır.

1.7.2. Beşeri Sermaye ve Büyüme İlişkisi

Adam Smith, John S. Mill ve Alfred Marshall, ekonomi literatüründe insan sermayesi birikimini tartışmanın öncüleri olarak geniş çapta tanınmaktadır. Ancak Bowman'a (1990) göre onların fikirlerinin modern insan sermayesi kavramı üzerinde nispeten az etkisi olmuştur. Smith, çağdaş toplumlarda ekonomik büyüme için insan sermayesine yatırım yapmanın çok önemli olmadığını savunurken, Mill ve Marshall, eğitimin kişisel çıkar veya yatırım motivasyonu perspektifinden incelenebileceği fikrini reddetmiştir. İlginçtir ki bu iki konu, öncelikle Schultz (1961, 1962) ve Becker (1962, 1964) gibi ekonomistlerin çalışmalarından etkilenen modern insan sermayesi kavramının temel ilkelerini oluşturmaktadır. Geleneksel ekonomik modellerde fiziki sermayeye yapılan vurgu fazla abartılmış ve muhtemelen neoklasik iktisadın hakimiyetinden dolayı, içsel büyüme modellerinde birincil faktör olarak uzun vadeli büyüme için beşeri sermayenin önemi vurgulanmıştır (Kibritçioglu, 1998: 17). İnsan sermayesi tarih boyunca her zaman hayati bir rol oynamış olmasına rağmen, geniş çapta kabul görmüştür ve artık bir ülkenin büyümesinin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir.

II. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, ülkelerin şiddetli rekabete girmesi ve kalkınmayı teşvik etme arayışına girmesiyle insan kaynaklarına yapılan yatırımlarda artış yaşanmıştır. Ülkelerdeki hızlı büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunan faktörler ekonomistlerin uzun zamandır ilgisini çekmektedir. Bu konuya ışık tutmak amacıyla büyümenin bileşenlerini ortaya çıkarmaya yönelik çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Örneğin 1929-1960 yılları arasında ABD ekonomisini inceleyen bir araştırma, yıllık ortalama %2,93 büyüme oranı ortaya çıkarmıştır. İlginçtir ki, bu büyüme oranının yalnızca %0,92'si geleneksel anlamda emek ve sermayeye atfedilebilirken, geriye insan kaynaklarına atfedilebilecek %2 gibi ciddi bir fark kalmaktadır. Bu farklılık sermayenin varlığına bağlanabilmektedir (Karagül, 2003: 80).

Johnson, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için fiziksel sermaye ile insan sermayesi birikimi arasında bir denge kurulması gerektiğini vurgulayarak, beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde derin bir etkisi olduğunu savunmaktadır (Tunç, 1993: 4-6).

1.7.3. Beşeri Sermaye ve Verimlilik İlişkisi

Verimlilik kavramı, mevcut kaynakları kullanarak üretimi en üst düzeye çıkararak ve rasyonel kaynak kullanımını kullanarak genel refahını artırmayı amaçlayan toplumlar için büyük önem taşımaktadır. Ulusal ekonomi bağlamında, artan verimlilik seviyeleri, uygun maliyetli üretime yol açmakta ve ihracatın artırılması gibi önlemlerle küresel pazarlara kapı açmaktadır. Bu da hızlı ekonomik büyüme için hayati pazar fırsatları ve finansal destek yaratmaktadır. Fiziksel sermaye oluşumu, teknoloji, insan kaynakları gibi faktörlerden etkilenen verimlilik, üretim sürecinde kullanılan girdilerin nihai çıktılara ne ölçüde katkıda bulunduğu olarak tanımlanabilmektedir (Tunç, 1997: 69).

Bu tanımlar oluşturulduktan sonra beşeri sermaye ile verimlilik arasındaki bağlantıyı kısa ve öz bir şekilde şu şekilde tanımlanabilmektedir: Bir ekonomide bireylere yatırım yapma eylemi (beşeri sermaye yatırımı olarak anılır), eğitim, sağlık ve beslenme harcamalarının arttırılmasını içermektedir. Bu da, üretim sürecinin gerekliliklerine uygun vasıflı bir işgücünün ve yetenekli bir insan bileşeninin oluşmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, işgücünün üretkenlik düzeyinde gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. Nitelikli bireylerin varlığı, fiziki sermayenin etkin kullanımını sağlayarak, üretim sürecinin önemli bir girdisi olan toplam faktör verimliliğinin artmasına yol açmaktadır (Tunç, 1997: 72).

1.7.3. Beşeri Sermaye ve Gelir Dağılımı İlişkisi

Bir ülkede beşeri sermaye birikimi, bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri ve çeşitli niteliklerin bir süreç sonucunda birleşimini ifade etmektedir. Bu birikim bir milletin kalkınması için çok önemlidir. Bu niteliklerin oluşması şüphesiz bireysel çabalardan kaynaklanmaktadır. İnsan sermayesi yatırımları, bu çabaların kolektif sonucunu temsil eden eğitim, sağlık hizmetleri, mesleki gelişim ve göçü kapsamaktadır.

İnsan sermayesine yatırım yapmanın etkisi birey, aile ve şirket düzeyinde gözlemlenebilir; bu mikro etkiler aynı zamanda ülkenin makroekonomik ortamına da uzanmaktadır. Bu artış sadece aileyi ve şirketi etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda gelir dağılımı, teknolojik gelişmeler, işgücü piyasası, tarım ve sanayi sektörleri, verimlilik ve çeşitli bölgeler arasındaki bölgesel kalkınma farklılıkları üzerinde de etkileri olmaktadır. Bu etkilerin sosyal, politik ve demografik faktörlerden etkilenecek doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkabileceğini belirtmek önemlidir (Yumuşak, 2000: 129).

Beşeri sermaye yatırımlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin belirlenmesi, ekonomik yapıya bağlı olarak her birinin farklı derecelerde etkililiğe sahip olduğu çok sayıda faktör nedeniyle karmaşık bir iştir. Bu faktörlerin sayısı oldukça fazladır ve bunların spesifik etkilerini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Bir ülkedeki gelir dağılımı birçok temel faktöre bağlıdır “Kazanç ve gelir getiren değerlerin dağılımına (meslekler, toprak, sermaye gibi), eğitim, sağlık hizmetleri ve barınma gibi kamu mal ve hizmetlerinin sağlanması ve bunların dağılımına, hem kamu hem de özel transfer ödemelerinin miktarına ve yönetimine vergi sistemine” (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82).

Gelir dağılımını etkileyen faktörler dikkate alındığında bahsi geçen 4 faktörden 2'sinin beşeri sermayenin etkisiyle ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Bu, bir ulusun gelirinin adil dağılımının insan sermayesi birikimiyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Gelir dağılımı, beşeri sermayeye yapılan yatırımların etkisi incelenerek anlaşılabilir; kariyer seçimleri, mesleki statü ve ebeveynlerin eğitim düzeylerinin çocuklara sağlanan eğitim fırsatlarını şekillendirdiği şeklinde görülebilir. Eğitim, ekonomide hem yüksek hem de düşük ücretli işlere erişimin belirlenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim yatırımlarının kişisel gelir dağılımı üzerindeki etkisi, ister yüksek ister düşük gelir kategorisine girsin, kişinin sahip olduğu meslek türüne yakından bağlıdır. Mesleğin yanı sıra cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, mesleki statü gibi diğer önemli faktörler de kişisel gelir eşitsizliklerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Yumuşak ve Bilen, 2000: 83).

Bireylerin ebeveynlerinin zeka düzeyi ve sosyal konumu, gelirdeki eşitsizliklerin anlaşılmasında gerçekten etkili faktörler olsa da, nihai belirleyici, kişinin profesyonel

konumunda yatmaktadır. Mesleki statünün kişinin eğitim geçmişine atfedilebileceğinin kabul edilmesiyle, eğitim ile kişisel gelirin dağılımı arasındaki bağlantı belirgin hale gelmektedir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 83).

1.7.4. Beşeri Sermaye ve Teknoloji İlişkisi

İktisat teorisinin tarih boyunca ilerleyişi irdelendiğinde, teknolojinin üretim prosesindeki önemi ve katkıda bulunan bir faktör olarak farklı bakış açılarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Klasik iktisatçılar bilim ve teknolojiye eğilirken aynı zamanda toplumlarda sermaye birikiminin sınırlamalarının varlığına olan inançlarını desteklemek için üç varsayıma dayanırlar: Azalan verimler kanunu, Malthus ilkesi ve teknolojinin değişmezliği. Bu varsayımlar, J.S. tarafından daha da geliştirilen Ricardo tarzı ekonominin temelini oluşturmaktadır (Bal vd., 2001: 51).

İktisat teorisinde teknolojinin önemi son zamanlarda giderek daha fazla kabul edilmektedir. Artık teknolojinin sadece bir dış etken değil, üretim fonksiyonlarının ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmektedir. Perspektifteki bu değişim, teknolojinin zaman içinde belirli sermaye ve emek koşullarında maliyet tasarrufu sağlama potansiyelini vurgulamaktadır (Bal, 2001: 68). Teknoloji kavramı, üretim sürecinin çeşitli yönlerine, ürünün kendisine, organizasyonel yönetime, pazarlamaya ve müşteri desteğine ilişkin geniş bir bilgi ve deneyim yelpazesini kapsamaktadır. Ancak teknolojik gelişme olarak bilinen bu bilgi birikiminin ekonomik değer taşıması için, şirket bünyesinde kâr da getirebilecek, zarar da edebilecek yenilikçi bir çözüm olarak uygulanması gerekmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 5).

Teknolojik gelişmelerin toplumun hem sosyal hem de ekonomik yönleri üzerinde derin etkileri vardır. Bu gelişmeler ekonomide, üretim süreçlerinde ve organizasyonel yöntemlerde kalıcı dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Tarih boyunca ateşin, tekerleğin, yelkenli teknelerin, barutun, matbaanın, buhar makinesinin icadı gibi teknolojik gelişmeler sonucunda devrim niteliğinde etkiler gözlemlenmiştir (Kaya, 2004: 239). Kuznets'e göre teknoloji ve kurumlar iktisadi kalkınmanın temel itici güçleridir ve kurumlar daha da etkili bir rol oynamaktadır. Kurumların belirli bir şekilde düşünen ve çalışan bireylerden oluşması nedeniyle kurumların etkinliği işgücünün niteliğine bağlıdır. Bu nedenle emeğin kalitesi, teknolojilerin yönetim, piyasa sistemleri ve diğer kurumsal ortamlara entegrasyonunu büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır (Uzun, 1992: 198).

Bir ülkenin gelişimini ve diğer ülkelerle rekabet edebilme yeteneğini değerlendirmenin anahtarı, vasıflı ve kaliteli insan kaynaklarının varlığında yatmaktadır.

Yeni teknolojilerin yaratılması ilerleme ve rekabet için şarttır. Bu nedenle insan sermayesine yatırım yapmak teknolojik ilerlemenin önemli bir gerekliliğidir.

1.7.5. Beşeri Sermaye ve Rekabet İlişkisi

II. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından ülkeler şiddetli bir rekabete girdiler ve kalkınmanın hayati bir bileşeni olarak beşeri sermayeye yatırım yapmanın önemini anlamışlardır. Sonuç olarak bu amansız yarışta başarılı olmalarını sağlayacak stratejileri titizlikle geliştirmişlerdir. Zaferin anahtarı, ulusal üretim yapısının gelişen talep koşullarına ve bireysel ihtiyaçlara hızlı bir şekilde uyum sağlarken aynı zamanda yüksek katma değere, gelire ve talep esnekliğine katkıda bulunan gelişmeleri benimseme yeteneğinde yatmaktadır. Bu durum, birinci sınıf insan sermayesi ve teknolojik girdilerin kullanımının hızlı bir şekilde artmasını gerektirmektedir (Doğanlar vd., 2003: 89).

Küresel ithalatın değişen yapısı, Dowling ve Ray (2000) tarafından da vurgulandığı gibi gelişmekte olan ülkelerin ihracat stratejilerine bağlanabilmektedir. Bu ülkeler öncelikle imalat sanayi ürünlerine odaklanıyor, bu da uluslararası rekabetin yoğun olmasına ve kar marjlarının düşmesine neden olmaktadır. Rekabetçi kalabilmek için hükümetlerin inovasyona öncelik vermesi ve yarışa aktif olarak katılması gerekmektedir. Taymaz ve Özçelik (2002) uluslararası rekabet edebilirliğin ve ihracat büyümesinin belirlenmesinde Türk imalat sanayinin yenilik kapasitesinin önemini vurgulamaktadır. (akt. Doğanlar vd., 2003: 91). Teknolojinin yanı sıra rekabet gücü de kalkınmada önemli bir rol oynamakta ve bu, nitelikli insan gücüne ve insan sermayesine yapılan yatırımlarla sağlanabilmektedir.

1.7.6. Beşeri Sermaye ve Sosyal-Kültürel Gelişme İlişkisi

Üretimi yönlendirmede insan sermayesinin önemi ortaya konmuş olup, gelişmekte olan ülkelerin bu alandaki yatırımlara öncelik vermeleri ve aynı derecede önemli olan mevcut insan sermayelerini etkin bir şekilde kullanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Verimliliği artıran faktörler ele alınırken sadece fiziksel unsurlara odaklanmak değil, aynı zamanda sosyo-kültürel, ahlaki ve etik değerleri de dikkate almak önemlidir (Karagül, 2003: 84).

Karl Popper'a göre insanın kendine özgü bir özelliği olan fiziksel beşeri sermayenin oluşmasında önemlidir. Bu noktayı açıklamak için bir düşünce deneyi sunmaktadır: Tüm makineler ve toplumsal organizasyon da dahil olmak üzere tüm ekonomik sistemimiz yok olsa, teknik ve bilimsel bilgimiz kalsaydı, ekonomik organizasyonun hızla yeniden kurulması muhtemeldir. Öte yandan, eğer maddi şeyler bozulmadan kalsa ama onlara dair

tüm bilgiler yok olsaydı, örneğin ilkel bir kabilenin sanayileşmiş boş bir şehre yerleşmesi gibi, uygarlığın tüm izleri de hızla yok olurdu. Bu kavram Popper tarafından kitabında (1989) tartışılmış ve Uzun (1992) tarafından daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Popper'in tanımladığı olguya, doğal kaynak eksikliğine rağmen küresel önem kazanan bazı ülkeler örnek olarak verilebilmektedir. Özellikle Japonya, sosyal ve kültürel niteliklerini kapsayan, soyut insan kaynaklarına dayanan bir ulusun simgesi olarak hizmet etmektedir. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bu ayırt edici özellikler arasında dini ve geleneksel değerlere (üretkenliğe katkıda bulunduklarında) güçlü bir bağlılık, derin bir iş ahlakı, disiplin ve ahlaki değerler, eğitime derin bir takdir ve minimum tüketim kültürü yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ GELİŞMEDE BEŞERİ SERMAYENİN ETKİSİ

2.1. Gelir Düzeyinde Artış Sağlamaya Etkisi

Kişisel gelirden önemli bir artış, eğitimin birincil ve hayati sonucudur. Bunun nedeni artan eğitim seviyelerinin bireylerin iş piyasasındaki istihdam beklentileri üzerindeki etkisidir. "Daha fazla gelir elde etme" kavramı bireyler için güçlü bir teşvik görevi görmekte ve toplumların kolektif farkındalığında eğitimin önemini daha da pekiştirmektedir. Ayrıca eğitim almış bireyler toplumlarda verimliliğin ve genel üretimin artmasına katkıda bulunmakta bu da gelir oranlarıyla pozitif bir korelasyona yol açmaktadır.

Eğitim, bireylerin hem gelirinin hem de yaşam standartlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim, bireyleri değerli becerilerle donatarak verimliliği artırır ve ülkenin gelirine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Bu da hem bireyler hem de toplum için ekonomik büyümeye ve sosyal faydalara yol açmaktadır. İşgücünde yüksek eğitilmiş bireylerin varlığı ikili bir olumlu etkiye sahiptir. Birincisi bireylerin gelir düzeyini yükseltir, ikincisi ise nitelikli işçi havuzunu artırmaktadır. Sonuç olarak, ülkeler daha eğitilmiş bir nüfusa sahip olmanın bir sonucu olarak artan sosyal başarıya sahiptir. Yüksek vasıflı bireyler toplumun kültürel düzeyini yükseltir ve bilinçli toplulukların gelişimini teşvik etmektedir. Böylece eğitim hem bireyler hem de uluslar için karşılıklı yarar sağlayan bir durum yaratmaktadır (Ataç, 2006: 81).

Tablo 2.1, OECD'nin 2023 yılında yayınladığı "Bir Bakışta Eğitim" Raporu'na dayanarak, 2021 yılında 25-64 yaş arası bireyler için eğitim düzeyi ile gelir artışı arasındaki korelasyona ilişkin yüzde olarak sunulan öngörülerini sunmaktadır. Veriler, alınan eğitim düzeyi ile bireylerin geliri arasında doğru orantı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.1. Tam Zamanlı Çalışanların Kazanç Durumu (%)

Ülkeler	Orta Öğretim Altı	Orta veya Daha Üst Öğretim	Lisans Öğrenimi	Yüksek Lisans ve Doktora Öğrenimi
Avusturalya	89	99	127	148
Avusturya	77	114	104	171
Belçika	86	112	127	158
Kanada	79	113	141	161
Şili	71	-	279	457
Kosta Rika	77	-	210	339
Çekya	67	-	131	167
Danimarka	90	124	113	144
Estonya	92	93	132	148
Finlandiya	100	116	122	163
Fransa	89	-	151	189
Almanya	72	113	152	184
Yunanistan	81	102	132	170
Macaristan	76	123	156	216
İrlanda	84	96	147	184
İsrail	75	-	157	206
İtalya	80	-	102	148
Kore	82	-	135	177
Letonya	82	82	156	170
Litvanya	92	106	167	193
Lüksemburg	84	100	140	158
Meksika	80	-	153	308
Hollanda	86	105	132	177
Yeni Zelanda	92	102	125	150
Norveç	85	99	107	134
Polonya	86	101	140	162
Portekiz	83	113	-	-

Slovakya	82	-	126	156
Slovenya	84	-	142	183
İspanya	80	110	146	185
İsveç	86	116	116	145
İsviçre	80	-	130	162
Türkiye	77	-	-	-
İngiltere	73	-	139	160
ABD	78	-	169	221
OECD Ortalama	82	-	149	188

Kaynak: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), 2023: 102. (erişim tarihi:10.02.2024).

2.2. Gelirin Adil Paylaşımını Sağlamaya Etkisi

Nitelikli işgücü sıkıntısı çeken ülkeler, yetersiz eğitim uygulamaları nedeniyle bireylerin standartlarını minimumda tutmaktadır. Dolayısıyla ülkenin kalkınması engelleniyor. Az gelişmiş ülkelerde kısa vadeli ve geçici önlemler adil gelir dağılımını teşvik edebilirken, uzun vadeli ve sürdürülebilir çözümler ancak eğitime yapılacak önemli yatırımlarla sağlanabilmektedir. Bu fakir az gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğu arasında okuma yazma bilmeme yaygındır. Tüm toplumların ekonomik büyüme sağlayabilmeleri ve uzun ömürlü olabilmeleri için eğitim sistemlerinde fırsat eşitliğini ön planda tutmaları gerekmektedir. Ancak o zaman ülkeler kaynaklarını barışçıl ve eşitlikçi bir şekilde paylaşabilmektedirler (Öztürk, 2005: 37).

Gelirin adil dağılımının sağlanamaması, öncelikle ekonomik bir eksiklik olarak görülse de toplumun yapısını etkileyen sosyal ve politik sorunların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Az gelişmiş ve eşitsizliğin yüksek düzeyde olduğu toplumlarda, eğitim ve kültürel gelişmenin yetersiz olması nedeniyle sağlık hizmetlerine erişimin sınırlı olması, yetersiz beslenmenin yaygın olması gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kendilerini yoksulluğa hapsedilmiş, onurlu bir yaşam için gerekli temel fırsatlardan yoksun bulan bireyler, varlıklı ulusların tüketim kalıplarını taklit etmeye çalışmaktadır. Ancak hem üretim kabiliyetinden hem de aşırı tüketimden yoksun olan bu az gelişmiş toplumlar, ilerleme açısından durağan kalmaktadır. Üretimin önemini göz ardı eden siyasi otoriteler, gösterişçi tüketimi teşvik ederek dikkatleri başka yöne çekmeye çalışıyor ve böylece gelir eşitsizliğini daha da artmaktadır. Sonuç olarak toplumda gasp ve kapkaç gibi hırsızlık olayları hızla artıyor.

Dolayısıyla bu tür toplumlarda toplumsal uyumun sağlanması mümkün değildir (Çalışkan, 2010: 103).

Eğitim, toplumlardaki sosyal statünün belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin becerilerini, bilgilerini ve kültürel anlayışlarını geliştirmede en etkili faktördür ve bu da onların rekabetçi işgücüne aktif katılımlarını motive etmektedir. Eğitimin gelir eşitliği açısından hayati bir belirleyici olmasının bir diğer önemli nedeni de tüm bireylere eşit müfredat kalitesinin sağlanmasıdır. Bu herkesin eşitlikçi bir eğitim hizmetleri ortamındaki çabalarıyla sosyal sınıf statüsünü geliştirmek için eşit fırsatlara sahip olmasını sağlar. Böylece bireyler arasında adil bir sosyal sınıf yapısı oluşturulabilmektedir. Ancak eğitim hizmetlerinin eşit dağılmadığı toplumlarda gelir dağılımı adaletini sağlamak zorlaşmaktadır (Öztürk, 2005: 37). Eğitim düzeyi ile üretkenlik etkinliği arasındaki yakın ilişki, üretkenlikteki artışın buna bağlı olarak gelir düzeylerini de etkileyeceğini göstermektedir. Gelirler arttıkça gelirin adil dağılımı sayesinde toplumsal refah da artmaktadır (Türkmen, 2002: 51-52).

Daha adil bir gelir dağılımı sağlamak ve sosyal refahı, adaleti ve fırsat eşitliğini teşvik etmek için eğitime öncelik vermek çok önemlidir. Özellikle zorunlu eğitim yıllarında ücretsiz eğitim verilmesi ve imkanı olmayan bireylere burs sağlanması, düşük gelirli ailelerin çocuklarının toplumun yukarıya doğru hareketine katılmasını sağlayacaktır. Bu yaklaşım, eşitlikçi bir toplumu teşvik etmenin son derece etkili bir aracı olarak hizmet etmektedir (Türkmen, 2002: 52).

2.3. Emeğin Verimliliğini Artırmaya Etkisi

Ülkelerin kalkınması ve sürdürülebilirliği büyük ölçüde verimliliğin artırılmasına bağlıdır. Verimlilikteki bu artış, hem genel milli gelire katkı sağlıyor hem de bireylerin yaşam kalitesini artırmaktadır. Ekonomik büyüme verimliliği, gelir dağılımı, harcamalar ve fiyatlandırma gibi faktörlerden etkilendiğinden verimlilikle yakından ilişkilidir. Uygun istihdam fırsatları yaratmak ve sosyal entegrasyonu teşvik etmek, işgücünün ve bir bütün olarak toplumun refahını sağladığından üretkenliğin önemli yönleridir. Bunun tersine, işgücü verimliliğini sağlamakta zorlanan ülkeler enflasyon, işsizlik ve kaynakların yetersiz kullanımı gibi ekonomiyi olumsuz etkileyen önemli sorunlarla karşı karşıyadır (Çetintaş ve Başel, 1999: 104).

Kalkınma ve eğitim arasındaki ilişki, üretimin önemli bir bileşeni olan emeğin yaygınlaşması ve uygun bir alanda uygulanmasıyla ortaya çıkmaktadır. İşgücüne giren bireylerin eğitim düzeyi, üretimin hem miktarını hem de kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Ekonomik büyüme, gelişen teknolojilere uyum sağlama becerisine sahip ve onların gelişimine katkıda bulunabilen bireylerin yetiştirilmesiyle sağlanabilmektedir. Sonuç olarak, işgücünün becerilerinin artırılması ve onlara gerekli eğitimlerin verilmesi ekonomik verimliliğin artmasına neden olacaktır. Verimlilik arttıkça üretim kapasitesi de artmakta, iyi hazırlanmış bir iş gücü tarafından üstün ürün ve hizmetlerin yaratılması sağlanmakta ve böylece küresel rekabet gücü artırılmaktadır. Araştırmalar, eğitim sistemlerinin ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesinin, ihracatın ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu etkisinin temelini oluşturduğu fikrini desteklemektedir (Çetin, 2014: 52).

Sovyetler Birliği'ndeki bir kuruluş olan Devlet Planlama Komitesi Gosplan'ın 1970'lerin sonlarında gerçekleştirdiği bir araştırmada, farklı eğitim düzeylerinin işgücü verimliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgular, okuma yazma bilmeyen bir işçinin fabrikasında çıraklık faaliyeti yapmasının üretkenlikte %12-16 oranında bir artışa yol açtığını ortaya çıkarmıştır. Kısmi ilkokul mezunu bir çalışanda %30 artış görülürken, ilkokul mezunu bir çalışanda %70 artış görülmüştür. Ortaöğretim mezunu olanlar için üretkenlik artışı %235 iken, ortaokul mezunu olanlar için bu oran %280'dir. En önemli etki yüksek eğitilmiş işçilerde gözlemlendi; işgücü verimliliği %320 gibi etkileyici bir artış göstermiştir (Öztürk, 2005: 38).

Bir ülkenin vatandaşlarının eğitim düzeyi, o ülkenin gelişmişlik durumunun temel belirleyicisidir. Verimlilik açısından büyük ölçüde işgücüne bağımlı olan az gelişmiş ülkeler, nüfuslarının eğitim düzeyinin düşük olması nedeniyle önemli bir sorunla karşı karşıyadır. Ekonomik büyümeyi sağlamak ve ülkelerde serbest ekonomileri teşvik etmek için eğitimin hayati önem taşıdığı açıktır. Bunun en önemli tarihsel örneğini, İkinci Dünya Savaşı sırasında ciddi bir ekonomik çöküş yaşayan ancak yüksek vasıflı işgücünü kullanarak başarılı toparlanma planları uygulamayı başaran Almanya'da görmek mümkündür. Zaman zaman yaşanan ekonomik ve siyasi çalkantılara rağmen, insan sermayesine yatırıma öncelik veren ülkeler eninde sonunda toparlanıp istikrarı yeniden kazanabilmektedirler (Öztürk, 2005: 38).

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için ilk adım, üretim fırsatları yaratmak, üretimi artıracak gerekli teknolojik altyapıyı oluşturmak, teknolojik ilerlemeleri sağlamak ve mevcut kaynakların kullanımını en üst düzeye çıkarmaktır. Bu kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan gelişim çalışmalarının başarıyla yürütülmesi ancak doğru eğitimi almış bireylerle mümkün olabilmektedir. Bu noktayı açıklamak için, petrol gibi bol miktarda doğal kaynaklara sahip olan birçok ülkenin durumunu düşünün; zenginliklerine rağmen eğitilmiş

işgücü eksikliği nedeniyle bu kaynakları bağımsız olarak kendi planlarına göre kullanamamaktadırlar. Öte yandan Japonya ve Almanya gibi kaynak sıkıntısı yaşayabilecek ülkeler ise iyi eğitilmiş işgücü sayesinde üretim yeteneklerini optimize ederek sınırlı kaynaklarını değerlendirebilmektedirler (Çakmak, 2008: 37).

İşgücü verimliliğini artırmada eğitimin avantajlarını tam olarak anlamak için belirli bir eğitim eşiğine ulaşılması gerekmektedir. Ancak devam eden teknolojik gelişmeler nedeniyle bu eşik sürekli yükselmektedir. Tayland ve Güney Kore gibi Asya ülkelerinde yapılan araştırmalar, temel eğitime sahip çiftçilerin tarımsal üretimlerinde yaklaşık %10'luk bir artış yaşandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, temel eğitimlerini ortaöğretimle tamamlayanların üretim kapasitelerinde %23 gibi dikkat çekici bir artış gözlemlenmektedir (Baş, 2004: 26). Bu temel örnek, günümüzün hızla gelişen teknolojik ortamında eğitim süresinin sınırsız hale geldiği sonucuna varmaktadır. Şiddetli rekabetin olduğu bir dünyada ekonomik kalkınmayı sürdürmek için uluslar, emek kullanımını sürekli olarak en üst düzeye çıkarmaya çalışmalıdır. Teknolojik yeniliklerin sürekli büyümesi, mesleki ve teknik eğitime özel bir önem verilmesini gerektirmektedir. İşgücünün teknoloji konusunda kapsamlı bilgi ve ustalıkla sahip olması gerekmektedir. Ancak bu yeterliliğin sağlanması verilen eğitimin kalitesine bağlıdır (Ataç, 2006: 86).

2.4. Teknoloji Yaratma ve Yeni Teknoloji Kullanımını Kolaylaştırmaya Etkisi

Teknik bilim bilgisinin pratik uygulaması, teknolojinin geniş tanımı tarafından kapsamaktadır. Teknoloji, teknik bilimin belirlediği ilkelerin gerçekleştirilmesinden ve ayrıca makine ve sistemlerin çalıştırılmasından, tasarlanmasından ve yapılandırılmasından sorumludur. Eğitim ve teknolojinin kesişimi bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bireyin teknolojinin şekillendirdiği ve sürekli gelişen bir ortama uyum sağlayabilmesi ve gelişebilmesi, gerekli öğrenme ve becerileri kazanmasına bağlıdır. Eğitim, bu temel unsurların bireylere kazandırılmasında hayati bir rol oynamaktadır. Eğitim ve teknolojinin ortak bir çıkarı paylaştığı sonucuna varılabilmektedir. Teknolojinin önemli ölçüde gelişmesi ve sürekli yenilikler üretilmesi için yeterli insan kapasitesi zorunludur. Bu nedenle endüstriyel ilerleme, yeni fırsatların yaratılması ve bu fırsatların etkin bir şekilde değerlendirilmesi, düzenlenmesi ve ilerletilmesi için sağlam bir eğitim altyapısı ve kaynakları vazgeçilmezdir (Alkan, 1974: 340).

Gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmelerin hızla gelişmesi, gelişmekte olan ülkeleri zorlu bir duruma sokmuştur. Gelişmekte olan bu ülkeler uyum sağlamaya çalışıyor ancak giderek artan rekabet koşullarıyla da mücadele etmek zorundadırlar. Teknolojinin yaygın

olarak kullanılabilirliği ve ülkeler arasındaki bilgi alışverişinin kolaylığı, ürünlerin yalnızca belirli ülkeler içinde değil, küresel olarak pazarlanmasına olanak sağlamıştır. Sonuç olarak, ülkelerin artık daha büyük ölçekte rekabet etmesi ve bu yarışa katılabilmek için yetenekli ve üretken bir işgücüne ihtiyaç duyması gerekmektedir. Eğitim ve teknoloji arasındaki bağlantı, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) çabaları yoluyla bilimsel ve entelektüel büyümeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Geniş tanımıyla Ar-Ge, çeşitli deney ve uygulamalarla yeni bilgi veya ürün üretme ve bunların potansiyel faydalarını değerlendirme çabalarını kapsamaktadır (Çetin, 2014: 51). Eğitim, teknolojik gelişmelerin yaratılmasında, uygulanmasında ve iş gücündeki bireylerin bu gelişmelere uyumunu kolaylaştırmada hayati bir rol oynamaktadır. Bu katkıyı yaparak insan kaynaklarının etkinliğini artırır ve ekonomik ilerlemeyi desteklemektedir. Verimliliğin artmasıyla sonuçlanan teknolojinin ilerlemesi, aynı zamanda ihracat yoluyla bilgi transferini kolaylaştırarak kalkınmada da rol oynamaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 62).

Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) araştırmalarının temel amacı, çığır açan teknolojik gelişmeleri ortaya çıkarmak ve yeni içgörüler elde etmektir. Bu olgunun ardındaki mantık, Ar-Ge çabalarının bilimsel ilkelerin uygulanması yoluyla teknolojik uygulamaların ilerlemesini teşvik etmek, böylece ekonomik büyümeyi sağlamak ve verimliliği artırmak için yürütülmesidir. Ar-Ge ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyon, teknolojik yeniliklerin bir sonucu olarak gelişen her üretim çabasının, ikisi arasındaki karşılıklı yarar sağlayan ilişkiye ışık tutmasıyla desteklenmektedir (Gökdağın Gül, 2014: 110).

Teknolojik gelişmelerin etkisi ekonominin her sektörüne yansıyor ve ister üretim ister hizmet odaklı olsun, spesifik alanları ne olursa olsun, işgücündeki tüm bireylerin vasıflandırılmasını gerektirmektedir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle eğitilmiş ve eğitimsiz çalışanlar arasında giderek artan eşitsizlik, eğitimi gerekli kılmaktadır. Teknolojik gelişmenin hızlı temposuna ayak uydurmak için eğitime ve araştırma-geliştirmeye yatırım yapmak şarttır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin eğitime ayırdıkları fonları sürekli olarak yeniden değerlendirmeleri ve yenilemeleri gerekmektedir. Belirlenen standartlara uygun, ücretsiz eğitim sağlamak hükümetin sorumluluğundadır. Özel sektörün desteklediği ücretli eğitim programları toplumun yalnızca sınırlı bir kısmına hitap etmekte ve sınırlı ve aralıklı sonuçlar doğurmaktadır. Fırsat eşitliği ilkesi önemli ölçüde zayıflayacak ve bu da zararlı sonuçlara yol açacaktır. Yetenekli bireylerin yetiştirilmesi, sosyal entegrasyonun teşvik edilmesi ve ekonomik ilerlemenin sağlanması için gerekli olan kaliteli eğitim fırsatlarının sağlanmasında devlet önemli bir rol oynamaktadır (Kunduracı, 2009: 69-70).

Teknolojik gelişmelerin boyutu, alınan eğitim düzeyiyle ölçülebilir. Ancak yalnızca teknolojinin yaratılması yeterli değildir; aynı zamanda anlamlı bir etki yaratmak için etkili bir şekilde yaygınlaştırılmalı ve kullanılmalıdır. Gelişmiş ülkeler genellikle teknolojik inovasyonda ön saflarda yer alıyor ve teknolojinin menşe ülkenin özel ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun olarak tasarlanması büyük önem taşımaktadır. Talebin ve kullanımın olmadığı bir ortam için yaratılan teknolojiden optimum sonuçlar beklemek mantıksız olacaktır. Bu gibi durumlarda sermaye ve emek de dahil olmak üzere değerli kaynaklar israf edilecektir. Teknolojinin nerede, neden ve ne ölçüde geliştirilmesi gerektiğinin belirlenmesi sorumluluğu iyi eğitilmiş işgücünün elindedir. Teknolojinin başarılı bir şekilde uygulanması için etkili planlama şarttır (Baş, 2004: 29).

Tablo 2.2, OECD'nin 2023 yılında yayınladığı Bir Bakışta Eğitim Raporu verilerine dayanarak, 2021 yılı için eğitim düzeyi ile işyerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Tabloda gösterilen oranlar şunu açıkça göstermektedir: Tüm ülkelerde, daha yüksek eğitim düzeyi ile teknolojinin daha fazla benimsenmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Tablo 2.2. OECD Ülkelerinde İşyerinde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kullanım Oranı (%)

Ülkeler	Orta Öğretim Altı (%)	Orta veya Daha Üst Öğretim (%)	Yüksek Öğretim (%)
Avusturya	10	19	28
Belçika	33	48	55
Çekya	8	10	25
Danimarka	26	25	26
Estonya	20	17	21
Finlandiya	23	24	22
Fransa	17	23	27
Almanya	12	17	25
Yunanistan	4	19	30
Macaristan	10	16	29
İzlanda	26	25	28
İrlanda	11	23	32
İtalya	6	14	19
Letonya	12	8	16
Litvanya	17	10	18

Lüksemburg	18	21	26
Hollanda	24	30	34
Norveç	30	31	45
Polonya	16	14	33
Portekiz	9	23	27
Slovakya	10	18	29
Slovenya	13	16	26
İspanya	8	15	22
İsveç	28	25	28
İsviçre	16	17	27
Türkiye	2	7	13

Kaynak: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), 2023: 124. (erişim tarihi:10.02.2024).

2.5. Düşük Doğurganlık ve Bebek Ölüm Hızına Etkisi

Yükseköğrenim düzeylerinin doğum oranlarına etkisi yadsınmamaktadır. Doğum oranları azaldıkça bireyler ve hükümet, insan sermayesine daha kapsamlı yatırım yapma olanağına sahip olmaktadır. Bu yatırım gelecekte yüksek vasıflı ve üretken bir işgücünün bulunmasını sağlayacaktır. Aile planlamasına düşünceli ve bilinçli yaklaşan, eğitilmiş bireylerden oluşan aileler, çekirdek ailelerin küçülmesine katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak bu aileler, çocuklarının yetiştirilmesine ayıracakları hem zaman hem de para açısından daha fazla kaynağa sahip olacaklardır. Bu besleyici ortam, çocukların daha yüksek düzeyde eğitim almalarına olanak tanımakta ve sonuçta ülke kalkınmasına katkılarının artmasına yol açmaktadır (Çalışkan, 2007: 295-296).

Bir ülkenin yüksek düzeydeki gelişmişliği, düşük ölüm ve doğum oranlarının yanı sıra yüksek düzeydeki beşeri sermayeden de anlaşılabilir. Beşeri sermayesi yüksek olan gelişmiş ülkeler aynı zamanda düşük bebek doğum oranlarından da yararlanıyor ve bu da insan kaynağına yatırım maliyetini düşürmektedir. Bu durum aile sahibi bireylerin eğitim harcamalarını ve yatırımlarını her çocuğa mümkün olan en üst düzeyde ayırmasına olanak sağlamaktadır (Çetin, 2014: 53).

Beşeri sermaye düzeyi arttıkça doğurganlık oranlarında önemli bir düşüş yaşanmaktadır. Beşeri sermayenin temel amacı, nüfus artışına odaklanmak yerine, vasıflı işgücü aracılığıyla hizmet verimliliğini en üst düzeye çıkararak üretimi arttırmaktır. Beşeri sermayenin kullanımı ne kadar fazla olursa, onu geliştirmeye yapılan yatırım da o kadar yüksek olmaktadır. Bunun nedeni, insan sermayesi seviyeleri arttıkça ilave insan sermayesi

yatırımının olmasıdır. Sonuç olarak bu süreç sürekli bir döngü haline gelmekte ve kalıcı olmaktadır. Daha fazla çocuk sahibi olmak, bireylerin tasarruf etme ve servet biriktirme çabalarıyla çeliştiği için maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle beşeri sermayesi yüksek aileler tedbir olarak sahip oldukları çocuk sayısına dikkat etme eğiliminde olmaktadırlar. Zamanın giderek daha değerli hale gelmesiyle birlikte bu eğilim üretim verimliliğini etkiliyor ve ebeveynleri paradan tasarruf etmek için çocuk sayısını sınırlamaya teşvik etmektedir (Baş, 2004: 35).

Yüksek eğitim düzeyi ile doğurganlıktaki azalma arasındaki ilişki öncelikle kadınlarla ilgilidir. Eğitimin artmasıyla birlikte sağlıklı yaşam süren bireylerin sayısında da artış yaşanmaktadır. Kadınların eğitim düzeyi arttıkça kadınların eğitime daha fazla yatırım yapılacağı ve bunun da doğurganlık oranlarında düşüşe yol açacağı sonucuna varılabilmektedir. Bu yatırım sadece eğitime fayda sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda çocuk ölüm oranlarının azaltılmasına ve kadınların eğitime kaynak ayrılmasına da katkı sağlamaktadır (Öztürk, 2005: 39).

Kadınların eğitim düzeyi arttıkça evlenmeyi tercih ettikleri yaş da artmaktadır. Eğitimli kadınların çocuk sahibi olup olmama konusunda karar verme konusunda özerkliğe sahip olma olasılığı daha yüksektir. Bu bağlamda kadınlar sadece istedikleri çocuk sayısını değil aynı zamanda gerçekçi olarak ne kadar çocuk destekleyebileceklerini de düşünmektedirler. Kadınların eğitiminin artması daha bilinçli aile planlamasına yol açarak hem ülkelerin kalkınmasına hem de kadının toplumdaki statüsünün yükselmesine katkı sağlamıştır. Bu sonuçların Baş'ın (2004: 36) da vurguladığı gibi ekonomik kalkınma üzerinde doğrudan etkisi vardır. Tersine, sınırlı eğitime sahip kadınlar, özellikle az gelişmiş ülkelerde, ekonomik özgürlük ve temsil eksikliği nedeniyle sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun, daha yüksek bebek ölüm oranları ve üretim verimliliğini engelleyen aile planlamasına erişim eksikliği de dahil olmak üzere ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri vardır (Yumuşak vd., 2013: 1095).

2.6. Demokratikleşmeye Etkisi

Bir ülkedeki eğitim düzeyi, o ülkenin demokratikleşmesiyle ve demokrasi düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Eğitim seviyesi arttıkça kültürlü ve bilinçli bir toplumsal yapıyı teşvik ederek bireylerin mantığa ve objektifliğe dayalı karar vermesini sağlamaktadır. Demokrasinin etkin bir şekilde uygulandığı ülkelerde kişilik haklarına önem veren bilinçli bir toplum bulunmaktadır. Bunun nedeni, demokratik bir toplumdaki bireylerin, toplum içinde karar alma ve haklarını kullanma yetkisine sahip olduklarını anlamalarıdır. Hukukun

üstünlüğü altında çalışan, insanlara ayrımcılık yapmadan davranan, inanç özgürlüğüne izin veren ülkeler tam anlamıyla işleyen bir demokratik zihniyet sergilemektedir (Ataç, 2006: 90).

Demokrasinin özü, halkın yönetime aktif katılımı ve yönetimdeki haklarının tanınmasında yatmaktadır. Bireylerin toplumsal meselelerle ilgili kararların doğruluğunu veya yanlışlığını etkili bir şekilde değerlendirebilme derecesi, eğitim geçmişleriyle yakından ilişkilidir. Siyasi tercihleri ve eğilimleri yeterince değerlendirip kavramak için gerekli becerilere ancak eğitim almış olanlar sahiptir (Öztürk, 2005: 40).

Eğitim ile demokratikleşme arasındaki ilişki, bireyin eğitim düzeyi ile oy kullanma katılımı arasındaki doğrudan bağlantıyla da kanıtlanmaktadır. Yüksek eğitime sahip olanlar sadece daha sık oy vermekle kalmıyor, aynı zamanda oy verme kararlarını bilgilendirmek için kendi araştırmalarına da katılmaktadırlar. Bunun tersine, daha düşük eğitim düzeyine sahip bireyler, kişisel araştırma yapmadan, oy verme tercihlerini yönlendirmek için dışsal verilere güvenerek, kampanya ve reklamların etkisine karşı daha duyarlı olmakta ve seçmen katılımı daha düşük olmaktadır (Türkmen, 2002: 57).

Demokratik zihniyeti benimseyen ve kapsamlı eğitim sunan toplumlarda bireyler yaşadıkları topluma eşit katkı sağlamaktadır. Ekonomik açıdan gelişmiş, eğitilmiş ve sağlıklı bireylerden oluşan toplumlarda yüksek doğurganlık oranlarının ve etkili aile planlamasının varlığı aynı zamanda demokrasi düzeyinin de göstergesidir (Ak, 2016: 26).

Demokrasinin başarılı şekilde uygulanabilmesi için bilinçli ve kültürlü bireylerin oluşması büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple toplumsal yapının dinamikleri eğitimin içeriğinin demokratik bir toplumu geliştirme ilkeleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Eğitimciler öğrencilerine demokratik değerleri aşlamak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olduklarında, bireyler demokrasinin sadece bir kavram değil toplumun genel refahına katkıda bulunan bir yaşam biçimi olduğu konusunda derin bir anlayış geliştirebilmektedirler. Bu anlayış onlara hayatları boyunca yol gösterecektir. Toplumun demokratik ilkelere uygun olarak gerçekten ilerleyebilmesi ve gelişebilmesi ancak eğitim ve eğitimcilerin yetiştirilmesi yoluyla mümkündür (Özdemir, 2001: 1-2).

2.7. Siyasal İstikrar ve Toplumsal Dayanışmaya Etkisi

Bir ülkede ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilmesi için siyasi istikrar ve toplumsal dayanışma çok önemlidir. Bu temeller olmadan, beşeri sermaye ve kalkınma için gerekli olan ekonomik istikrar sağlanamamaktadır. Eğitim sistemleri, bireyleri gerekli

sosyal, kültürel ve eleştirel düşünme becerileriyle donatmanın yanı sıra demokratik değerlere bağlılığı teşvik ederek siyasi istikrarın sağlanmasında hayati bir rol oynamaktadır. Eğitimli bireyler modern ve çağdaş toplumların oluşumuna katkıda bulundukça toplumsal dayanışma da doğal olarak ortaya çıkmakta, huzurlu ve düzenli bir ortam sağlanmaktadır. Güçlü bir toplumsal yapı kurmuş olan ülkelerin siyasi istikrarı sağlaması daha kolay olmaktadır. Toplumsal ilerlemeyi daha da artırmak için eğitim sistemlerindeki en küçük iyileştirmeler bile dikkate alınmalı ve bireylerin ihtiyaçlarına yönelik gelişim fırsatları sağlanmalıdır. Entelektüel eğilimlere sahip bir toplumun parçası olan bireyler, kapsamlı okuma eğilimine, çevrelerini merak etme eğilimine ve bilgiye karşı doyumsuz bir susuzluğa sahiptir. Ekonominin ilerlemesine aktif olarak katkıda bulunan toplumun bu meraklı üyeleri, eğitim kazanımlarının doğrudan bir sonucu olarak yüksek vasıflı bireylere dönüşmektedirler (Öztürk, 2005: 40).

2.8. Suç İşleme Oranında Azalmaya Etkisi

Toplumsal beklentilerin karşılanması ve davranış değişiklikleri yoluyla toplumsal uyumun korunması eğitimle gerçekleştirilebilecek hedeflerdir. Yetiştirilme sürecinde ailenin yaptığı gibi, eğitim de bireylerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde benzer bir rol oynamaktadır. Şiddetin ve suçun yaygın olduğu toplumlarda eğitim düzeyi, o toplumun dokusunu oluşturan bireylerin davranış özelliklerinin açık bir göstergesidir (Kızmaz, 2004: 292).

Suç davranışının temel nedeni bireylerin yaşadığı ekonomik yetersizliklerdir. Bireyler gelir kaynağına sahip olamadıklarında suç faaliyetlerine karışma olasılıkları önemli ölçüde artmaktadır. Bu kalıp bir kez başladığında, onları daha fazla suç davranışından caydırmak son derece zorlayıcı hale gelmektedir. Gelir artışı ile eğitim düzeyi arasında doğrudan bir ilişki vardır ve eğitim düzeyi suç oranlarının azaltılmasında temel faktör olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, 2005: 41).

Akdeniz ve Üzümcü (2013: 130) eğitim düzeyi ile suç arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada Kars Cezaevi'nde hüküm giymiş ve tutuklu olan 63 kişiyi incelemiştir. Araştırmacıların kendi tablo halindeki bilgilerinden elde edilen Tablo 2.3'te sunulan veriler analiz edildiğinde, en yüksek suç faaliyeti yoğunluğunun yalnızca ilkökul eğitimi tamamlamış olanlar arasında bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Toplam 63 hükümlünün yüzde 58,7'sini oluşturan önemli bir çoğunluk bu kategoriye girmektedir. Ancak ilkökulun ötesinde eğitim seviyeleri arttıkça suç oranında gözle görülür bir düşüş

yaşanmaktadır. Ortalama olarak lise mezuniyetinin altında eğitim düzeyine sahip bireyler işlenen suçların %80'inden sorumludur.

Tablo 2.3. İşlenen Suçların Öğrenim Düzeyine Göre Dağılımı

			Suç								Toplam (yüzde %)
			Hırsızlık	Yan Kesicilik	Gasp - Kapkaç	Adam Yaralama	Adam Öldürme	Cinsel Saldırı	Kız Kaçırma	Uyuşturucu	
Öğrenim Seviyesi	Okur yazar değil	Sayı	1	0	0	0	2	0	0	0	3
		Oran	12,5	0	0	0	6,1	0	0	0	18,6
	Okur yazar ilkokul mezunu olmayan	Sayı	2	1	0	0	1	0	1	1	6
		Oran	25	100	0	0	3	0	50	25	95
	İlkokul mezunu	Sayı	4	0	7	2	20	0	1	3	37
		Oran	50	0	77,8	66,7	60,6	0	50	50	58,7
	Ortaokul mezunu	Sayı	1	0	0	0	5	1	0	1	9
		Oran	12,5	0	0	0	15,2	100	0	25	14,3
	Lise mezunu	Sayı	0	0	2	1	2	0	0	0	5
		Oran	0	0	22,2	33,3	6,1	0	0	0	7,9
	Üniversite/ yüksekokul mezunu	Sayı	0	0	0	0	3	0	0	0	3
		Oran	0	0	0	0	9,1	0	0	0	4,8
Toplam		Sayı	8	1	9	3	33	1	2	6	63
		Oran	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Akdeniz ve Üzümcü, 2013: 130

Eğitim düzeyleri ile işlenen suç türleri arasındaki ilişki incelendiğinde ilkokul mezunlarının suç faaliyetlerine en çok karışan grup olduğu görülmektedir (Akdeniz ve Üzümcü, 2013: 130).

Eğitim seviyelerinin artması ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı bireylerin suç oranlarında azalmaya yol açması beklenmektedir. Farklı eğitim düzeyleri farklı suç türleriyle ilişkilendirilebileceğinden, suçların altında yatan nedenlerin araştırılması büyük önem taşımaktadır. Suçun önlenmesi için iyi planlanmış ve sistematik bir eğitim yaklaşımı gerekmektedir. Eğitim, yaş sınırı olmayan, yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Önemli

olan, bireylere eğitim düzeylerine uygun gelir ve istihdam fırsatları sağlamak, sonuçta yaşam standartlarını iyileştirmektir (Yıldız, 2004: 288-289).

2.9. Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi

"Toplum" kavramı ikili bir yapıya sahiptir; bireylere hem özgürlük tanır hem de kısıtlamalar getirmektedir. İnsanlar arasında hem birliği hem de bölünmeyi teşvik etme yeteneğine sahiptir. Doğuştan gelen doğamız başkalarıyla sürekli etkileşimi gerektirdiğinden eski zamanlardan beri insanlar toplumsal ortamlarda başarılı olmuşlardır. Grup yaşamı uyumlu ortamlar yaratabilse de farklı çıkarlar nedeniyle çatışmaların ortaya çıkması da alışılmadık bir durum değildir (Güzel, 2006: 85-86).

Sanayileşme alanında toplum kavramının çağdaş bir incelemesi olmuştur. Ancak artık daha yaygın olarak kullanılan bir terim olan sosyal yapının tanımı sözlükte henüz tam olarak belirlenmemiştir. Sosyal yapı kavramını ilk kez Fransız Sosyolog Émile Durkheim ortaya atmıştır. Durkheim'in bu kavram tanımı, Fransa'nın modernleşen dünyada gelişen toplumsal yapısının temellerine ışık tutmaktadır. Durkheim iki toplumsal yapı biçimi arasında ayrım yapar: "cemaat" ve "cemiyet" Birincisi köy yaşamının yapısıyla ilgiliyken ikincisi kentsel yaşamın yapısıyla ilgilidir. Durkheim'in bu sınıflandırmayla amacı, sosyal çerçevenin kademeli olarak kentsel yaşama doğru değişimini göstermektir. Ayrıca, Sanayi Devrimi öncesi köy yaşamının yapısının incelenmesinin ve bu yapının birleşik kentsel yaşam tarzına geçişine yol açan faktörlerin ve dönüşümlerin açıklanmasının ardındaki motivasyonlardan biri de bu çalışmaya atfedilebilmektedir (Güzel, 2006: 87).

Sosyal yapı kavramı, toplumsal ilişkilerin organize çerçevesi içinde kalıcı grup ve kuruluşların oluşumunu kapsamaktadır. Bu yapıdaki her birey ve kuruluş karşılıklı bağımlı bir ilişkiyi paylaşır ve aralarındaki bağla birbirini tamamlamaktadır (Dinçer, 2003: 104).

Günümüzde her millet sosyal bir çerçeve oluşturma yeteneğine sahiptir. Ancak asıl kritik nokta, ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan sağlam ve uzun ömürlü sosyal yapılar inşa etme yeteneğinde yatmaktadır. Bunun için de gerekli oranda insan sermayesi birikiminin garanti altına alınması zorunludur. Ancak böyle bir toplumsal yapının oluşması üretim alanında verimlilik beklentilerini de doğurabilmektedir (Pakson ve Özbezek, 2013: 313-314).

Toplum hızla endüstriyel modelden bilimsel modele geçerken, üretimde bilginin verimliliği emeğin verimliliğinin önüne geçmektedir. Ancak bu geçişin başarılı olabilmesi için sosyal yapının da buna göre gelişmesi gerekmektedir. Bilim toplumuyla birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal yapının şekillenmesinde insan faktörü önem kazanmaktadır. Bilgi

çağının etkilediği ve bilimin geleneksel değerlerle bütünleştiği bu yeni toplum türünde teknoloji, iletişim sınırlarının genişlemesi, ahlaki düzenin yeniden tanımlanması gibi çeşitli faktörler devreye girmektedir. Bu gelişme ve dönüşümler, insanın değişim ve dönüşümün katalizörü olma rolüne bağlanabilmektedir (Doğan ve Şanlı, 2003: 182).

Toplumsal yapının oluşumu, bireylerin olağan koşullarda bir araya gelmesiyle basitçe gerçekleşmemektedir. Bunun yerine zihniyet, olgular, görüşler, kültürler, değerler, davranışlar, yaşam tarzları ve kurumlar da dahil olmak üzere temel unsurlar ve kurumlar tarafından şekillendirilen derin ve katı bir çerçevedir. İyi kurulmuş bir toplumsal yapı, onun yaratılmasından sorumlu bireylerin düşünce ve eylemlerini yansıtmaktadır. Oluşum süreci tutarlı kalsa da yapıya katkıda bulunan faktörler farklı toplumlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca yapıya şekil verenler kendi anlayışları doğrultusunda onu gelişen zamana uyarlamak zorunda kalmaktadırlar (Yazıcı, 2016: 215).

Toplumsal yapı içerisinde "kurum" olarak adlandırılan eğitim kurumları, bireylerin davranışlarının, değerlerinin ve karakterlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nitelikler toplumsal yapının temelini oluşturur ve eğitim kurumlarının sorumluluğunu en üst düzeye çıkarmaktadır. Temel eğitim kurumları olan ailelerde ve okullarda uygulanan sistemli bir eğitim süreciyle toplumsal yapıyı ayakta tutan ilkeler korunarak, sürekliliği sağlanabilmektedir (Ersoy, 1976: 270).

Toplumsal değişimleri başarmak en etkili ve verimli yöntem olduğundan en iyi şekilde eğitim yoluyla gerçekleştirilebilir. Planlanan eğitim programları uygulanarak bireylerde istenilen değişimlerin sağlanması ve böylece toplumun bütününün etkilenmesi sağlanabilmektedir (Özdemir, 2011: 90).

Eğitim programlarında ve sistemlerinde yapılacak en küçük değişiklikler bile toplumsal yapıda zincirleme etki yaratarak önemli dönüşümlere yol açabilmektedir. Bu nedenle toplumsal yapının korunmasında ve güncellenmesinde eğitimin ve eğitim kurumlarının rolü oldukça önemlidir. Sosyal yapının kapsamı, bireylerin genel yetenekleri, bilgileri, becerileri, problem çözme yetenekleri, bakış açıları, özgüvenleri ve yönetim uzmanlıkları dahil olmak üzere sahip oldukları nitelikler tarafından belirlenmektedir. Toplumsal yapıdaki beşeri sermayenin düzeyi bu niteliklerin genişliği ve derinliği ile doğrudan ilişkilidir. Sonuç olarak insan sermayesi, sosyal yapının evriminde değişim ve ilerlemenin birincil katalizörü olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal yapılar içerisinde artan değer ve etkinliğe yol açan dönüşüm, büyüme ve inovasyon insan sermayesi aracılığıyla mümkün hale gelmektedir (Pakson ve Özbezek, 2013: 322).

2.10. Kariyer Sermayesi Üzerindeki Etkisi

İnsan sermayesinin iş dünyasındaki önemi değerlendirilirken yetenek, yaş, deneyim, eğitim ve cinsiyet gibi çeşitli faktörler devreye girmektedir. Tüm bu unsurların dışında eğitim, bilgiye ulaşmayı ve iş ortamına başarılı bir şekilde entegrasyonu belirleyen önemli bir bileşen olarak kabul edilmektedir.

Kariyer sermayesi kavramı, bireyin bağlı olduğu örgütün başarısına ve yenilikçiliğine katkıda bulunan bilgi, beceri ve tutumlarını kapsayan, sahip olduğu değerli yetkinlikleri kapsamaktadır (Alan, 2017: 27). Finansal sermayenin aksine, kariyer sermayesi doğası gereği parasal değildir ve bunun yerine bireyin geçmiş eğitimi ve deneyimi üzerine inşa edilmektedir. Zamanını, enerjisini ve yeteneklerini işine katan her kişi, aktif olarak kariyer sermayesine yatırım yapıyor demektir. Kazanılan her yeterlilikle bireyler kariyer birikimlerini artırmakta ve kendi kişisel kariyer sermayelerini geliştirmektedir (Yıldız ve Bozbura, 2017: 51).

Kariyer sermayesi, tamamı birbiriyle bağlantılı olan ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeyi kapsamaktadır. Ek olarak, insan sermayesi kariyer sermayesine yakından bağlıdır. İnsan sermayesi ve kültürel sermaye benzerlikler paylaşırsa da, kariyer sermayesi tartışılırken birbirlerinin yerine kullanılabilmektedirler. Ancak aradaki fark, kültürel sermayenin öncelikli olarak aile ve eğitim yoluyla edinilen niteliklerle ilgili olması, buna karşın beşeri sermayenin ise eğitim, sağlık ve istihdam gibi daha geniş bir yelpazedeki faktörleri kapsamada yatmaktadır (Seçer, 2008: 144).

Beşeri sermayenin mesleki sermayeyi etkileyen en önemli konusu; kişisel bilgi, yetenek ve beceri düzeyinin belirleyici bir göstergesi olarak bireyin ekonomik ve sosyal statüsünün toplumsal yapıdaki konumudur. Mesleki sermayenin işgücüne katılımında, beşeri sermaye aracılığıyla elde edilen eğitim düzeyi de bireyin istihdamında ve işgücü sıralamasında belirleyici rol oynamaktadır (Seçer, 2008: 147).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000 SONRASI KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ İNCELENMESİ

3.1. Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Süreci

Son yıllarda kişi başına düşen gelirin yanı sıra ekonomik gelişmişliği ölçmek için en yaygın kullanılan ölçü İnsani Gelişme Endeksi (İGE)'dir. İnsani gelişme, belirli koşullar altında yaşayan insanların ve insan toplumlarının, çalışmak zorunda olmadıkları süreyi artırarak daha bağımsız yaşama isteklerinin ve yeteneklerini kendi istedikleri gibi kullanma özgürlüğünün artması olarak tanımlanmaktadır. İGE eğitime, sağlığa ve kişi başına düşen gelire eşit önem vermektedir. İnsani gelişmenin temel göstergeleri sayılan sağlık ve eğitimde Türkiye'nin 19. yüzyılda yavaş ilerleme kaydettiği, ancak son 100 yılda, özellikle de son 60 yılda çok hızlı ilerleme kaydettiği görülmektedir. Türkiye'de tarımsal nüfusun bir kısmı, teknolojik açıdan daha gelişmiş sanayi ve hizmetlerde çalışmak üzere şehirlere göç etmeye başlamıştır. Bu durum 20. yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında da geçerliydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek daha fazla insan daha eğitilmiş olmaya başlamıştır. Toplumun bilgi ve beceri birikiminin arttığı, daha ileri teknolojileri kullanma becerisinin arttığı görülmektedir (Pamuk, 2014: 2-6).

Türkiye nüfusunun 1820'den bu yana yaklaşık 7 kat arttığı, 1820'de 9,4 milyon olan nüfusun 2010'da 73 milyona çıktığı belirtilmektedir. Böylelikle 1820'den 2010'a kadar Türkiye'nin satın alma değeri denkleminde arındırılmış GSYİH'sının yaklaşık $14 \times 7 = 100$ kat arttığı söylenebilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin sanayileşmesinin hızlanmasıyla başlamıştır. Bu artışlar, yaşam beklentisi uzamaya başlayan bireylerin yaşam koşullarına da yansımıştır. Yaşam koşullarının iyileştirilmesine örnek olarak çeşitli yollarla eve su getirilmesi, elektrik verilmesi, eve buzdolaplarının getirilmesi verilebilir. Bu üç değişiklik, özellikle kadınlar için aile yaşam koşullarındaki iyileşmelerin olağanüstü örnekleridir. 1950'de musluk suyuna ve elektriğe erişimi olan hanelerin oranı %15'ten fazla değildi. Buzdolabı kullanan hanelerin oranı %2'den azdı. 2000 yılına gelindiğinde bu üç göstergenin oranları %90'ı aşmıştır (Pamuk, 2014: 26-28).

Türkiye'de ekonomik kalkınma alanında yaşanan az gelişmişlik sorununun kalıcı olarak çözülebilmesi için yaşanan ekonomik sorunların toplumsal yansımaları, olumsuz etkilerinin nedenleri ve olumsuz etkileri ortadan kaldıracak çözüm önerilerinin detaylı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir. Türkiye'nin önünde bulunan sorunlar şu şekilde

sıralanabilir: Enflasyon, iç ve dış borç, gelir dağılımındaki belirsizlik ve kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü. Yetersiz ekonomik gelişmenin temel nedeninin büyük ölçüde yetersiz yönetim ve yetersiz üretimden kaynaklandığı söylenebilir.

3.2. Türkiye'de Kalkınma Planlarında Beşeri Sermayenin Önemi

Kalkınmanın amacı toplumsal refah düzeylerini iyileştirmek, yaşam standartlarını iyileştirmek, temel hak ve özgürlüklere dayalı, adil, güvenli ve huzurlu bir yaşam ortamı yaratmaktır. Bu kapsamda birey odaklı bir kalkınma anlayışını hayata geçirmek ve halkın çabalarıyla toplumun tüm kesimlerine refah kazandırmak temel amaçtır. Geliştirme kavramlarının kapsamı hem uygulama süreci hem de sonuçları açısından geniştir. İnsan merkezli bu anlayış, herkesin ve her bölgedeki insanların kalkınma sürecine maksimum ölçüde katılımını sağlamak, böylece kalkınmanın meyvelerini herkesin daha adil bir şekilde paylaşabilmesini sağlamaktır. Çok yönlü, orta derecede muasır medeniyetler seviyesinde bir toplum inşa etmek ve beşeri sermayeyi geliştirmek için gerekli koşulları yaratmak amacıyla, eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik ve temel güvenlik alanlarında uyumlu ve birleşik kapsamlı politikalar uygulamaya devam edilmelidir. Beşeri sermayeyi güçlendirmek için bilgi, beceri, iş ve yaşam becerileri yüksek, sağlıklı bireyler yetiştirmek önemlidir. Aile toplumun temelidir, bireyleri ve toplumu birbirine bağlar. Hoşgörü, dostluk ve karşılıklı anlayış çerçevesinde büyüyen bireyler güçlü bir toplumun temelini oluşturur. Toplumsal yapının ve dayanışmanın güçlendirilmesi ancak aile kurumunun varlığına bağlıdır. Kalkınma sağlanırken, kalkınmaya sağlam bir temel oluşturmak için fiziki ve beşeri altyapının daha da iyileştirilmesi ve kamu hizmeti sunumunun kalitesinin ve verimliliğinin artırılması da gerekmektedir (DPT Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 24-29).

Binyıl Kalkınma Hedefleri; yoksulluğun ortadan kaldırılması, ilkokul eğitimin sağlanması, cinsiyet eşitliği ve kadınlara özel teşviklerin sağlanması, çocuk ölüm hızında azalma vb. gibi çoğuna 2015 yılına kadar ulusal düzeyde ulaşılmasının muhtemel olduğu ancak başarının otomatik olmadığı ve kazanımların kalıcı olmadığı göz önüne alındığında, kırılganlıklara ve şoklara karşı dayanıklılık ve dayanıklılık oluşturma konusundaki başarının devam ettirilmesiyle kalkınma bir sonraki seviyeye taşınabilmektedir. Savunmasız grupların belirlenmesi ve hedef alınması, daha fazla eşitliğin sağlanması ve yapısal kırılganlıkların ele alınması, bireylerin yaşamları boyunca ve nesilden nesile sürdürülebilir kalkınma açısından kritik öneme sahip olarak değerlendirilmektedir (UNDP İnsani Gelişme Raporu, 2014:15).

3.3. Beşeri Sermaye Göstergeleri

Beşeri sermayenin geliştirilmesi amacıyla sağlık, eğitim ve benzeri alanlara yapılan yatırımlar artırılmalıdır. Hem kamu sektörü hem de özel sektör tarafından gerçekleştirilen çeşitli beşeri sermaye yatırımları, ekonomide olumlu dışsallıkların oluşumunu desteklemektedir (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 306). Ülkeler, beşeri sermayenin uzun vadeli gelişimini sağlamak için bu alanlara yatırım yapmalıdır. Sağlık ve eğitim düzeyi yüksek olan bir toplumda, sosyo-kültürel yapıya, sürdürülebilir yaşama değer veren, araştırma geliştirme faaliyetlerinde bulunan ve teknolojiye önem veren nesiller yetiştirilerek iktisadi kalkınma sağlanabilir (Şimdi ve Aydın, 2020: 141). Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, bu sermayeyi çeşitli göstergelerle değerlendirilerek ülkeler arası karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunur (Karataş ve Çankaya, 2010: 31).

Beşeri sermaye durumunun değerlendirilmesinde hem sağlık hem de eğitim göstergeleri dikkate alınmalıdır. Bu iki faktör birbirini destekleyerek ve güçlendirerek beşeri sermaye perspektifinden önemli bir rol oynamaktadır (Şimşek, 2006: 19).

3.3.1. Türkiye’de Eğitim Göstergeleri

Eğitim, bireylerin temel hakları ve yeteneklerinin merkezinde yer alır. Eğitim, beşeri sermayeyi, geliri, iktisadi kalkınmayı, işgücüne katılımı ve üretimi artırır. Bu olumlu etkilerin yanı sıra eğitim, insanların yaşamlarında etkin olmalarını ve aynı zamanda sağlıklı bir hayat sağlar; sosyal sermayeyi artırır ve ortak bolluk ve katılımı teşvik eden kurumların oluşumunu kolaylaştırır (World Bank, 2018: 38). İnsanların nesiller boyunca doğal olarak biriktirdikleri bilgiye yenilerinin eklenmesi gereklidir. Bilginin artırılması için insana yatırım yapılmalıdır. Beşeri sermayeye yapılan en etkili yatırım ise eğitim alanında yapılan yatırımdır (Emirkadı, 2019: 138).

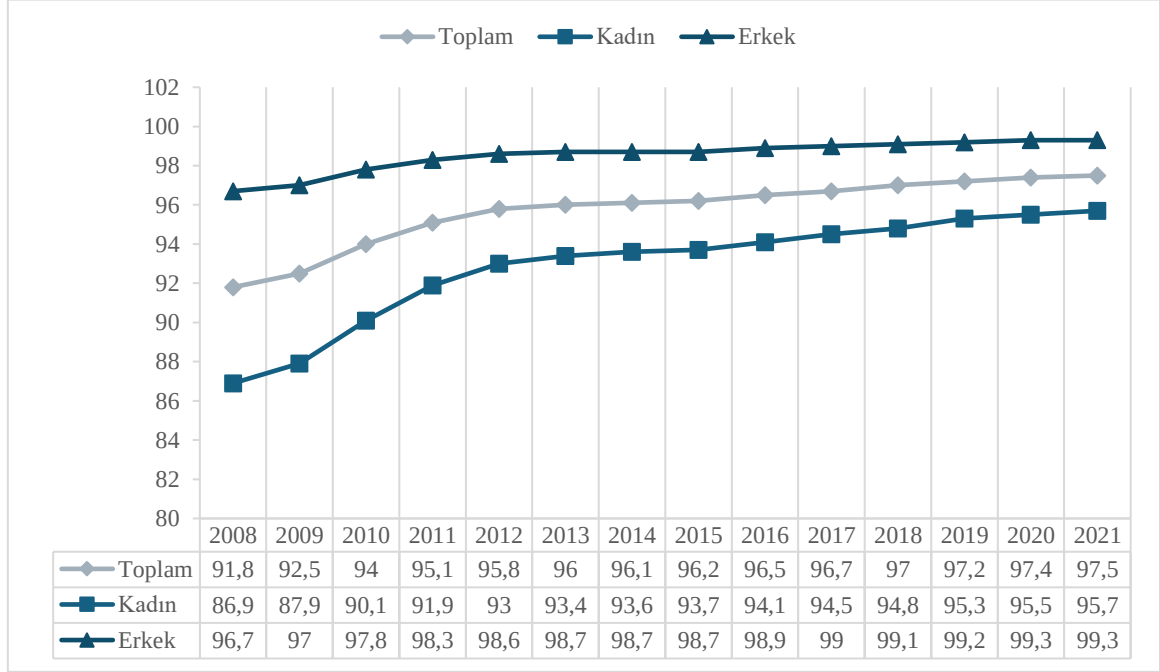
Beşeri sermaye açısından bazı eğitim göstergeleri şunlardır (Stroombergen, 2002; akt. Atik, 2006: 13-14):

- Yaş grubuna göre yetişkinlerin eğitim düzeyi
- Cinsiyete göre eğitim düzeyi
- Çeşitli sektörlerde çalışan işgücünün okuryazarlık durumu
- Ar-Ge faaliyetlerine katılan işgücünün oranı
- GSYİH'nin yüzdesi olarak eğitim harcamaları

Okuryazarlık oranı, beşeri sermaye birikimini ve eğitimin hem kalitesini hem de seviyesini ölçmede temel göstergelerden biridir. Okuryazarlık oranı, nüfusun okuma yazma

becerilerine sahip olup olmadığını gösteren en basit eğitim ölçütüdür (Atik, 2006: 21). Bu oran, ülke nüfusunun ne kadarının okuma-yazma bildiğini belirlememize yardımcı olur.

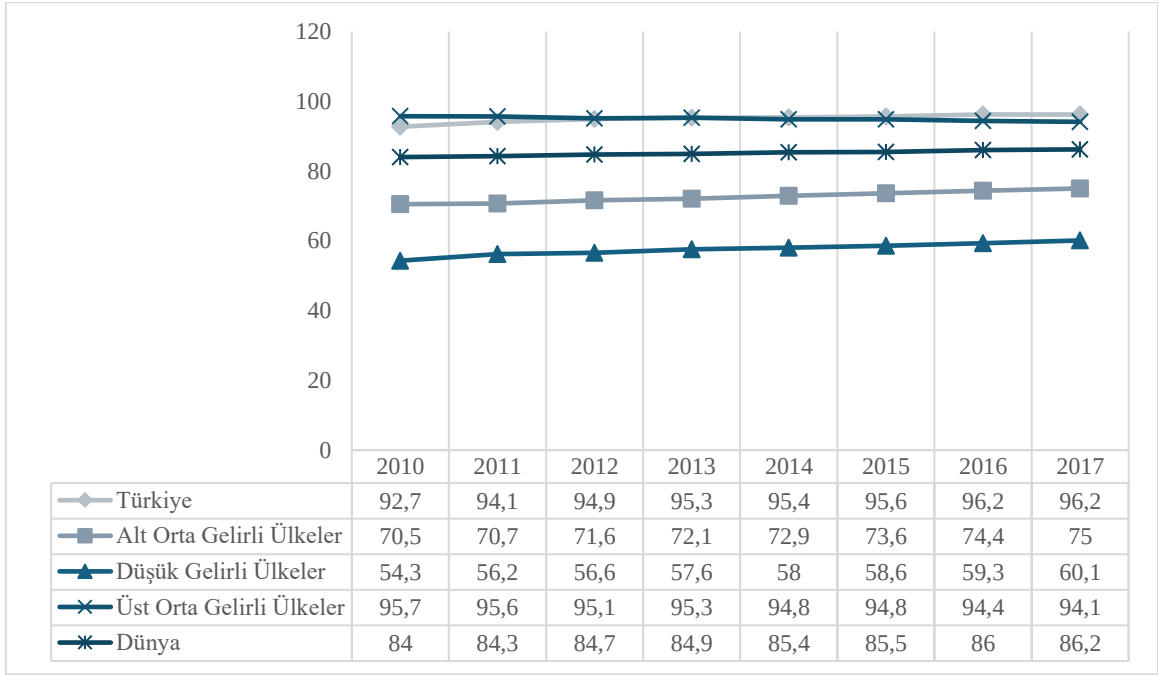
Grafik 3.1’de Türkiye, kadın ve erkek sayısının yıllar geçtikçe arttığı gözlemlenmektedir. Erkeklerin okuryazarlık oranı her yıl kadınların okuryazarlık oranından daha yüksektir. Yıllar geçtikçe bu fark giderek azalmaktadır. 2008’de erkeklerin okuryazarlığı kadınların okuryazarlığından 9,8 daha yüksektir, ancak 2021’de bu oran 3,6’ya düşmüştür.

Grafik 3.1. Cinsiyete Göre Okuryazarlık Oranı 6+ (%)

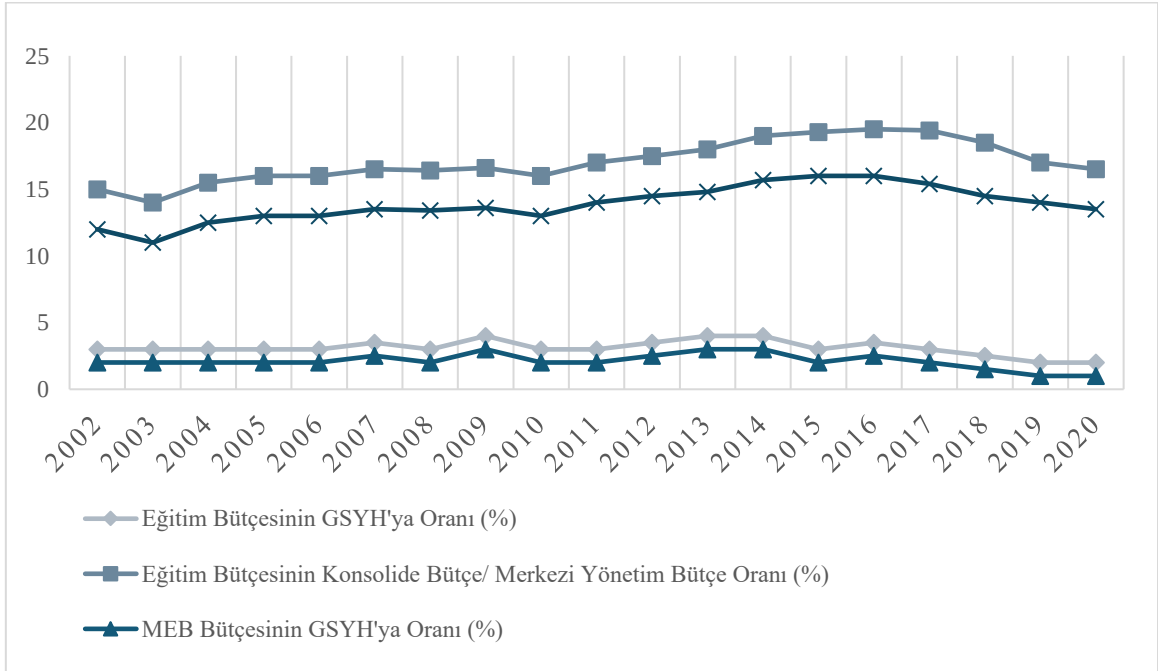
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2024.

Grafik 3.2’de Türkiye, okuryazarlık oranları açısından 2017 yılında seçilen grupta diğer ülkeleri geride bırakmıştır. Türkiye’nin okuryazarlık oranı 2010 yılında üst-orta gelirli ülke grubuna göre düşük olmasına rağmen, 2017 yılı itibarıyla bu grubun okuryazarlık oranlarını geçmiştir. Ayrıca veriler, Türkiye’de seçilen tüm gruplarda okuryazarlık oranlarında 2010’dan 2017’ye bir artış yaşandığını ortaya koymaktadır.

Grafik 3.2. Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının 2010-2017 Yılları Okur-Yazar Oranı (15 Yaş ve Üzeri)
Kaynak: World Bank, 2024. (Erişim Tarihi: 15.05.2024).

Çeşitli ülkelerin eğitim harcamaları, eğitim alanındaki önemli göstergelerden biridir. Ülkelerin eğitime ayırdıkları bütçe, genellikle onların gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir. Gelişmiş ülkelerde eğitim harcamalarının toplam bütçedeki payı daha yüksek olma eğilimindedir. Başka bir deyişle, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi arttıkça eğitime yaptığı harcamanın da artması beklenir (Güngör ve Göksu, 2013: 66-67).

Grafik 3.3. Eğitim ve MEB Bütçesinin GSYİH ve Konsolide Bütçe/ Merkezi Yönetim Bütçesine Oranı (%)

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı 2021 Yılı Bütçe Raporu, 2021: 14.

Grafik 3.3'te 2002 yılıyla karşılaştırıldığında 2020 yılında Türkiye'nin Milli Eğitim Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin GSYİH'ye oranının arttığı görülmektedir. 2019 yılında eğitim bütçesinin GSYİH'ye oranı 0,70 puan, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin GSYİH'ya oranı ise 0,44 puan artmıştır. 2020 yılında 2002 yılına göre eğitim ve MEB bütçesinin konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesi içindeki payının arttığı görülmektedir. 2016 yılından itibaren konsolide bütçe/merkezi bütçe oranının düşmeye başladığını belirtmekte fayda vardır.

Türkiye ve seçilmiş ülke grupları için milli eğitim harcamalarının GSYİH ve milli harcamalara oranları Tablo 3.1'de verilmektedir. 2000 yılına bakıldığında eğitim harcamaları bakımında GSYİH'ye oranı en düşük olan ülke Türkiye'dir. Türkiye, 2018 yılında kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payını artırmıştır. Her ne kadar yüksek gelirli ülke grubuna göre düşük olsa da, üst-orta gelirli ülke grubuyla ve dünya ortalamasıyla aynı seviyededir. 2000 yılında Türkiye'nin kamu harcamaları içindeki payı en düşük eğitim harcamasına sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin devlet eğitim harcamalarının devlet harcamaları içindeki payının yıllar geçtikçe arttığı ve seçilen ülke gruplarının çoğundan düşük olsa da 2018 yılında bu payın yüksek gelirli ülke grubuna göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1. 2000, 2004 ve 2018 Yıllarında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının Eğitime Yönelik Devlet Harcamaları

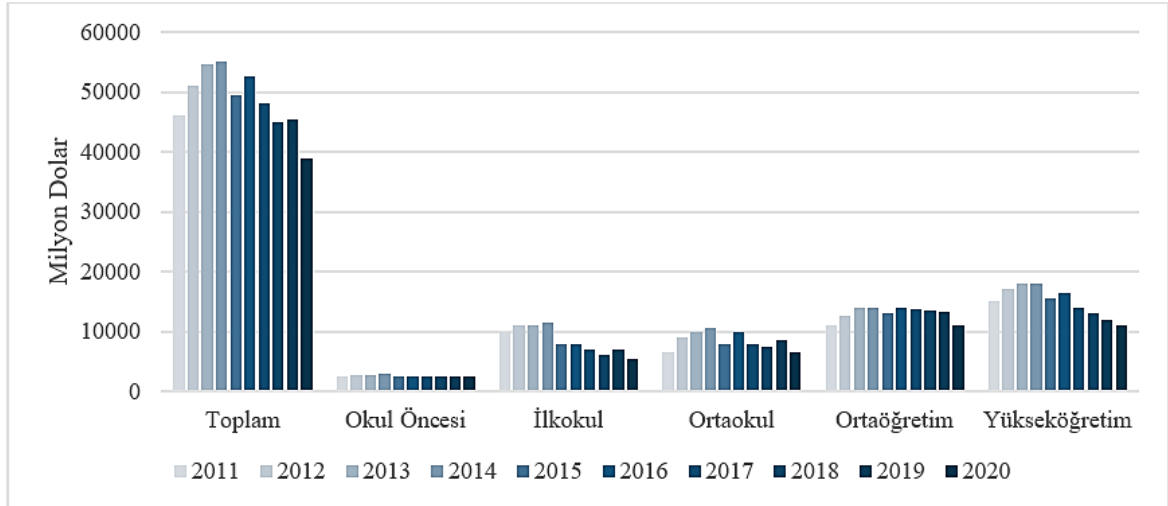
	Eğitime Yönelik Devlet Harcamasının					
	GSYİH %			Devlet Harcamaları %		
	2000	2004	2018	2000	2004	2018
Türkiye	2,5	3	4,3	6,4	8,7	12,4
Dünya	3,9	3,9	4,3	13,5	14,2	14,1
Yüksek Gelirli	4,6	4,9	4,8	12,1	12,9	11,8
Üst Orta Gelirli	3,9	3,9	4,3	16,2	15,1	14,6
Alt Orta Gelirli	3	3,1	4,1	15,2	16	16,1
Düşük Gelirli	2,6	3,1	3,3	15,1	12,3	15,9

Kaynak: World Bank, 2024. (Erişim Tarihi: 15.05.2024)

Eğitim düzeyi düşük veya eğitimsiz bir toplumun istikrarlı bir büyüme ve gelişme sürecini sürdürmesi oldukça zordur. Bir ülkenin eğitim hizmetlerine verdiği önem, ülkenin başarılı olmasında ve yükselmesinde kritik bir rol oynar. Eğitim, sosyal refahın ve sosyal

adaletin sağlanmasında kilit bir faktördür. Eğitim düzeyi yüksek olan toplumlar, genellikle istikrarlı bir ekonomiye, demokratik yapıların güçlendiği bir siyasal sisteme ve iyi işleyen politik bir ortama sahip olurlar. Eğitimin toplumsal, siyasal ve ekonomik işlevlerini yerine getirebilmesi, eğitime ayrılan kaynakların miktarına ve bu kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına bağlıdır (Güngör ve Göksu, 2013: 63). Eğitim harcamalarındaki artış olumlu bir gösterge olarak değerlendirilse de, bu artış tek başına eğitim hizmetlerinin etkin ve verimli kullanıldığını göstermeyebilir.

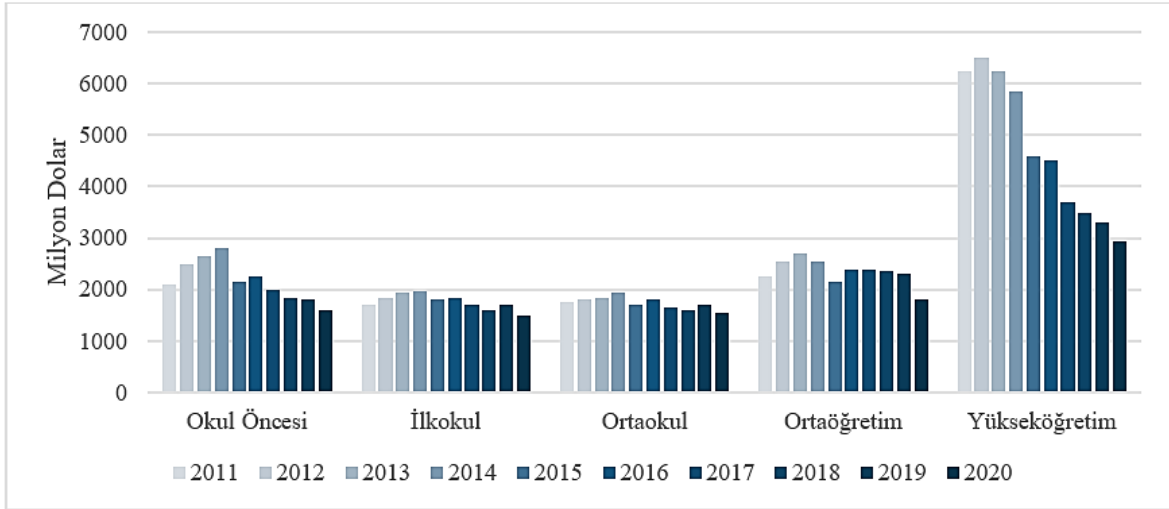
Grafik 3.4’de Türkiye’de eğitim düzeyine göre yapılan harcamalar, yıllar içinde Türk Lirası üzerinden hesaplanmış ve ortalama döviz kuru üzerinden dolar bazında değerlendirilmiştir. Eğitim harcamaları incelendiğinde, en fazla kaynağın yükseköğretime, en az kaynağın ise okul öncesi eğitime ayrıldığı görülmektedir. 2016’dan itibaren tüm eğitim kademelerinde eğitim harcamalarının dolar bazında düşüş gösterdiği gözlemlenmiştir.

Grafik 3.4. 2011-2019 Yılları Arasında Ortalama Dolar Kuruna Göre Eğitim Harcamaları (Milyon Dolar)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2024.

Öğrenci başına yapılan eğitim harcaması, eğitime yapılan bireysel yatırımı göstermenin yanı sıra, ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı sağlayan önemli bir eğitim göstergesidir (TEDMEM, 2021: 17). Eğitim harcamaları ile Gayri Safı Yurt İçi Hasıla (GSYİH) oranlarının karşılaştırılması, hem öğrenci sayıları hem de GSYİH büyüklüğüne göre ayarlamalar gerektirir. Dolayısıyla, eğitim kaynaklarının ülkeler arasındaki dağılımını analiz ederken öğrenci başına düşen eğitim harcamaları, eğitim çağındaki kişilerin toplam nüfus içindeki oranı gibi bilgiler dikkate alınmalıdır. Bu veriler, ülkelerin eğitim yatırımlarının etkinliğini ve kapsamını karşılaştırmak için kritik öneme sahiptir (Arabacı, 2011: 109).

Grafik 3.5. 2011-2019 Yılları Arasında Ortalama Dolar Kuruna Göre Öğrenci Başına Yapılan Eğitim Harcamaları (Dolar)

Kaynak: TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu, 2024.

Grafik 3.5'te Türkiye'nin öğrenci başına harcaması eğitim düzeyine göre incelendiğinde, daha yüksek harcamaların daha yükseköğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Eğitimin ilk kademesi olan okul öncesi eğitimin, öğrenci başına en düşük harcamayı yaptığını belirtmekte fayda vardır. Tarihsel dolar ortalamaları ve TL verilerine dayanan grafik, öğrenci başına harcamanın son yıllarda düştüğünü göstermektedir. 2020 sonrası yaşanan pandemi krizi ve ekonomik şokların döviz kurlarındaki dalgalanmalarında etkisi olduğu yadsınamazdır.

Ekonomik kalkınma, onu destekleyen temel dinamiklerin etkin hale getirilmesiyle mümkündür. Bu dinamiklerden biri olan teknolojik gelişme, ekonomik kalkınma unsurlarının verimliliğini artırmada önemli bir rol oynar. Teknolojinin üretim süreçlerine entegrasyonu ve yeni teknolojilerin üretilmesi, insan sermayesi aracılığıyla gerçekleştirilir (Keskin, 2011: 125).

OECD Frascati Kılavuzu'nda, Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri, toplumsal bilgi birikimi ve kültürün genişletilmesi ve bu bilginin yeni uygulamalara dönüştürülmesi amacıyla sistematik olarak yürütülen yaratıcı araştırmalar olarak tanımlanır (OECD, 2002: 30). Kısaca Ar-Ge, bilgi stokunu artırarak mevcut malzeme ve insan kaynaklarının daha verimli kullanılmasını veya bu kaynakların yeni teknolojilere dönüştürülmesini sağlayan yatırımlardır (İŞ Bankası, 2013: 2).

Tablo 3.2'de Türkiye ve belirli ülke gruplarında Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ye oranı bakıldığında, yüksek Ar-Ge harcamalarının yüksek gelirli ülkeler olduğu görülmektedir. Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı yıllar içinde artış göstermiştir. 2000 yılında %0,47 olan bu oran, 2020 yılında %1,09'a yükselmiştir. Ancak bu

artışa rağmen Türkiye'nin oranı dünya ortalamasının ve yüksek gelirli veya üst-orta gelirli ülkelerin ortalamalarının gerisinde kalmaktadır.

Tablo 3.2. 2000-2020 Yılları Arasında Seçilmiş Ülke Gruplarının Ar-Ge Harcamalarının GSYİH Oranı (%)

Yıl	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelirli Ülkeler	Üst Orta Gelirli Ülkeler	Alt Orta Gelirli Ülkeler
2000	0,47	2,05	2,31	0,68	-
2001	0,52	2,07	2,34	0,72	-
2002	0,51	2,04	2,29	0,78	-
2003	0,47	2,03	2,26	0,82	-
2004	0,5	1,98	2,21	0,85	-
2005	0,56	1,96	2,22	0,9	-
2006	0,55	1,97	2,25	0,92	-
2007	0,69	1,94	2,25	0,97	-
2008	0,69	1,99	2,33	1,02	-
2009	0,8	2,03	2,39	1,19	0,52
2010	0,79	2,03	2,37	1,23	-
2011	0,79	2	2,38	1,22	-
2012	0,83	2,03	2,4	1,33	-
2013	0,81	1,99	2,4	1,39	0,44
2014	0,86	2,07	2,45	1,43	-
2015	0,88	2,1	2,46	1,54	-
2016	0,94	2,14	2,52	1,58	-
2017	0,95	2,13	2,56	1,57	0,53
2018	1,03	2,2	2,62	1,61	-
2019	1,06	2,33	2,7	1,7	-
2020	1,09	2,63	2,97	2	-

Kaynak: World Bank, 2024. (erişim tarihi: 18.05.2024)

Gelişmişliğin vermiş olduğu farklılıklardan biri teknolojik gelişmedeki farklılıklar olsa da, teknolojik gelişmeyi yönlendiren temel faktörün insan sermayesi olduğu dikkate alındığında, beşeri sermayenin çeşitli ülkelerin kalkınmasına katkısı göz ardı edilememektedir. Kısacası, çeşitli ülkelerdeki beşeri sermayenin, ülkeler arasındaki

gelişmişlik farklılıklarının nedenlerinden biri olduğu söylenebilmektedir (Şimşek, 2006: 7-8).

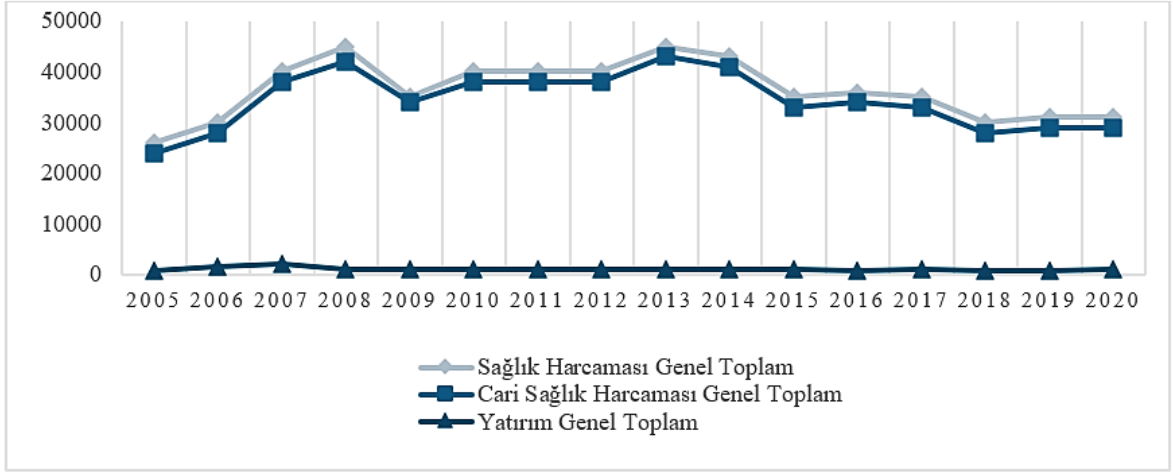
3.3.2. Türkiye’de Sağlık Göstergeleri

Beşeri sermaye göstergelerinin incelenmesinde sadece eğitim göstergelerinin ön planda tutulması, işgücünün kalitesini etkileyen tek faktörün eğitim olduğu inancını doğurmaktadır. Her ne kadar işgücünün niteliğini etkileyen en önemli faktör eğitim olsa da, sağlık faktörlerinin de işgücünün niteliği üzerindeki etkisi göz ardı edilememektedir (Şimşek, 2006: 19).

Sağlık göstergelerindeki iyileşmeler, bir ülkenin insan sermayesini önemli ölçüde etkiler. Bilgili, yetenekli ve deneyimli bireyler, sağlıklı oldukları sürece katma değer yaratabilirler (Emirkadı, 2019: 138). Eğitim seviyesi ne olursa olsun, sağlıklı bireylerin üretken kalabileceği inancı, sağlık göstergelerinin beşeri sermaye değerlendirmelerinde önemli bir yer edinmesine neden olmuştur (Atik, 2006: 24).

Beşeri sermaye açısından bazı önemli sağlık göstergeleri şunlardır: “Hastane yatak sayısı, kişi başına sağlık harcaması, sağlık harcama bütçesinden ayrılan pay, yatak başına nüfus, nüfus başına doktor sayısı, sağlık ocağı sayısı, kentleşme hızı, nüfus artış hızı, doğum oranı, toplam doğurganlık oranı, ölüm oranı, bebek ölüm hızı ve doğuşta beklenen yaşam süresi” oluşturmaktadır. (Atik, 2006: 22; Emirkadı, 2019: 138).

Sağlık harcamaları, temel olarak insan sağlığının mevcudiyetinin korunması ve gelişen teknoloji ile daha ileriye götürülmesi için yapılan harcamalardır. Artan sağlık harcamaları, yaşam kalitesi ve yaşam beklentisi üzerinde olumlu etkiler yaratır. Bu olumlu etkilerin yanında, sağlık sektöründe yapılan fiziki yatırımlar, örneğin makine ve ekipmanlar, teknolojik gelişmeyi de destekler. Teknolojik ilerlemeler, büyümeyi teşvik ederken, sağlık sektöründe harcamaların yeniden artmasını da sağlar (Akar, 2014: 311).

Grafik 3.6. 2005-2020 Yılları Arasında Ortalama Dolar Kuruna Göre Sağlık Harcamaları (Milyon Dolar)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2024.

Grafik 3.6’da Türkiye’nin 2005-2020 yılları arasında ortalama dolar kuruna göre sağlık harcaması istatistiklerine yer verilmiştir. 2005 ile 2020 karşılaştırıldığında cari sağlık harcaması genel toplamında 2014 yılından itibaren düşüş trendine girdiği gözlenmektedir. Sağlık harcaması genel toplamı da 2014 yılı itibariyle düşüş trendindedir.

Sağlık harcamalarının büyük bir kısmı yatırım harcamalarıdır. Sağlığa yatırım yapmak uzun vadede faydalıdır. Bu yatırımlar üretim yatırımlarıdır (Ağır ve Tıraş, 2018: 664). Ekonomik kriz döneminde sağlığa yapılan yatırım harcamaları azalsa da yeniden artmıştır. Ekonomik krizin etkisiyle sağlık yatırım harcamalarında görülen düşüş eğilimi, kriz sonrası dönemde yerini hızlı büyümeye bırakmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin reform ve dönüşümüyle birlikte sağlık alanında da değişimler daha belirgin hale gelmiştir. Sağlık hizmetlerinin teknoloji ile birlikte gelişmesi, hükümetlerin sağlık alanında yeni yatırımlar yapmasına sebebiyet vermektedir (Kekeç ve vd., 2018: 559-560).

Bireylerin yaşamını sürdürebilmesi ve ekonomik faaliyetlere katılmaya devam edebilmesi için sağlıklarının korunması ve sürdürülmesi temel bir gerekliliktir. Sağlığı korumak ve sürdürmek için yapılan harcamalara sağlık harcamaları adı verilir. Bu harcamaların ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkı sağladığı, bireylerin ve toplumların sağlığını iyileştirerek ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018: 644).

Toplumların ekonomik seviyesi arttıkça bireylerin sağlık bilinci ve sağlığa ayrılan kaynaklar da artmaktadır. Sağlık harcamaları ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkiler ve harcamalar ülkenin gelişmişlik düzeyine göre değişiklik gösterir. Sağlık verilerine istinaden

gelişmekte olan ülkelere göre gelişmiş ve çok yüksek gelirli ülkeler sağlık harcamalarında görece fazla pay aldığı görülmektedir (Ağır ve Tıraş, 2018: 644).

Tablo 3.3'te Cari sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı incelendiğinde, tüm ülke gruplarında bu oranın zaman içinde arttığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin cari sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı, 2009'dan sonraki yıllarda artmasına rağmen genel olarak düşüş eğilimindedir. Türkiye, en yüksek orana 2009 yılında ulaşmış ve o tarihten bu yana bu oranı aşamamıştır. 2019 yılında Türkiye'nin bu oranı, diğer seçilmiş ülke gruplarına (düşük ve orta gelirli ülkeler grubu hariç) göre daha düşüktür.,

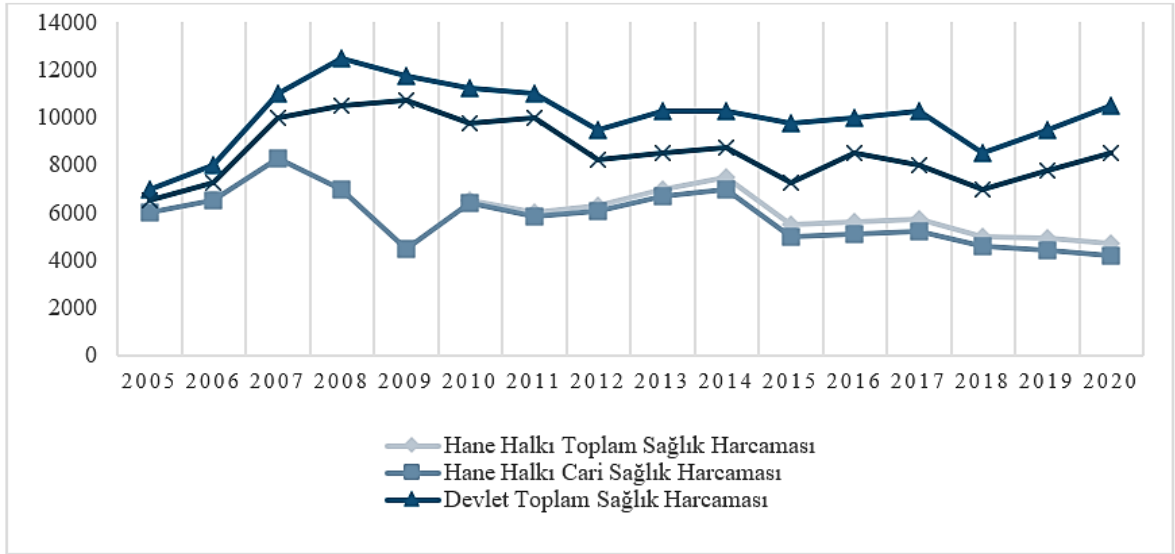

Tablo 3.3. Türkiye ve Seçilmiş Ülke Grupları 2000-2019 Yılları Mevcut Sağlık Harcaması (GSYİH'ya oranı %)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	4,6	9,41	5,51	3,84	4,07	8,63
2001	4,89	9,9	5,47	4,1	4,38	9,03
2002	5,06	10,3	5,39	3,92	4,54	9,37
2003	5,01	10,5	5,44	4,04	5	9,52
2004	4,91	10,5	5,37	3,98	4,85	9,42
2005	4,89	10,5	5,34	4,03	4,68	9,34
2006	5,15	10,5	5,26	3,99	4,68	9,26
2007	5,24	10,5	5,17	3,94	4,74	9,1
2008	5,22	10,7	5,21	3,92	4,46	9,1
2009	5,49	11,6	5,64	4,1	4,77	9,83
2010	5,02	11,6	5,41	4	4,45	9,5
2011	4,65	11,6	5,35	4,04	4,93	9,38
2012	4,44	11,7	5,39	4,12	5	9,39
2013	4,37	11,7	5,46	4,17	5,51	9,37
2014	4,33	11,9	5,52	4,12	5,38	9,45
2015	4,12	12,2	5,63	4,18	5,69	9,74
2016	4,28	12,4	5,63	4,21	5,45	9,86
2017	4,18	12,4	5,78	3,92	5,47	9,77
2018	4,12	12,3	5,72	3,82	5,02	9,7
2019	4,34	12,5	5,84	3,76	4,88	9,83

Kaynak: World Bank, 2024. (erişim tarihi: 18.05.2024)

İnsanların cepten ödedikleri sağlık harcamalarına hane halkı sağlık harcamaları adı verilmektedir. Hanelerin ortak ödemeler, maliyet paylaşımı, ortak ödemeler, kişisel bakım ve diğer tıbbi harcamalar için yaptığı doğrudan harcamaları içermektedir. Kısaca tıbbi hizmetlerden yararlanan ve hizmetlerin bedelini doğrudan kendi cebinden ödeyen kişilerden oluşmaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018: 651).

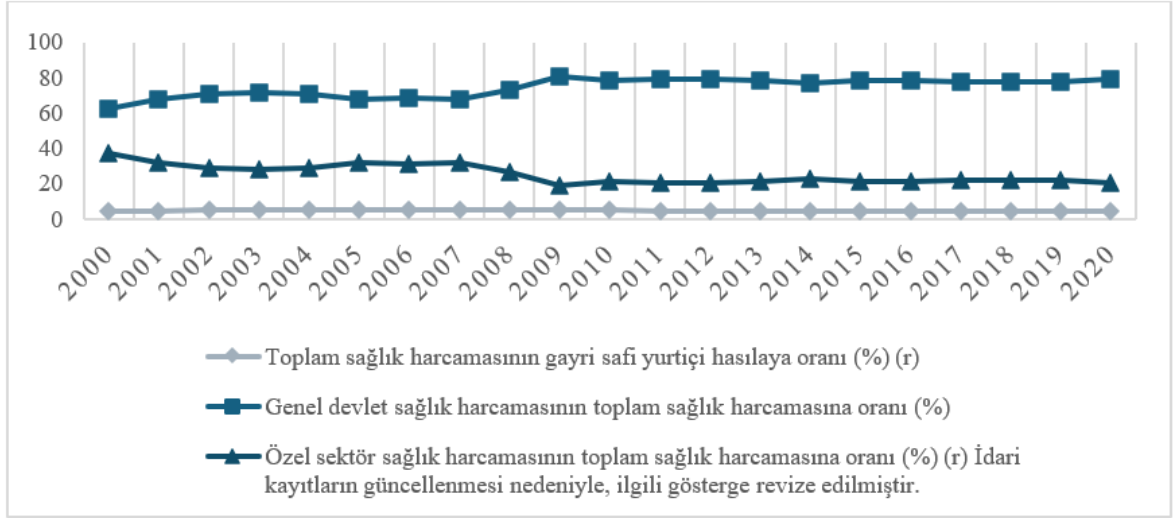
Grafik 3.7. 2005-2020 Yılları Arasında Ortalama Dolar Kuruna Göre Hane Halkı ve Devlet Sağlık Harcamaları (Milyon Dolar)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2024.

Grafik 3.7’de 2005-2020 yılları arasında ortalama dolar kuruna göre hane halkı ve devlet sağlık harcaması istatistiklerine yer verilmiştir. Devlet toplam sağlık harcamaları, hane halkı cari ve toplam sağlık harcamalarının 2005-2020 yıllarında arasında her dönemde yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Birçok ülkede genel sağlık hizmetleri ve sağlık sigortası kamu tarafından finanse edildiğinden kamu sektörü sağlık harcamalarının finansmanına önemli katkı sağlamaktadır. Toplam sağlık harcamalarını finanse eden devlet ve sosyal güvenlik kurumlarının harcamaları toplandığında, kamu sektörünün toplam sağlık harcaması içindeki payı özel sektöre göre daha yüksektir (Sayım, 2017: 16).

Türkiye’de kamu ve özel sağlık harcamaları arasındaki fark dikkate alındığında sağlık harcamalarının büyük bir kısmının kamu tarafından karşılandığı söylenebilir. Sağlık sigortası kapsamı genişledikçe kamu harcamalarının önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiştir (Öztürk ve Uçan, 2017: 147).

Grafik 3.8. 2000-2020 Yılları Arasında Genel Devlet ve Özel Sektör Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%) ve Toplam Sağlık Harcamasının GSYİH'ye Oranı (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2024.

Grafik 3.8'de 2000-2020 yılları arasında toplam sağlık, özel sektör sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı verilmektedir. Genel devlet sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamasına oranı 2009 yılından itibaren arttığı, özel sektör sağlık harcamalarına oranı 2009 yılına kadar düşüş trendinde olduğu ve 2009 yılından sonra stabil bir seyir izlediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Gelir, tıbbi hizmetleri satın alma gücünün bir ölçüsüdür. Literatürde, sağlık harcamaları ile büyüme arasında pozitif ve doğrudan bir ilişkinin olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı, her ülkede sağlık sektörünün etkinliğinin temel göstergelerinden biri haline gelmiştir (Yalçın ve Çakmak, 2016: 711).

Tablo 3.4. 2000-2019 Yılları Arasında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Genel Devlet Sağlık Harcaması (GSYİH'ya Oranı %)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	2,8	5,6	2,3	1,2	1,4	5
2001	3,3	5,9	2,3	1,3	1,7	5,2
2002	3,5	6,1	2,3	1,2	1,7	5,4
2003	3,6	6,3	2,4	1,2	1,9	5,5
2004	3,5	6,3	2,4	1,2	1,8	5,5
2005	3,3	6,3	2,4	1,3	1,7	5,5
2006	3,5	6,4	2,5	1,3	1,5	5,4
2007	3,6	6,4	2,5	1,3	1,5	5,3
2008	3,8	6,6	2,7	1,3	1,3	5,4
2009	4,4	7,3	3	1,4	1,4	5,9
2010	3,9	7,2	3	1,3	1,3	5,7
2011	3,7	7,3	2,9	1,3	1,1	5,7
2012	3,5	7,3	3	1,4	1,2	5,7
2013	3,4	7,3	3,1	1,4	1,1	5,6
2014	3,4	7,5	3,2	1,4	1,1	5,7
2015	3,2	7,6	3,3	1,5	1,3	5,9
2016	3,4	7,7	3,2	1,6	1,2	5,9
2017	3,2	7,6	3,2	1,5	1,1	5,8
2018	3,2	7,6	3,2	1,4	1,1	5,8
2019	3,4	7,7	3,2	1,4	1,1	5,9

Kaynak: World Bank, 2024. (erişim tarihi: 18.05.2024).

Tablo 3.4'te seçilmiş ülke grupları için devletin sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı sunulmaktadır. Düşük gelirli ülkeler ve Türkiye dışındaki ülkelerde, 2019'da ulusal sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının 2000'e kıyasla arttığı görülmektedir. Türkiye'nin oranı, 2000'de dünya ve yüksek gelir grubundaki ülkelerle karşılaştırıldığında daha düşüktü ve 2019'da bu durum değişmedi. Türkiye'nin büyüme oranı, 2000'de üst-orta gelirli ülkelere göre 0,5 puan daha yüksekti, ancak 2019'da fark 0,2 puana daraldı.

Tablo 3.5'te 2000 yılına bakıldığında sağlık harcamaları, dünya ve yüksek gelirli ülkeler grubuna göre Türkiye düşük kalmaktadır. Türkiye'nin harcamaları her yıl artış gösterirken, 2019 verileri neredeyse iki katına çıkmıştır. Ancak, bu artışa rağmen Türkiye'nin hala yüksek gelirli ülkelerin ve dünya ortalamasının altında olduğu gözlemlenmektedir.

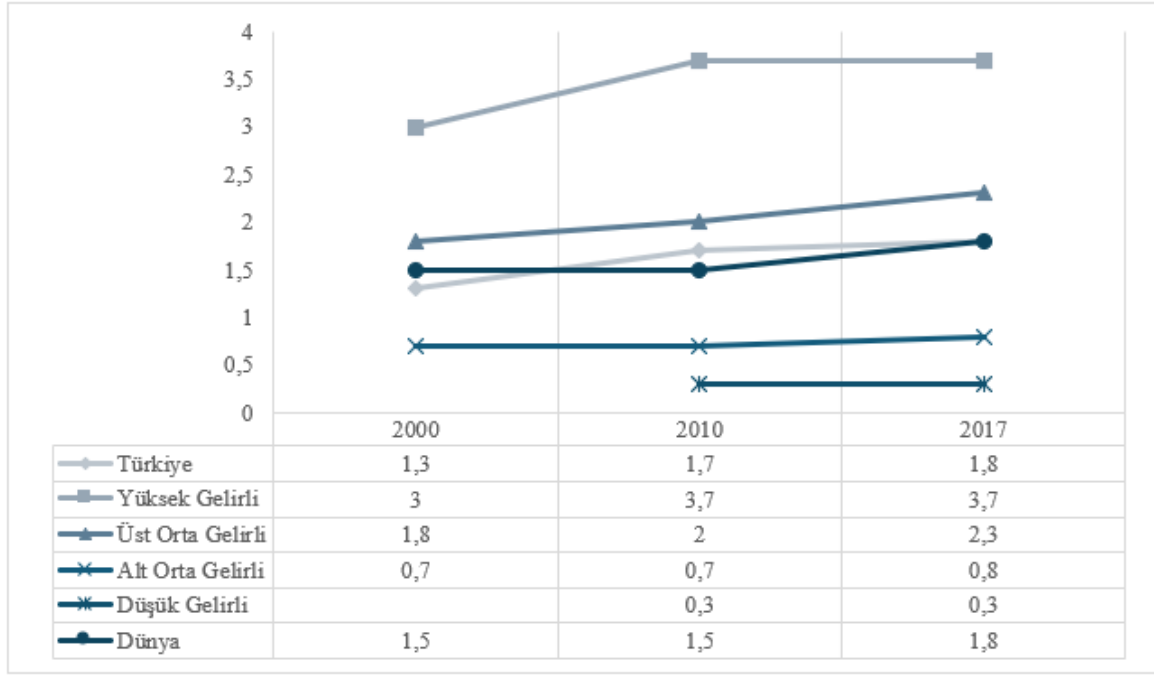
Tablo 3.5. 2000-2019 Yılları Arasında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında Kişi Başına Düşen Cari Sağlık Harcamaları (Satın Alma Gücü Paritesine Göre, Cari Dolar)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	443,1	2524,7	275	109,7	48,5	598,5
2001	453,8	2713,7	290,1	122,1	51,3	639,7
2002	475,9	2917	311,4	123,7	56,3	678,1
2003	485,9	3101,2	330,9	136,1	62,2	717
2004	538,6	3281,3	356,2	143,9	66,6	757,3
2005	587,5	3455,9	388	156,7	71,8	800,4
2006	706,5	3687,6	430,3	167,9	79,5	858,1
2007	784	3883,7	470,5	179,5	86,1	907,5
2008	844,3	4068,6	526,3	185,3	87	956,4
2009	857,6	4268,3	588,4	200,4	95	1014,7
2010	881,4	4398,8	605,0	206,5	94,1	1038,1
2011	921,3	4587,6	649,1	216,6	98,9	1083,6
2012	923,2	4737,1	703,8	229,4	92,6	1126,5
2013	980,8	4903,9	760,3	245,8	98,9	1177,1
2014	1041,9	5096,5	797,4	251,6	103,4	1218,2
2015	1060,2	5296,8	827,3	259,7	107,9	1257,4
2016	1136	5515,5	846	271,4	111,4	1302
2017	1166,7	5730	905,6	266,5	108,2	1345,8
2018	1152,4	6000,3	968,9	277,5	105,0	407,5
2019	1186,7	6242,5	1047	284,3	106,4	1467

Kaynak: World Bank, 2024. (erişim tarihi: 18.05.2024).

Sağlık alanında çalışan personelin sayısı, eğitimi, hizmet koşulları ve eğitim aldıkları yer, insanların sağlıklı yaşam sürdürebilmeleri ve sağlıklarını geliştirebilmeleri için oldukça kritik öneme sahiptir. Mevcut hizmet standartlarının oluşabilmesi için sağlık personelinin hem sayı olarak hem de donanım olarak geliştirilmesi, eğitilmiş olmaları ve ülke geneline adil bir şekilde dağıtılmaları gerekmektedir.

Türkiye'de 2000 yılında doktor başına düşen kişi sayısı 754 iken, 2019'da bu sayı 517'ye gerilemiştir. Sağlık sektörünün büyümesiyle birlikte doktor sayısındaki artışa rağmen, doktor başına düşen kişi sayısında bir azalma yaşanmıştır.

Grafik 3.9. 2000, 2010 ve 2017 Yılları Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında 1000 Kişi Başına Düşen Doktor Sayısı

Kaynak: World Bank, 2024. (erişim tarihi: 18.05.2024).

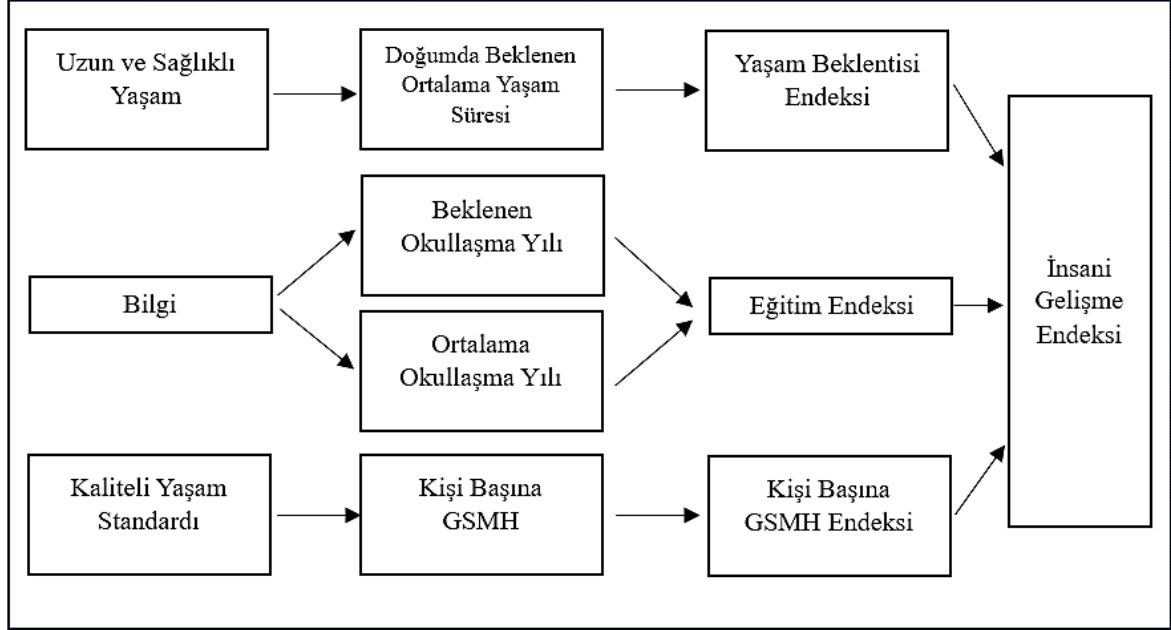
Grafik 3.9’da Türkiye ve seçilen ülke gruplarına ait 1000 nüfusa düşen doktor sayısı Grafik 3.9’da sunulmuştur. 2000 yılında Türkiye’nin verileri, diğer ülke gruplarına göre düşüktü, ancak düşük ve orta gelirli ülkeler grubu dışındaydı. 18 yıllık bir süreçte, Türkiye’de doktor başına düşen kişi sayısı 0,5 puan artarak 2017’de 1,8’e ulaştı. 2018’de Türkiye’nin verileri, yüksek gelirli ülkeler grubundan yüzde 1,9 orta ve üst gelirli ülkeler grubundan ise yüzde 0,5 daha düşüktü, ancak dünya ortalamasıyla aynı seviyededir.

3.3.3. Türkiye’de İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri

İnsani gelişme, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından "insanların alternatiflerinin ve seçim fırsatlarının arttığı süreç" olarak tanımlanmaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, yaşamdan keyif almak, yaşam kalitesini artırmak ve daha iyi bir eğitim almak sürecin kritik unsurlarıdır. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler, insani gelişmeyi ölçmek için İnsani Gelişme Endeksi’ni (İGE) oluşturmuştur.

1990 yılından beri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından İnsani Gelişme Endeksi hesaplanmaktadır. İGE, her yıl farklı ülkeler için hesaplanmakta ve sürekli olarak formüle edilmektedir. 2010 yılı itibarıyla İGE, insan onuruna uygun yaşam standartları, uzun ve sağlıklı yaşam ve bilgiye erişim olmak üzere üç boyuttan hesaplanmaktadır. İGE’nin bileşenleri 2010 yılından itibaren gelir ve bilgi alt endeksleri olarak değişmiştir. Gelir alt endeksi kişi başına düşen GSYİH yerine kişi başına GSMH kullanılarak hesaplanmaya

başlanmıştır. Bilgi alt endeksi ise 2010'dan itibaren beklenen eğitim düzeyi ve ortalama eğitim süresinden oluşmaktadır.

Şekil 3.1. Yeni Bileşenli İnsani Gelişim Endeksi

Şekil 3.1’de İnsani Gelişim Endeksi’ni belirleyen parametreler verilmiştir. İnsani Gelişim Endeksi (İGE), 2010 öncesinde aritmetik ortalama yöntemiyle hesaplanırken, geometrik ortalama yöntemine geçiş yapılmış ve 2010 yılından itibaren bu yöntemle hesaplanmaktadır. Geometrik ortalama yöntemi, farklı alt endeks değerlerinin birbirini ikame etme ve değer katma olasılığını azaltmak için kullanılmaktadır. İGE değeri hesaplamasında kullanılan formül aşağıdaki gibidir (Han ve Kaya, 2015: 270):

$$\text{Alt Endeks} = \frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

$$\text{İnsani Gelişim Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Eğitim Endeksi} \times \text{Yaşam Beklentisi Endeksi} \times \text{Kişi Başına GSMH}}$$

İGE, 0,00 ile 1,00 arasındaki değerlerle mutlak olmaktan ziyade göreceli bir ölçüdür. Birleşmiş Milletler 1990’dan bu yana her yıl ülkelerin birbirleriyle nasıl karşılaştırıldığına dair bir rapor yayınlamaktadır. Bir ülkenin alt endeks değeri değişirse ülkenin endeks sıralaması da her yıl değişecektir (Han ve Kaya, 2015: 271). Her gruptan alınan sınırlı puanlar, ülkeleri sıralamak ve gruplandırmak için kullanılmaktadır.

Tablo 3.6. İnsani Gelişme Endeksi Ülke Sınıflandırması

Çok Yüksek İnsani Gelişme	0.800 ve Üzeri
Yüksek İnsani Gelişme	0.700- 0.799
Orta İnsani Gelişme	0.550-0.699
Düşük İnsani Gelişme	0.550 Altı

Kaynak: UNDP İnsani Gelişim Raporu 2020 , 2020: 4. (erişim tarihi:03.02.2024).

Tablo 3.6’da İGE endeksi ülke sınıflandırmaları verilmiştir. Tablo 3.7’de Türkiye, 2019 yılında 0,820 puanla 189 ülke arasında 54'üncü sırada yer alarak çok yüksek insani gelişme kategorisinde yer almıştır. 1990 ile 2019 arasında puan %40,7 artışla 0,583'ten 0,820'ye yükselmiştir (UNDP-TR İnsani Gelişim Raporu 2020, 2020: 4).

Tablo 3.7. Türkiye İnsani Gelişme Endeksi Eğilimleri

Yıllar	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Öğrenim Süresi	Ortalama Öğrenim Süresi	Kişi Başına GSMH (2017 SGP Dolar)	İGE Değeri
2000	70,0	11,1	5,5	15.239	0,660
2005	72,4	11,9	6,1	17.999	0,696
2010	74,5	13,8	7,2	19.867	0,739
2015	76,5	16,2	8,0	25.719	0,801
2016	76,9	16,4	7,6	26.122	0,808
2017	77,2	16,4	7,7	27.571	0,814
2018	77,4	16,4	7,7	27.864	0,817
2019	77,7	16,6	8,1	27.701	0,820

Kaynak: UNDP-TR İnsani Gelişme Raporu 2020, 2020: 7 (erişim tarihi:03.02.2024).

Doğumda beklenen yaşam süresi, ülkenin kişi başına düşen sağlık harcamalarıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak sadece bu doğumda beklenen yaşam süresini etkilemez; eğitim, dış etmenler ve yaşam standartları gibi bir çok faktörden etkilenmektedir.

Bu nedenle, sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların yanı sıra bu diğer faktörlerin de göz önünde bulundurulması önemlidir (OECD, 2024: 8).

Tablo 3.8. 2000-2020 Yılları Arasında Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

Yıllar	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli
2000	70	67,5	77,5	70,6	62,7	53,1
2001	70,6	67,8	77,8	70,8	63	53,7
2002	71,1	68,1	77,9	71,1	63,4	54,2
2003	71,6	68,3	78	71,4	63,7	54,9
2004	72	68,7	78,4	71,6	64,1	55,5
2005	72,4	68,9	78,5	71,9	64,4	56,2
2006	72,8	69,3	78,8	72,2	64,8	56,9
2007	73,2	69,6	79,1	72,6	65,2	57,6
2008	73,6	69,9	79,2	72,9	65,6	58,3
2009	74,1	70,2	79,5	73,2	66	59
2010	74,5	70,6	79,7	73,5	66,4	59,6
2011	74,9	70,9	80	73,8	66,8	60,2
2012	75,4	71,2	80,1	74,1	67,2	60,8
2013	75,8	71,5	80,3	74,4	67,5	61,3
2014	76,2	71,7	80,5	74,7	67,9	61,8
2015	76,5	72	80,4	75	68,2	62,2
2016	76,9	72,2	80,5	75,3	68,4	62,6
2017	77,2	72,4	80,6	75,5	68,7	63
2018	77,4	72,6	80,7	75,7	68,9	63,4
2019	77,7	72,8	80,9	75,9	69,1	63,7
2020	77,9	72,7	80,2	76	69,3	64,1

Kaynak: World Bank, 2024. (Erişim Tarihi: 18.05.2024)

Tablo 3.8’de incelenen dönem boyunca doğumda beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu grup yüksek gelirli ülkeler grubudur. 2000 yılına kıyasla, seçilen tüm ülkelerde ve Türkiye’de doğumda beklenen yaşam süresi 2020’ye kadar artmıştır. Bu 21 yıllık süre zarfında, Türkiye’de doğumda beklenen yaşam süresi 7,9 yıl, dünya ortalamasına göre 5,2 yıl, yüksek gelir grubunda 2,7 yıl, üst-orta gelir grubunda 5,4 yıl ve alt gelir grubunda ise 6,6 yıl artmıştır. -11 yaş orta gelir grubu ve düşük gelirli ülke grubunda yer almaktadır.

Tablo 3.9. 2000-2020 Yılları Arasında İlköğretimden Yükseköğretime Kadar Beklenen Okul Yaşam Süresi (Yıl)

Yıllar	Türkiye	Dünya	Düşük Gelirli Ülkeler	Alt Orta Gelirli Ülkeler	Üst Orta Gelirli Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler
2000		9,8*	6,1*	8,7	11,1*	15,1*
2001	11,6*	10	6,3*	8,7	11,2	15,2*
2002	12*	10,1*	6,7*	8,9	11,5*	15,3*
2003	12,1*	10,3*	7*	9,2	11,7	15,4*
2004	12*	10,5*	7,3	9,4*	11,9*	15,5*
2005	11,9*	10,7*	7,5*	9,6*	12*	15,7
2006	12,3*	10,8*	7,8*	9,7*	12,2	15,7*
2007	12,6*	11	8,1*	9,9	12,4	15,7*
2008	12,5*	11,2	8,4	10,1	12,6	15,8*
2009	13*	11,3	8,6	10,2	12,8	15,9*
2010	13,8*	11,5	8,7*	10,4	13	16*
2011	14,3*	11,7	8,8	10,8	13,1	16,1*
2012	14,4	11,8	8,9	11	13,2	16,1*
2013	16,5	12	8,9*	11,1	13,6	16,4
2014	16,9+	12,1	9*	11,2	13,7	16,4
2015	17,3	12,2	8,9*	11,3	13,8	16,4
2016	17,7	12,3	9*	11,5	14	16,5
2017	18	12,3		11,5	14,1	16,5
2018	18,2	12,3*		11,3*	14,2	16,5
2019	18,3	12,4		11,4*	14,5	16,5
2020	18,5	12,5*		11,5*	14,7	16,6

+ Ulusal tahmin, * UNESCO Institute For Statistics tahmini

Kaynak: UNESCO, 2024. (erişim tarihi: 03.02.2024).

Tablo 3.9’da belirli ülke grupları ve Türkiye için ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen eğitim süresine bakıldığında, 2001 yılında en uzun eğitim süresinin yüksek gelirli ülke grubunda olduğu görülmektedir. Genel olarak, ülke grubu genelinde ve

Türkiye'de incelenen yılda beklenen okul ömrü ilköğretimden yükseköğretime doğru artış göstermiştir. İlköğretimden yükseköğretime kadar yaşam beklentisindeki en hızlı artış, 2020 yılında yüksek gelirli ülkeler grubuna göre 1,9 yıl daha uzun olan Türkiye'de gözlenmiştir.

Tablo 3.10. 2000-2019 Arası Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi Gelişimi

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019
Türkiye İGE Sırası	85	84	83	71	64	59	54
Değerlendirmeye Katılan Ülke Sayısı	173	177	169	188	189	189	189

Kaynak: UNDP Human Development Report 2019 Beyond Income, 2019. (erişim tarihi:03.02.2024).

Tablo 3.10'da Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi sıralaması incelenen yıllar itibarıyla yükseliş göstermektedir. İGE Endeksine katılan ülke sayısı 2019 yılında 2000 yılına göre 16 ülke artarak 189'a çıkmış olsa da Türkiye belirlenen kriterler içerisinde başarılı sonuçlar sergileyerek 2019 yılında 54. sırada yer almıştır.

3.4. Türkiye'de Planlı Kalkınma

Türkiye'de planlı kalkınma süreci 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması ile başlamıştır. Bu süreçte Türkiye, beşer yıllık planlar hazırlayarak ekonomik, sosyal ve kültürel alanda belirli hedeflere ulaşmayı amaçlamıştır (DPT, 2001). Her bir kalkınma planı, ülkenin mevcut koşulları ve geleceğe yönelik hedefleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Yedinci kalkınma planı (1996-2000) ve daha önceki planların hedefleri, uygulamaları ve elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, bazı önemli başarılar elde edilmekle birlikte, belirli eksikliklerin de olduğu görülmektedir. Örneğin, ekonomik büyüme hedeflerine büyük ölçüde ulaşılmış olsa da, bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesinde beklenen başarı sağlanamamıştır (Gültekin, 2003).

Dünya genelinde, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin değeri artmaktadır. Bu süreç, finansal piyasalardaki serbestleşme, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve dış ticaretteki liberalleşme ile ivme kazanan küreselleşme ile yakından ilişkilidir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve küresel rekabeti artırmıştır. Tüketicilerin bilgiye erişimi artarken, yaşam tarzlarında benzerlikler görülmektedir. Küreselleşme, üretim süreçlerinin parçalanmasını ve şirketlerin faaliyetlerinin küresel boyutta yayılmasını sağlamıştır. Bu durum, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artışa neden olmuştur.

Bilgi ekonomisinin ve bilgi toplumunun oluşumu, küreselleşme süreciyle hız kazanmıştır. Bilgiye dayalı üretim artarken, teknolojik yeniliklerin sürekli olarak ortaya çıkması beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin geleceği için insan kaynaklarına yatırım ve altyapının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ekonomik ve sosyal alanlarda bölgesel bütünleşme hareketleri gelişmektedir. Yeni norm ve standartların oluşturulmasıyla birlikte uluslararası kuruluşların etkinliği artmaktadır. Ancak küreselleşme süreci bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirebilir. Finansal krizler, gelir dağılımındaki eşitsizlikler ve kültürel tekdüzeleşme gibi sorunlarla karşılaşılabilir. Bilgiye erişebilen, üretebilen ve kullanabilen ülkeler, 21. yüzyılda başarılı olacaklardır. Türkiye'nin geleceği için yapısal reformlar ve bilgi toplumuna geçiş önemlidir.

3.5. Kalkınma Planları Hazırlık Aşamasında Göz Önünde Bulundurululan Faktörler

Planın hazırlanmasında, dönemin ekonomik, sosyal ve politik koşulları dikkate alınmıştır. 1999 depremi ve 2000-2001 ekonomik krizi, planın hazırlanmasında önemli etkiler yaratmıştır (DPT, 2001: 19). Bu süreçte, Türkiye ekonomisi ciddi bir durgunluk ve yüksek enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Tablo 3.11'de 1999-2001 arası tüketici ve üretici fiyat endekslerine bakıldığında yıllar arası yükselme düşüş yönünden ciddi farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.11. Türkiye'de 1999-2001 Arası Tüketici Ve Üretici Fiyat Endeksi

YILLAR	Tüketici Fiyat Endeksi (%)	Üretici Fiyat Endeksi (%)
1999	68.8	62.9
2000	39.0	32.7
2001	68.5	88.6

Kaynak: TÜİK (1999-2001). (erişim tarihi: 15.05.2024)

3.6. 1950'lerden Günümüze Türkiye'de Makro-Ekonomik Politikaların Değişimi ve Temel Hedefleri

Türkiye'nin ekonomik tarihi, çeşitli dönemlerde uygulanan makroekonomik politikaların evrimiyle şekillenmiştir. Bu çalışma, Türkiye'de makroekonomik politikaların değişimini, özellikle 1950'lerden günümüze uzanan süreci ele almaktadır. Bu süreçte, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde belirlenen temel hedefler çerçevesinde maliye politikası, para ve kur politikası, gelirler politikası ve yapısal reformlar gibi politika alanları incelenerek, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü ve başarısı değerlendirilecektir.

Türkiye'nin VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde belirlenen makroekonomik politikaların ana hedefleri arasında, enflasyonun AB standartlarına uygun seviyelere düşürülmesi, ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamının oluşturulması ve AB üyeliği hedefine doğru ekonominin rekabet gücünün artırılması bulunmaktadır. Bu hedefler doğrultusunda, mali politika kamu açıklarının kalıcı bir şekilde azaltılması ve kamu borç stokunun sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasıyla yönlendirilecektir. Para ve kur politikası, enflasyonla mücadeleyi desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak amacıyla uygulanacaktır. Gelir politikası ise üretimi ve istihdamı artırmayı, fiyat istikrarını sağlamayı ve verimliliği desteklemeyi hedefleyen bir yaklaşımla yürütülecektir.

Yapısal reformlar, ekonominin sürekli istikrarını sağlamak ve daha etkin, esnek ve verimli bir yapıya kavuşmasını desteklemek için hızla hayata geçirilecektir. Bu kapsamda, tarımsal desteklemelerden sosyal güvenliğe, kamu mali yönetiminden vergi politikasına ve bankacılık sisteminin denetimine kadar geniş kapsamlı yapısal reformlar hızla uygulamaya konulacaktır.

Türkiye'deki makroekonomik politika değişimleri, ekonominin temel dinamiklerini etkileyen önemli bir faktördür. Bu çalışma, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecindeki politika değişimlerini analiz ederek, gelecekteki politika yapıcılara rehberlik etmeyi ve ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de 2000 Sonrası Planlı Kalkınma ve Kalkınma Planları

Türkiye, 2000 yılından itibaren ekonomik, sosyal ve yapısal dönüşümlerini planlı bir şekilde sürdürmek amacıyla çeşitli kalkınma planları uygulamıştır. Bu kalkınma planları, Türkiye'nin ekonomik büyümesini hızlandırmak, beşeri sermaye yatırımlarını artırmak ve sosyal refahı yükseltmek için önemli stratejiler geliştirmiştir. Planlı kalkınma yaklaşımı, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye'nin kalkınma politikasının temel taşlarından biri olmuştur. Ancak, 2000 sonrası dönemde, globalleşmenin etkileri, Avrupa Birliği üyelik süreci ve bilgi toplumuna geçiş gibi dinamikler, bu planların içeriğini ve uygulama biçimlerini önemli ölçüde etkilemiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2001; TÜİK, 2020; Sağlık Bakanlığı, 2020: 45).

2000 sonrası dönemdeki kalkınma planları, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu dönemde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve istihdam gibi alanlarda önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyümeye odaklanırken (T.C.

Kalkınma Bakanlığı, 2001), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Avrupa Birliği üyelik süreci ile uyumlu olarak rekabet gücünü artırmayı ve bilgi toplumuna geçişi hedeflemiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2007). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) ise sürdürülebilir ekonomik büyüme ve toplumsal refahın artırılmasına vurgu yapmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 33). Günümüzde uygulanan On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), sanayi ve teknolojiye dayalı yüksek katma değerli üretim, beşeri sermaye kalitesinin artırılması ve dijital dönüşüm hedeflerine odaklanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2019: 4).

Bu planlar, eğitim ve sağlık başta olmak üzere beşeri sermayeye yapılan yatırımların artmasını sağlamış ve bu alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Eğitimde kaliteyi artırma, okullaşma oranlarını yükseltme, yükseköğretim kapasitesini genişletme ve mesleki eğitimi geliştirme gibi hedefler, kalkınma planlarının ana bileşenleri arasında yer almıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2007: 26; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 30). Sağlık sektöründe ise Sağlıkta Dönüşüm Programı ile sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, aile hekimliği uygulamasının başlatılması ve sağlık altyapısının güçlendirilmesi gibi adımlar atılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020: 24).

Bu bölümde, Türkiye'nin 2000 sonrası kalkınma planları ayrıntılı olarak incelenecek ve bu planların beşeri sermaye yatırımları üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Planların hedefleri, uygulama süreçleri ve sonuçları ele alınarak, eğitim ve sağlık alanlarında gerçekleştirilen yatırımların toplumsal ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Tablolar ve grafikler ile desteklenecek bu değerlendirme, Türkiye'nin kalkınma sürecindeki önemli adımları ve kazanımları somut verilerle ortaya koyacaktır.

3.7.1. Sekizinci Kalkınma Planı (2001 – 2005)

Sekizinci Kalkınma Planı'nın ana amaçları AB üyeliği için açılan fasıllar, AB entegrasyonu için yapısal reformlar, uluslararası ile ekonomi ile eklemlendirilme süreci, özel sektöre özendirici sübvansiyonlar verilmesi ve genel hayat standartlarının artması gibi dönem politikaları hedeflenmektedir.

Sürdürülebilir iktisadi kalkınma ve büyüme süreci sağlanması sebebiyle kamu ve özel sektör dengesi kurularak uygun gelirler politikası izlenerek enflasyonun kalıcı olarak tek haneli düzeye indirilmesi için kararlılıkla çaba gösterilecek ve Maastricht kriterleri (fiyat istikrarı, bütçe açığı, borç, faiz oranları, döviz kuru istikrarı) yerine getirilecektir. Bu çerçevede, ekonomide etkinliği artıracak kurumsal ve yapısal reformların zamanında gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

Türk sanayisinin dış pazarlarda rekabet gücü kazanabilmesi için, teknoloji üretimi, Ar-Ge yatırımı, çevre dostu üretim süreçleri, tüketici sağlığına ve tercihlerine önem verme, yerel kaynakların etkin kullanımı gibi faktörler önemlidir. Ayrıca, çağdaş işletmecilik ve üretim yöntemlerinin benimsenmesi, özgün tasarımların yapılması ve marka oluşturulması da rekabet gücünü arttırması hedeflenmiştir.

Enerji talebinin güvenilir ve sürekli bir şekilde karşılanması, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, düşük maliyetli enerji kaynaklarına erişim ve enerji verimliliği önlemleri alınmalıdır.

Sekizinci Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin bölgede etkin bir güç olması hedefiyle öncelikle sınır ve diğer ülkelerle başta ticaret olmak üzere ilişkilerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu durumun sonucunda özellikle dış yatırımların ve ihracatın artmasına olanak tanıyacaktır.

Sekizinci Kalkınma Planı'nda bireylerin ve ülke vatandaşlarının beşeri sermaye birikimlerini daha çok kullanabilmeleri için ulusal ve uluslararası düzeyde bilgiye erişimi kolaylaştıracak yatırımlarla birlikte hukuki ve kurumsal düzenlemeler yapılması amaçlanmaktadır.

8.Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin ekonomik dönüşüm sürecinde önemli bir belgedir. Bu plan, Türk sanayisinin rekabet gücünü artırmak, enerji talebini karşılamak, dış ekonomik ilişkileri güçlendirmek, bilgi toplumuna geçişi sağlamak ve kamu yönetiminde etkinliği artırmak için stratejik bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 3.12. Üretimde Sektörel Gelişmeler

Parametreler	Hedeflenen Oranlar%	Gerçekleşen Oranlar%
Büyüme Hızı	6,5	-5,7
Tarım	14	11,2
Sanayi	23,8	24,9
Hizmetler	62,2	63,9

Kaynak: SBB Türkiye Ekonomik Görünümü Raporu. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 56.

Tablo 3.12'de 8.Plan döneminde 1998 Rusya Krizi'nin Türkiye'yi negatif yönde etkilemesi, 1999 yılında gerçekleşen deprem ve uluslararası siyasi krizler sebebiyle 2001 yılında ekonomik krize girilmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı'nda büyüme hızı % 6,5 olarak hedeflenmiş ancak kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye'de 2001 yılında yaşanan mali kriz sebebiyle %5.7 oranında küçülme yaşanmıştır. Siyasi iktidarın değişmesiyle birlikte 2002 yılından itibaren sıkı para politikası ve reformlar sonucunda genel ekonomide iyileşme

gerçekleşmiştir. Büyüme hızına etki eden sektörler olan tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe hedefler sırasıyla %14, %23.8, %62.2 olurken, gerçekleştirmeler ise %-5.7, %11.2, %63.9 şeklinde gerçekleşmiştir. Beşeri sermaye yatırımlarına etki eden en önemli sektörlerden biri olan hizmetler sektöründe hedeflenen orandan daha iyi bir gerçekleştirme sağlanmıştır.

3.7.2. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)

Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem, çok boyutlu ve hızlı bir değişimin yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı ve belirsizliklerin arttığı bir zaman dilimini temsil etmektedir. Küreselleşmenin etkilerinin her alanda hissedildiği bu dönemde, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel politika dokümanı olarak Dokuzuncu Kalkınma Planı önem arz etmektedir. (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 29).

Dokuzuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 29). Plan, geçmişteki detaylı düzenlemelere dayanan anlayıştan, belirlenen kalkınma vizyonu doğrultusunda makro dengeleri gözeterek, öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine imkan verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran, sorunları önceliklendiren bir stratejik yaklaşıma geçişi temsil etmektedir. (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 30).

Planın uygulanması sürecinde etkinlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlanması amacıyla etkili bir izleme ve değerlendirme mekanizması oluşturulmuştur. (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 30).

Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye üyelik sürecinin gerektirdiği belgelerle birlikte diğer ulusal ve bölgesel planlar ile sektörel ve kurumsal strateji belgelerine dayanmaktadır. Bu plan, çeşitli işlevlere sahip dokümanları uyumlu hale getirerek tüm planlama çalışmalarını yönlendirici bir rol üstlenmektedir. Toplumun geneli için uzun vadeli bir perspektif ve hedef birliği oluşturmayı amaçlayan plan, kamu, özel sektör ve sivil toplum arasında iletişim ve ortak hedeflere yönelik iş birliğini teşvik etmektedir (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 31-32).

“Ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi ve plan vizyonunun hayata geçirilmesi için belirlenen stratejik amaçlar, gelişme eksenleri olarak tanımlanmıştır: Rekabet Gücünün Artırılması, İstihdamın Artırılması, Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi, Bölgesel

Gelişmenin Sağlanması ve Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması hedeflenmiştir.” (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 32).

“Plan, Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinasyonunda tüm kamu kurum ve kuruluşlarının katkılarıyla hazırlanmış olup, katılımcılığa büyük önem verilerek geniş kapsamlı bir katılım sağlanmıştır” (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 33).

Kalkınma Planı'nın başarıyla gerçekleştirilmesi için çeşitli stratejilerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunlar arasında kamu-özel sektör iş birliğinin güçlendirilmesi, yenilikçilik ve teknoloji transferinin teşvik edilmesi, eğitim ve insan kaynaklarına yapılan yatırımların artırılması, sürdürülebilir çevre politikalarının benimsenmesi ve bölgesel kalkınma politikalarının etkin bir şekilde uygulanması gibi adımlar bulunmaktadır. Ayrıca, planın izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinin şeffaf ve katılımcı bir şekilde yürütülmesi de önem taşımaktadır (Özgen, 2020: 55).

Türkiye ekonomisi, son yıllarda uygulanan yapısal reformlar ve kararlı sıkı para ve maliye politikaları sayesinde istikrar kazanmış ve dünya ekonomileri arasında örnek gösterilen bir büyüme performansı sergilemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2023: 5). Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde, bu reform sürecine devam edilmesi ve sıkı para ve maliye politikalarının tavizsiz uygulanması, büyüme performansının sürdürülebilir olmasını hedeflemektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 34).

Bu hedefler, ekonomik reformların ve mali disiplinin devam ettirilmesi ile birlikte, Türkiye'nin küresel ekonomik arenada daha güçlü bir konuma gelmesine katkı sağlayacaktır. Bu süreçte, hem iç hem de dış ekonomik istikrarın sağlanması, yabancı yatırımların artması ve istihdamın yükseltilmesi gibi önemli alanlarda ilerleme kaydedilecektir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2023: 8).

Dokuzuncu Kalkınma Planı kapsamında kişi başına düşen gelirin program sonunda 10.100 dolar düzeyinde gerçekleşmesi, genel ekonominin senelik ortalama %7 büyümesi hedeflenmiş olsa da gerçekleşme %3.6'da kalmıştır. Büyüme hızına etki eden sektörler olan tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe hedefler sırasıyla %3.6, %7.8, %57.5 olurken, gerçekleştirmeler ise %2.1, %3.7, %61.9 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne geçiş aşamasında önemli yol alması öngörülmüştür.

3.7.3. Onuncu Kalkınma Planı (2014- 2018)

Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınma süreçleri, belirli planlar ve stratejiler doğrultusunda yönlendirilmektedir. Bu bağlamda, 10. Kalkınma Planı (2014-2018), ülkenin ekonomik büyümesini sürdürülebilir kılmak, sosyal refahı artırmak ve küresel rekabet

gücünü yükseltmek amacıyla önemli hedefler ve politikalar ortaya koymuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2013: 48). Bu başlık altında, 10. Kalkınma Planı'nın ana hedefleri, stratejileri ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanılan araçlar incelenecektir.

Kalkınma Planı, Türkiye'nin 2023 vizyonu doğrultusunda belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Planın ana hedefleri arasında yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme, insan odaklı kalkınma, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, küresel rekabet gücünün artırılması ve çevre dostu büyüme yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2013: 49). Ekonomik Büyüme ve İstikrar: Plan, yıllık ortalama %5.5 oranında bir ekonomik büyüme hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için makroekonomik istikrarın korunması, yatırımların teşvik edilmesi ve özel sektörün desteklenmesi öngörülmektedir (OECD, 2014: 11). İstihdam ve İnsan Kaynakları: İstihdamın artırılması ve işsizlik oranının düşürülmesi temel hedeflerden biridir. Bu kapsamda, iş gücü piyasasının esnekliği artırılacak, eğitim ve mesleki eğitim programları güçlendirilecektir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2014: 29). Bölgesel Kalkınma ve Sosyal Refah: Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, yoksulluğun azaltılması ve sosyal güvenlik sisteminin güçlendirilmesi planın diğer önemli hedefleridir. Bu doğrultuda, bölgesel kalkınma ajansları ve projeleri desteklenecek, sosyal yardımlar ve hizmetler artırılabilecektir (Dünya Bankası, 2014: 6).

Çevresel Sürdürülebilirlik: Çevre dostu büyüme stratejileri geliştirilecek, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilecek ve enerji verimliliği artırılabilecektir. Ayrıca, çevresel koruma ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi ön planda tutulacaktır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014: 23). Kalkınma Planı, belirlenen hedeflere ulaşmak için bir dizi strateji ve politika öngörmektedir. Bu stratejiler arasında makroekonomik istikrar, yenilikçilik ve Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, altyapı yatırımlarının artırılması, eğitim ve sağlık sistemlerinin iyileştirilmesi bulunmaktadır. Makroekonomik İstikrar: Plan, mali disiplinin sürdürülmesi ve enflasyonun kontrol altına alınmasını hedeflemektedir. Bu doğrultuda, kamu harcamalarının etkinliği artırılacak ve vergi reformları uygulanacaktır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2014: 9). Yenilikçilik ve Ar-Ge: Yenilikçilik ve araştırma-geliştirme faaliyetleri teşvik edilecek, özel sektörün bu alandaki yatırımları desteklenecektir. Teknoloji geliştirme bölgeleri ve Ar-Ge merkezleri kurulacak, üniversite-sanayi iş birliği güçlendirilecektir (OECD, 2014: 2). Altyapı Yatırımları: Ulaştırma, enerji ve bilgi iletişim teknolojileri alanlarında büyük ölçekli

altyapı projeleri gerçekleştirilecektir. Bu yatırımlar, Türkiye'nin küresel lojistik merkezi olma hedefini destekleyecektir (Dünya Bankası, 2014: 8). Eğitim ve Sağlık: Eğitim ve sağlık sistemlerinin kalitesi artırılacak, herkese eşit erişim sağlanacaktır. Eğitimde kaliteyi artırmak için öğretmen eğitimi ve müfredat reformları yapılacaktır, sağlık hizmetlerinde etkinlik ve erişilebilirlik artırılacaktır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2014: 30).

Tablo 3.13. 2006, 2012, 2013 ve 2018 Yıllarında Eğitimde Gelişmeler

Gösterge	2006	2012	2013	2018
Derslik Başına Öğrenci Sayısı 30 ve Altı Olan İl Sayısı	-	-	-	-
İlköğretim	51	63	66	76
Ortaöğretim	57	55	57	66
Okul Öncesi (4-5 Yaş) Eğitimde Brüt Okullaşma Oranı (%)	24	44	47	70
Yükseköğretimde Brüt Okullaşma Oranı (%)	-	-	-	-
Örgün	29,1	42,9	47,2	55
Toplam	46	81,6	87	94
Öğretim Üyesi Başına Öğrenci Sayısı	41,6	43,1	43	36
Yükseköğretimde Dünyadaki Uluslararası Öğrenci Havuzundan Alınan Pay (%)	0,54	0,642	0,76	1,5

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024:58.

Tablo 3.13'te 2006, 2012, 2013 ve 2018 yıllarında eğitimde gelişme istatistikleri verilmiştir. Derslik başına öğrenci sayısı belirlenen ölçüt düzeyinde, ilköğretimde sırasıyla 2006, 2012, 2013, 2018 yıllarında 51, 63, 66, 76 şeklinde artmıştır ve pozitif gelişme sergilenmiştir. Ortaöğretimde ise ilköğretim gibi pozitif gelişme sergilemiş ancak görece performansı daha düşük gerçekleşmiştir. Okul öncesi okullaşma oranında da yıllara göre artan trend söz konusudur. Yükseköğretim okullaşma oranlarında yıllara göre sürekli bir iyileşme vardır. Öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısında da 2006-2018 yılları arasında azalan bir trend gerçekleşmiş ve öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı 41,6'dan 36'ya gerilemiş ve pozitif bir trend sağlamıştır. Yükseköğretimde dünyadaki uluslararası öğrenci havuzundan alınan paylar yıllara göre artmaktadır.

Tablo 3.14. 2006, 2012, 2013 ve 2018 Sağlık Alanında Gelişmeler

Gösterge	2006	2012	2013	2018
10 Bin Kişiye Düşen Yatak Sayısı	25,1	26,5	26,7	28,4
100 Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	151	172	176	193
100 Bin Kişiye Düşen Hemşire Sayısı	119	180	191	295
Hekim Başına Düşen Hemşire Sayısı	0,79	1,04	1,09	1,53
Bebek Ölüm Hızı (Binde)	16,5	7,73	7,1	6
Anne Ölüm Hızı (Yüz Bin Canlı Doğumda)	28,5	15,53	14,5	9,5

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024:61.

Tablo 3.14’te 2006, 2012, 2013 ve 2018 yıllarında sağlık alanında gelişme istatistikleri verilmiştir. Kişi başına düşen yatak sayısı, kişi başına düşen hekim sayısı, kişi başına düşen hemşire sayısı, hekim başına düşen hemşire sayısı, bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı gibi parametrelerde söz konusu yıllarda pozitif iyileşmeler gerçekleşmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı kapsamında siyasi iktidarın değişmemesi sebebiyle istikrarlı bir politika izlenmiştir. Bu dönemde yaşanan 15 Temmuz Darbe Girişimi, Ortadoğu’da gerçekleşen vekalet savaşları Türkiye’nin jeopolitik ve coğrafi konumu sebebiyle ekonomik anlamda etkilenmektedir. Genel ekonominin senelik ortalama %5.5 büyümesi hedeflenmiş olsa da gerçekleşme %4.9’da olarak gerçekleşmiş ve hedefin altında kalmıştır. Büyüme hızına etki eden sektörler olan tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe hedefler sırasıyla %7.2, %19.9, %61.9 olurken, gerçekleştirmeler ise %5.8, %22.2, %61.5 şeklinde gerçekleşmiştir. Sanayi sektöründe hedefin üzerinde bir performans gösterilmiş ve hedeflenen oranın üzerine çıkmıştır.

3.7.4. On Birinci Kalkınma Planı (2019- 2023)

“On Birinci Kalkınma Planı, "daha fazla değer üreten, daha adil paylaşan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye" vizyonuyla uzun vadeli bir perspektif sunmaktadır. Bu vizyon çerçevesinde, Planın uzun vadeli kalkınma amacı milletimizin temel değerlerini ve beklentilerini esas alarak ülkemizin uluslararası konumunu yükseltmek ve halkımızın refahını artırmaktır. Plan ile Türkiye’nin yüksek gelir grubu ülkeler ile en yüksek insani gelişmişlik seviyesindeki ülkeler arasına girmesi amaçlanmaktadır. 2023 yılında GSYH’nın 1.080 milyar dolara, kişi başına gelirin 12.484 dolara yükseltilmesi; ihracatın 226,6 milyar dolara çıkarılması; işsizlik oranının yüzde 9,9’a düşürülmesi; enflasyon oranlarının kalıcı bir biçimde düşük ve tek haneli rakamlara indirilmesi hedeflenmektedir” (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 29).

“Bu çerçevede, ülkemizin istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ile rekabet gücünün ve refah seviyesinin artırılması öngörülmektedir. Kamunun güçlü desteği ve özel sektörün öncülüğünde sermaye birikimi ve sanayileşme süreci hızlandırılacak; her alanda verimlilik artırılacak, yurtiçi tasarrufların ve üretken yatırımların düzeyi yükseltilecek; üretim süreçlerinin ihracata dönük, yenilikçi ve ithalat bağımlılığı azalmış bir yapıya dönüşmesi sağlanacaktır. Ekonomik refahla birlikte, vatandaşlarımızın mutlu, sağlıklı, güvenli yaşam sürebilecekleri, temel hak ve özgürlüklerin adil ve hızlı çalışan bir hukuk sistemiyle korunmasının yanı sıra öngörülebilirliği yüksek kamu politikalarıyla, fırsat eşitliğine dayalı, kolay erişilebilir ve vatandaş odaklı kamu hizmetleri sunulması temel hedefler arasında yer almıştır.” (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 29)

“On Birinci Kalkınma Planı döneminde ülkemizin ekonomik ve sosyal alanda sağlayacağı kazanımlardan azami ölçüde faydalanılarak, aktif bir diplomasi ile küresel toplumun güçlü ve saygın üyesi olma konumunu güçlenerek sürdürmesi, küresel ve bölgesel sorunların çözümüne yönelik etkili politikalar üretmeye devam etmesi esas olacaktır. Plan dönemi boyunca, insan odaklılık, katılımcılık, kapsayıcılık, hesap

verebilirlik, şeffaflık ve verimlilik ilkeleri esas alınarak Kalkınma Planı'nda öngörülen amaç ve hedeflerin toplumun tüm kesimleri tarafından sahiplenilerek kalkınma vizyonuna ulaşmaya yönelik temel adımların atılması sağlanacaktır”(On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 30).

“On Birinci Kalkınma Planı hedefleri verimliliği odağına alan, sanayi sektörünün başat rol üstlendiği, ihracata dayalı istikrarlı bir büyüme modeli çerçevesinde belirlenmiştir. Plan döneminde ekonomi yönetiminde güçlü politika koordinasyonu sağlanarak, para, maliye ve gelirler politikaları arasındaki uyum güçlendirilecektir. Bununla beraber, iş ve yatırım ortamı daha da geliştirilecek, piyasa aksaklıklarının giderilmesi ve kurallı tam rekabetçi serbest piyasanın gelişimi desteklenecektir” (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 30).

“Plan dönemi için belirlenen öncelikli sektörler başta olmak üzere sanayide teknolojik dönüşümün sağlanması ve daha verimli, rekabetçi bir ekonomik yapının tesisini sağlayacak katma değer artışının elde edilmesi için kamu yatırımlarının tahsisinde özel kesim yatırımlarını güdüleyici fiziki ve beşeri sermayenin geliştirilmesi sağlanacaktır. Yatırım ve teşvik politikaları aracılığıyla özel kesim yatırımları öncelikli sektörler yönlendirilecektir. Siyasal istikrar, makroekonomik istikrar, hukuk devleti ve demokratikleşme ile güçlü iş ve yatırım ortamı, Plan hedeflerine ulaşmada çok önemli itici unsurları oluşturacak ve bu sayede oluşan güven ve istikrar, yatırımı, üretimi, istihdamı ve ihracatı artırması hedeflenmektedir.” (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 30).

“Belirlenen büyüme modelinde üretken alanlara yönelen yatırımların istikrarlı ve yüksek düzeyde olması önem arz etmektedir. Bu yatırımların en güvenilir finansman kaynağını oluşturan yurtiçi tasarrufların artırılması amaçlanmakta, Plan dönemi sonunda yurtiçi tasarrufların milli gelire oranının yüzde 30’un üzerine çıkarılması hedeflenmektedir. Yurtiçi tasarrufların artırılması cari açığın azalmasına ve Türkiye ekonomisinin olası şoklara daha dayanıklı hale gelmesine katkı sağlayacaktır. Kamu tasarruflarının artırılmasının yanında hane halklarının ve firmaların tasarruf bilinci ve eğiliminin artırılması, uzun vadeli tasarrufların özendirilmesi sağlanacak ve tasarrufları ekonominin verimli alanlarındaki yatırımlara yönlendirecek politikalar uygulanacaktır. Rekabetçiliği ve verimliliği artırıcı politikalar temelinde ithalata daha az bağımlı bir üretim yapısıyla daha fazla ihracat yapılmasını sağlayacak ihracat odaklı dönüşümün sağlam temelleri ortaya konulacaktır. Rekabet potansiyeli olan ve yüksek dış ticaret açığı verilen sektörlerin desteklenmesiyle artırılabilecek ihracatın yanı sıra, artan turizm gelirlerinin de katkısıyla cari işlemler açığı ciddi oranda azaltılacaktır” (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 30).

“Ülkemizin ulusal hak ve menfaatleri gözetilerek; ikili, bölgesel, çoklu, çok taraflı ticari ve ekonomik ilişki ve iş birlikleri geliştirilerek büyüme hedefleri doğrultusunda ülkemizin dünya ticaretinden daha fazla pay alması sağlanacaktır. Teknoloji transferi sağlayan uluslararası doğrudan yatırımların etkisiyle cari işlemler dengesinin finansman kalitesinde belirgin bir iyileşme sağlanması hedeflenmektedir. Plan döneminde, uygulamaya konulacak politika ve tedbirlerle ihracatın 226,6 milyar dolara, ithalatın ise 293,5 milyar dolara ulaşması ve turizmde hedeflenen gelir artışıyla cari işlemler açığının milli gelire oranının dönem sonunda yüzde 0,9 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir. Para politikasında fiyat istikrarını ve finansal istikrarı esas alan politika çerçevesine devam edilecek, güçlendirilmiş politika koordinasyonu altında enflasyon yüzde 5 hedefine kademeli bir şekilde yakınsaması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, dalgalı döviz kuru rejimi sürdürülürken,

belirlenen hedefin gerektirdiği fiyat istikrarının sağlanması için eldeki tüm araçların kararlılıkla kullanılmasına devam edilecektir” (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 30).

On Birinci Kalkınma Planı’nda genel ekonominin senelik ortalama %4.3 büyümesi hedeflenmiş gerçekteşme %4.7’da olarak hedeflenen oranın üzerine çıkmıştır. Büyüme hızına etki eden sektörler olan tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe hedefler sırasıyla %5.4 %24.2, %60.01 olurken, gerçekteşmeler ise %6.9, %24.7, %57.7 şeklinde gerçekteşmiştir.

SONUÇ

Beşeri sermayenin kalkınma sürecine etkisi tartışmasız bir öneme sahiptir. Beşeri sermaye, bu deyişle bilgi ve becerileri artan işgücü, kalkınma sürecinde emek ve girişimcilik unsurlarını oluşturur. Beşeri sermayedeki her olumlu gelişmenin, kalkınma sürecine doğrudan veya dolaylı olarak olumlu etki yapması beklenmektedir. Bu sermaye, eğitim ve sağlık gibi faktörlerle desteklenerek artmaktadır ve bu nedenle beşeri sermaye göstergeleri temel olarak eğitim ve sağlık göstergelerinden oluşur. Bu göstergeler aracılığıyla, araştırma yapılan ülkelerdeki insan sermayesinin gelişimi hakkında bilgi edinmek ve birçok ülkeyi insan sermayesi gelişimi açısından karşılaştırmak mümkündür.

Çalışmada, 2000 yılı sonrası Türkiye'de eğitim, sağlık ve insani gelişme endeksi göstergeleri incelenmiştir. Bu göstergeler arasında, 2000 yılıyla karşılaştırıldığında mevcut olan son yılda genel bir artış olduğu bu deyişle olumlu bir gelişme yaşandığı görülmektedir. Ancak bu gelişmelerin sürdürülebilirliği ve daha ileriye taşınabilmesi için bazı önemli noktalar dikkate alınmalıdır.

Türkiye'nin eğitim sektöründe, eğitim harcamalarının ortalama dolar döviz kurları açısından 2016 yılından bu yana çoğunlukla düşüş eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu düşüş, eğitime daha fazla önem verilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Eğitime yapılan harcamaların azalması, uzun vadede beşeri sermaye birikimini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, eğitime yapılan yatırımların artırılması ve bu alana daha fazla kaynak ayrılması gerekmektedir. Hem erkeklerde hem de kadınlarda okuryazarlık oranları artarken, kadınların okuryazarlık oranları erkeklerin okuryazarlık oranlarından daha düşüktür. Kadınların daha fazla eğitim almalarının teşvik edilmesi ve bu duruma karşı önleyici tedbirlerin alınması önemlidir. Kadınların eğitim seviyesinin artırılması, sadece bireysel gelişimleri için değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve ekonomik büyüme için de kritik öneme sahiptir. Çünkü kadınlar toplumun temel taşıdır ve eğitim seviyesi yükseldikçe doğurganlık oranı azalmakta ve azalan doğurganlık oranı sebebiyle ailelerin çocuk sayısı azalmaktadır ve fakat aynı oranda ailelerin çocuklarına yaptığı beşeri sermaye yatırımları artmaktadır. Eğitime erişim fırsatlarının eşitlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek ve beşeri sermayenin toplam kalitesini artıracaktır.

Türkiye'yi seçilmiş ülke gruplarıyla karşılaştırmak için kullanılan eğitim göstergelerinde, Türkiye'nin verilerinin çoğunlukla yüksek gelirli ve üst-orta gelirli ülke gruplarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin eğitime daha fazla

önem vermesi gerektiği göstermektedir. Eğitime yapılan yatırımların artırılması, Türkiye'nin küresel rekabet gücünü artıracak ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi destekleyecektir.

Geliri dağılımının, beşeri sermaye gelişmişlik düzeyine göre doğru orantılıdır. Gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı daha adil bir paylaşım sağlarken gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde durum böyle değildir. Bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesi olarak eğitim gösterilmektedir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde sağlanan eğitim uygulamalarının görece yetersizliği sebebiyle niteliksiz bir toplumun gelirden alacağı pay düşük olmaktadır. Çünkü eğitim toplumdaki statünün konumlandırılmasında etkin bir rol izlemektedir. Türkiye'nin eğitime yapmış olduğu harcamaların GSYİH'na oranları 2000, 2004 ve 2018 yıllarında sırasıyla %2,5, %3 ve %4,3 şeklindeyken yüksek gelir gurubunda yer alan ülkelerin harcamaları ise sırasıyla %3,9, %3,9 ve %4,3 şeklindedir. Buradan hareketle eğitime yapılan harcama veyahut yatırımların parasal değeri dünya standartlarda olması eğitim hizmetlerinin etkin ve verimliliğini ölçmede bir araç olarak görülmemektedir. Beşeri sermaye yatırımlarından birisi olan eğitim ve eğitime ulaşımında devlet edimi varlığını devam ettirse de eğitim ekonomi içerisinde metalaşmış bir durumdadır.

Beşeri sermaye yatırımı yapan devlet, refah üreten devlettir. Refah düzeyi yüksek olan devlette bireylerin eğitim ve sağlığa ulaşım konusunda sorun yaşamaması elzemdir. Son yıllarda öncelikle Avrupa'da başlayan kamu kurumlarının özelleştirilmesi eğitim ve sağlık gibi alanlarda da kendini göstermiştir. Bir diğer özelleştirme kısımları ise devlete ait olan alt kuruluşların anonim şirketi vasfında ticari işletmelere dönüşleri olmuştur. Bu dönüşümlerin olumsuz yanlarından en önemlisi, devlet hizmet sağlarken ticari amaç olmamaktadır; özel sektör sağladığı her mal ve hizmet üretiminde ticari bir amaç gözetmektedir ve bu da doğal bir ekonomik süreçtir. Türkiye'de geçmiş dönemlerde uygulanan devletçi politikalar ve ekonomik bir kültürün oluştuğu konjonktürde piyasada var olan devlet ekolünün geri çekilmesi ve serbest piyasa ekolünün güçlenmesi 2024 yılı itibariyle enflasyon, faiz ve kur şoklarıyla açıklanmaktadır.

Becker(1962) değindiği gibi sosyal eşitsizlikler aile yapısından kaynaklandığını belirtmektedir. Şöyle ki yüksek eğitim düzeyine sahip ailelerin çocukları, hayatlarında başarılı olurken bilinç düzeyi görece daha düşük eğitim düzeyine sahip ailelerin çocukları hayatlarında başarısız olmaktadır. Becker'in burada altını çizdiği asıl nokta ailelerin yetiştirdiği çocuklar vasıtasıyla yeni nesillere beşeri sermaye aktarımı gerçekleşmesi sürecidir. Bireyi esas alan beşeri sermaye yatırımı, eğer toplum içerisinde birey eğitilmiş ve sağlıklı ise piyasa içerisinde kendine yer bulabilmektedir. Örneğin neoliberal sistem

içerisinde işsizlik vardır, bu işsizlik enflasyonu hızlandırmayan bir işsizlik olduğu sürece bir problem olarak ele alınmaz.

Eğitim ve sağlık göstergeleri sadece beşeri sermayenin kalitesini belirlemekle kalmamaktadır. Aynı zamanda toplumsal refahın da önemli göstergeleridir. Sağlık göstergelerinde de benzer durum gözlemlenmiştir. Sağlık, hem yatırım hem de tüketim özelliği gösteren önemli bir beşeri sermaye aracıdır. Bireylere yapılan sağlık yatırımı toplumun genel sağlık durumunu etkileyen bir yapıdadır. Türkiye'de sağlık göstergelerinin çoğu olumlu gelişmelere işaret etmektedir. Ortalama dolar bazında sağlık harcamaları 2016 yılından sonra düşüşe geçmiş ancak 2019 yılında yeniden artışa geçmiştir. Bu gelişmeler, sağlık alanında yapılan yatırımların önemini vurgulamakta ve bu alanda devam eden iyileştirmelerin sürdürülmesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye'de incelenen sağlık göstergelerinin çoğunun olumlu gelişmeler gösterdiği görülmüştür. Seçilmiş ülke gruplarının sağlık göstergeleri Türkiye verileriyle karşılaştırıldığında çoğunlukla yüksek gelirli ülke grubu ve dünya ortalamasından düşük olduğu görülmekle birlikte sağlık hizmetlerine erişimin ve kalitenin artırılması gerektiğini göstermektedir. Doğum oranları ve doğumda beklenen yaşam süresi göz önüne alındığında iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi genç, görece fazla ancak beşeri sermaye seviyesi olarak düşük derinliğe sahip bir toplum, ikincisi beşeri sermaye derinliğine sahip, bilgili, katma değerli üretim gerçekleştiren bilgi toplumu arasından hangisinin hedef olarak belirlenmesinin gerekliliğidir. Bu süreç karar alıcıların ve toplumun elinde olan bir konudur.

İncelenen İnsani Gelişme Endeksi göstergelerinde Türkiye'nin olumlu ilerleme kaydettiği görülmüştür. Endekse dahil edilen ülke sayısındaki artışa rağmen İnsani Gelişme Endeksi sıralamasının yıldan yıla arttığı görülmektedir. Doğumda beklenen yaşam süresi ve okuldaki yaşam beklentisi, ilköğretimden yükseköğretime doğru önemli ölçüde artmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi hesaplamasını oluşturan göstergelerin yanı sıra bu göstergelerin de olumlu gelişmesi nedeniyle Türkiye'nin beşeri sermaye açısından olumlu gelişmeler kaydettiği söylenebilir. Çalışmanın tarih aralığı görece uzun bir dönemi kapsadığından dolayı beşeri sermaye yatırımlarında artışın yadsınamaz bir gerçek olduğu açıktır.

Bu bulgular, beşeri sermayeye yapılan yatırımların uzun vadede ekonomik büyüme ve toplumsal kalkınma için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Eğitime ve sağlığa yapılan yatırımların artırılması, beşeri sermayenin kalitesini artıracak ve Türkiye'nin global rekabet gücünü destekleyecektir. Bu nedenle, Türkiye'nin eğitim ve sağlık alanlarında daha

fazla yatırım yapması ve bu alanlara öncelik vermesi gerekmektedir. Bu, ülkenin uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmasına ve toplumsal refahın artmasına katkıda bulunacaktır.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuçta beşeri sermaye yatırımının sadece devlet eliyle gerçekleştirilmediği, bireylerin kendilerine yatırımları sonucunda beşeri sermayenin geliştirilebileceği ortaya koymuştur. Bireyin yaşı, statüsü, eğitim ve sağlık durumlarına göre hem kendi hayatlarını hem de aile kavramının oluşmasından sonra gerçekleşecek beşeri sermaye aktarımıyla sonraki kuşaklara yön verebilmektedir. Bireysel eğitim araçlarının hem devlet hem de özel sektörde geliştirilmesi gerekmektedir.

Beşeri sermaye yatırımlarını oluşturan faktörlerden en önemlisi eğitime yapılan yatırımdır. Zira eğitime yatırım yapılmadığı takdirde ekonomik büyüme ve kalkınmanın refah boyutu düşünülemez. Araştırmada belirtildiği üzere her beşeri sermaye yatırımının ortaya çıkardığı etki farklı olmaktadır. Okullaşma örneğinden hareketle; yapılacak okul yatırımının türünün belirlenmesi ve hangi miktarda hangi okul türüne yatırım yapılacağı hususu kamu politikalarının öncelikli konuları arasında olmalıdır.

Türkiye ekonomisi, şoklara karşı kırılganlığını korumaktadır. Birinci Kalkınma Planı'nın uygulanmaya başladığı yıl olan 1963'ten itibaren ulusal ve uluslararası krizlerden etkilenen ve bunun sonucunda kalkınma planlarında hedeflenen sonuçlara ulaşılmasını güçleştirmektedir. Kalkınma planları kapsamında hizmetler sektörünün hedef ve gerçekleşme oranlarına bakıldığında büyük oranda başarı sağlandığı yadsınamaz bir gerçektir ve fakat hedeflenen sonuçlara görece ulaşıldığında, konsolidasyon sağlanamaması kronik bir sorun oluşturmaktadır. Bu sebeple beşeri sermaye ile ilgili çalışmalar, ülkelerin iktisadi gelişme sürecinde ve refah artırımında yol gösterici rolü konumundadır. Bu nedenle beşeri sermaye yatırımlarına ilişkin eğitim, sağlık ve beslenmeye kaynak sağlamada hükümetlerin daha öncelik vermesi gerekmektedir. 2000 öncesi kalkınma planlarında hedeflenen ve uygulanan politikalarda daha somut ve sonuç odaklı hedefler iken 2000 sonrası dönemde soyut ve sonuç odaklı olmayan hedefler verilmektedir. Örneğin 2000 öncesi kalkınma planlarında, demir-çelik fabrikasının kurulması(hammaddenin yerli piyasada üretilmesi), 2000 sonrası kalkınma planlarında ise hizmet sektörünün güçlendirilmesi gibi hedefler verilmektedir. Daha somut hedefler verilmeli, devlet ve özel sektörün üzerine düşen görevler belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. ve Tıraş, H. H. (2018). "Türkiye'de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 643-670.
- Ağır, H., & Başaran, İ. E. (2018). Türkiye'de Kalkınma Planları ve Uygulamaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ak, G. (2016). "Demokrasi-Eğitim Yönetimi İlişkisi: Eğitimsiz Demokratikleşme, Durum ve Etkiler". *Türk Dünyası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 25-31.
- Akar, S. (2014). "Türkiye'de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 21(1): 311-322.
- Akdeniz, S. ve Üzümcü, A. (2013). "Suç ve Sosyoekonomik Değişkenler Arasındaki Bağımlılık İlişkisi: Kars Cezaevi Üzerine Bir İnceleme". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(6): 115-138.
- Aksu, L. (2016). "Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme İle İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi". *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 68-129.
- Alkan, C. (1974). "Eğitim Teknolojisi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1): 339-344.
- Arabacı, İ. B. (2011). "Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35): 100-112.
- Arı, A. (2018). "Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi". *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(1): 28-34.
- Ataç, M. Ö. (2006). *İktisadi Kalkınma Bakımından Beşeri Sermaye Yatırımları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*. Ekin Kitapevi, Bursa.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2023). "Türkiye ve AB Ekonomik İlişkileri."
- Aydemir, C. ve Baylan, S. (2015). "Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13): 417-435.
- Aykırı, M. ve Tokucu, E. (2017). "Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği Açısından Beşeri Sermayenin Önemi: Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama". *Kafkas üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16): 259-293.
- Bahar, O. Korkmaz Bingöl, F. (2010). "Türkiye'de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2): 43-61.
- Bal, H., Ildırar, M. ve Özmen, M. (2001). "Bilim ve Teknoloji Politikaları, Rekabet Gücü ve Kobi'ler: Doğu Akdeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren Kobi'ler Kapsamında Bir Araştırma". *T.C.Başbakanlık Ticaret Müsteşarlığı*, (20).
- Baş, K. (2004). "Türkiye'de Zorunlu Eğitim Süresinin Arttırılmasının Sağlayacağı Kazançlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3): 21-42.

- Becker, G. (1962). "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis". *The Journal of Political Economy*, 70(5): 9-49.
- Becker, G. (1975). *Human Capital A Theoretical and Emprical Analysis, with Special Reference to Education, National Bureau of Economic Research*. Colombia University Pres, New York.
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Bowman, R. S. (1990). "Smith, Mill and Marshall on Human Capital Formation". *History of Political Economy*, 22(2): 239-259.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). "Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60(1): 59-72.
- Çakmak, Ö. (2008). "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi". *Dumlupınar Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11: 33-41.
- Çalışkan, Ş. (2007). "Eğitim-İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13): 285-308.
- Çalışkan, Ş. (2010). "Türkiye’de Gelir Eőitsizliğı ve Yoksulluk". *Sosyal Siyaset Konferansları*, 2(59): 89- 132.
- Çankaya, E. (2009). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Muğla.
- Çetin, B. (2014). Eğitim ve Kalkınma İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). "Sağık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi". *Doğış Üniversitesi Dergisi*, 11(2): 166-182.
- Çetintaş, H. ve Başel, B. (1999). "Eğitimin İstihdam ve Verimliliğe Etkisi". *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 5(1): 103-120.
- Doğıan, S. ve şanlı, B. (2003). "İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(1): 173-196.
- Doğıanlar, M., Bal H. ve Özmen, M. (2003). "Uluslararası Ticaret ve Türkiye’nin İhracat Fonksiyonu". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 83-109.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2024). Türkiye'nin 9. Kalkınma Planı (2023-2027). Ankara: DPT Yayınları.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara.
- Düğer, İ. H. (1993). *Makro İktisat Teori ve Politika*. Kütahya.
- Dünya Bankası. (2023). "Turkey Economic Update."
- Emirkadı, Ö. (2019). "Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemı, İktisadi Büyüme ile İlişkisi ve Sosyal Boyutu Üzerine Teorik Bir İnceleme". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2): 131-148.
- Ersoy, M. (1976). "Toplumsal Yapı ve Eğitim". *Orta Doğı Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2): 265-274.

- Eser, K. ve Gökmen, Ç. E. (2009). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”. *Muğla Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2): 41-56.
- Fırat, E., Ürün, E. ve Aydın, A. (2015). “Kalkınma ve Eğitim İlişkisi: İnsani Gelişme Endeksine Göre Türkiye’nin Eğitim Düzeyinin Değerlendirilmesi”. *International Conference On Eurasian Economies*, 876-883.
- Gaspar, D. (1995). *Kalkınma Ahlakı: Yeni Bir Alan mı? Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*. (Çev. İ. Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökdoğan Gül, T. (2014). “Türkiye İçin İstihdamın Belirleyicileri: İBBS-2 Bölge Düzeyi, Mekansal Analiz Uygulaması”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1).
- Güngör, G. ve Göksu, A. (2013). “Türkiye’de Eğitim Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma”. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1): 59-72.
- Günkör, C. ve Özdemir, M. Ç. (2017). “Sosyal Sermaye ve Eğitim İlişkisi”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1): 70-90.
- Güven, D., Şimşek, T. ve Güven, A. (2018). “Sağlık Yönetimi Kapsamında Sağlık Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkisi: MENA Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi”. *Sosyoekonomi Dergisi*, 26(37): 33-55.
- Güzel, S. (2006). “Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı Bileşkesinde Sosyokültürel Yapı Kavramı”, *Sosyoloji Konferansları*, (34): 83-96.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2015). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Harbison, F. W. ve Myers, C. A. (1969). “Strategies of Human Resovice Development”, *Economics of Education 2*. M. Blaug (Ed.). Penguin Boks, U.S.A..
- Hesapçıoğlu, M. (1987). “İnsan Sermayesi Modeli’nin ilk öncüsü T. W. Schultz ve E. F. Denision Eğitimde Mikro ve Makro Fayda-Maliyet Analizi’ne Birer Örnek”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 19(1-2).
- Holtz-Eakin, D., Lovely, M. E. ve Tosun, M. S. (2000). “Generational Conflict, Human Capital Accumulation, and Economic Growth”. *Syracuse University Center for Policy Research Maxwell School of Citizenship and Public Affairs*, 1- 31.
- İŞ Bankası (2013). Dünyada ve Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetleri İktisadi Araştırma Bölümü, Haziran 2013. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_07_2013.pdf. (erişim tarihi:15.03.2023).
- Kahya, C., İmamoğlu, İ. K. ve Durmaz, A. (2015). “Liderlik ve Beşeri Sermaye Faktörlerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi: Kamu ve Özel Sektör Bankalarında Örnek Bir Uygulama”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14): 353-374.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2006). “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926 1994”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11): 51-68.
- Kara Günaydın, F. (2017). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Karagöl, M. (2003). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (5): 79- 90.
- Karagöl, M. ve Masca, M. (2005). "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: 37-52.
- Karaman, E. (2007). *Beşeri Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). "İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3): 29-55.
- Karataş, M. ve Deviren, N. (2005). "Türkiye'nin İktisadi Gelişmesinin Beşeri Sermaye İçerikli Solow Modeli Açısından Bir Değerlendirmesi". *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20(233): 68-87.
- Kaya, A. A. (2004). *Uygun Teknoloji Seçimi ve Kalkınma. Kalkınma Ekonomisi*. Ekin Kitabevi.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kekeç, H. M., Yıldırım, Z. ve Polat, A. (2018). "Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Finansmanının Yıllar İtibariyle Analizi". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14): 550-563.
- Keskin, A. (2011). "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4): 125-153.
- Kızmaz, Z. (2004). "Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç-Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 291-319.
- Kibritçiöğlu, A. (1998). "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri". *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4): 207-230.
- Köklü, A. (1984). *Makro İktisat*. S Yayınları, Ankara.
- Kunduracı, N. F. (2009). *Yoksullukla Mücadele - Beşeri Sermaye İlişkisi*. Yayınlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- MEB. (2020). 2021 Yılı Bütçe Raporu. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_12/30125920_2021_BUTCE_SUNU_YU.pdf. (erişim tarihi:15.03.2023).
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] 2024. "İstatistik Yıllığı", s. 58
- Mushkin, S. J. (1962). "Health as an Investment". *The Journal of Political Economy*, 70(5): 129 – 157.
- OECD. (2007). The Value of People Chapter 2, OECD Insights. <https://www.oecd.org/insights/37967294.pdf> (erişim tarihi:10.02.2024).
- OECD. (2023). "OECD Ekonomik Araştırmalar: Türkiye 2023". Paris.
- OECD. (2023). Education at a Glance. https://abdigm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_10/27232407_25105648_Education_at_a_Glance_2023.pdf. (erişim tarihi:10.02.2024).

- OECD. (2024). “Out Better Life Index” <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkiye/>. (erişim tarihi:10.02.2024).
- Özdemir, M. S. (2011). “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme Bağlamında Eğitim ve Eğitim Programları: Kavramsal Bir Çözümleme”. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1): 85-110.
- Özdemir, T. (2001). *Çağdaş ve Demokratik Eğitimde Teftiş*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Özgen, Ö. (2020). Türkiye Ekonomisi ve Kalkınma Planları: 1923-2020. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, N. (2005). “İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü”. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 1(2): 27-44.
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış-Büyüme İlişkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1): 139-152.
- Pakson, H. M. ve Özbezek, B. D. (2013). “Örgütsel Değişimde Beşeri Sermayenin Rolü”. *Akademik Bakış Dergisi*, 6(12): 293-331.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 yıllık İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Parnes, H. S. (1986). “Developing Human Capital, The National Center for Research in Vocational Education”. *The Ohio State University The National Center for Research in Vocational Education, Ohio*, 306: 1-47. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED268375.pdf> (erişim tarihi:05.04.2023).
- Popper, K. R. (1989). *Açık Toplum ve Düşmanları*. (Çev. H. Rızatepe). İstanbul.
- Psacharopoulos, G. (1994). “Returns to investment in education: A global update”. *World Development*, 22(9): 1325-1343.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). “Sağlıkta Dönüşüm Programı”. Ankara.
- Sayım, F. (2017). “Türkiye’de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15): 13-30.
- SBB. (2023). “Temel Ekonomik Göstergeler”. <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/>. (erişim tarihi:05.05.2024).
- Schuller, T. (2017). “The Complementary Roles of Human and Social Capital”. *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-being*, OECD Konferans Metni. <http://www.oecd.org/innovation/research/1825424.pdf> (erişim tarihi:12.05.2023).
- Schultz, T. W. (1971). *Investment in Human Capital*. Collier-Macmillan Limited, USA.
- Seçer, B. (2008). “Kariyer Sermayesi ve İstihdam Edilebilirliğin İş Güvencesizliği Üzerindeki Etkisi”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 141-158.
- Seers, D. (1972). “What are Trying to Measure?”. *Journal of Development Studies*, 8(3).
- Sezgin, Y. (2015). *Türkiye’de Ekonomik Kalkınma ve Beşeri Sermaye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Songur, M. (2017). "Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşım". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(2): 201-224.
- Stroombergen, A., Rose, D. ve Nana, G. (2002). "Review of the Statistical Measurement of Human Capital". *Infometrics Consulting Business and Economic Research*, 1-56.
- Şimdi, M. ve Aydın, H. İ. (2020). "Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Beşeri Sermaye Görünümü Üzerine Bir Çözümleme". *Journal of International Management. Educational and Economics Perspectives*, 8(2): 140-153.
- Şimşek, M. (2006). *Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye*. Ekin Kitapevi, Bursa.
- Şolt, H. B. H. (2020). "Yerel Kalkınmada Kentsel Beşerî Sermayenin Yeri ve Önemi". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 60-66.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara, *Türkiye: T.C. Cumhurbaşkanlığı Yayınları*.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). "Dokuzuncu Kalkınma Planı."
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2001). "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)". Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2007). "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)". Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)". Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2019). "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)". Ankara.
- TEDMEM. (2021). Bir Bakışta Eğitim 2021. <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/birbakista-egitim-2021>. (erişim tarihi:12.10.2023).
- Tunalı, H. N. ve Yılmaz, A. (2016). "Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkelerinin Ekonometrik Bir İncelemesi". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4): 295-318.
- Tunç, M. (1993). "Eğitimin Kalkınmadaki Rolü". *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2).
- Tunç, M. (1997). *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- TÜİK. (2021), İstatistiklerle Yaşlılar 2020. <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>. (erişim tarihi:12.10.2023).
- Türker, M. T. (2000). *İktisadi Büyümede Beşeri Sermaye ve Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Gelişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2023). "Para Politikası ve Ekonomik Gelişmeler."
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). "Türkiye Ekonomik Göstergeleri."
- Türkmen, F. (2002). *Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları Ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması*. DPT Uzmanlık Tezi, No:2655, Ankara.

- Uçan, O. ve Yeşilyurt, H. (2016). “Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Büyüme İlişkisi”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2): 179-185.
- Unay, C. (1982). *Eğitimin İktisadi Kalkınma Üzerindeki Etkileri*. AR Basım Yayın, İstanbul.
- UNDP. (2002). Human Development Report 2002: Deepening Democracy In A Fragmented World. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2002>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP. (2007/2008). Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity In A Divided World. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-developmentreport-20078>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP. (2010). Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Patways to Human Development. New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP. (2014). İnsani Gelişme Raporu, İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.
- UNDP. (2016). Human Development Report 2016: Human Development For Everyone. New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2016>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP. (2018). 2018 Statistical Update: Human Development Indices and Indicators. New York, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP. (2019). Human Development Report 2019 Beyond Income, Beyond Averages, Beyond Today: Inequalities in Human Development in The 21st Century. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP. (2020a). 2020 Human Development Report Technical Notes. https://hdr.undp.org/sites/default/files/data/2020/hdr2019_technical_notes.pdf. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNDP-TR. (2020). İnsani Gelişim Raporu 2020, Türkiye Bilgi Notu. https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html. (erişim tarihi:03.02.2024).
- UNESCO. (2024). “UIS.Stat”. <http://data.uis.unesco.org/#>. (erişim tarihi:03.02.2024).
- Uzun, A. (1992). “Kalkınmada İnsan Unsurunun Önemi(Japon Örneği)”. *Atatürk Üniv. İİBF Dergisi*, 9(3-4).
- Varlıer, O. (1982). *Türkiye’de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri*. Gazi Üniversitesi Yayınları No:13, Ankara.
- World Bank (2024). “Veri Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri”. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>. (erişim tarihi:18.05.2024).
- World Bank. (2018). *World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise*. World Bank, Washington, DC. (erişim tarihi:15.05.2024).

- Yalçın, A. Z. ve Çakmak, F. (2016). “Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamalarının İnsani Gelişim Üzerindeki Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4): 705-723.
- Yazıcı, M. (2016). “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1): 209-223.
- Yıldız, D. ve Bozbura, F. T. (2017). “Lider-Üye Etkileşiminin Kariyer Sermayesine Etkisi”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı): 49-58.
- Yıldız, Z. (2004). “Eğitim Düzeyi İle Suç Türü Arasındaki İlişkinin Araştırılması”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 38: 278-291.
- Yumuşak, İ. G. (2003). “Kadın Eğitiminin Ekonomik Analizi”. *II. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, İzmit, 1-11.
- Yumuşak, İ. G. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). “Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1): 57-70.
- Yumuşak, İ., G. ve Bilen, M. (2000). “Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1).
- Yumuşak, İ., G. ve Tuna Y. (2002). “Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Onur SARPDAĞ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Deniz Yıldızları Teknik Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tez Konusu	2000 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planları Kapsamında Beşeri Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi
Yabancı Dil/Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	
Çalıştığı Kurumlar	